ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

година осемнадесета

11/12

София, 2015

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Владимир Трифонов**
Генка Николова
Иван Динков-младши
Харалампия Чунева

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов“,
фондация „Академия Европа“
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Мисли и афоризми 5

Теория

Николай Велев Към зрялото практическо приложение на някои идеи на младия Маркс 7

Международна политика

Владимир Трифонов Човечеството навлиза в епоха на глобална нестабилност 17

Мигел Б. де Фелипе Каталуния и конституционната криза в Испания 47

Левицата – вчера, днес и утре

Мартин Сракмаджиев Неолиберализмът е мъртъв. Да живее неолиберализмът! 63

Боян Балев Документът „Блеър – Шрьодер" и икономическата политика на Третия път 79

Политика

Ивка Цакова Срещу зависимостите на политиката от „големите пари" 103

История

Минчо Минчев Нека не губим историческата си памет! (67 години от Петия конгрес на БКП) 106

Тодор Коруев Сертликът на челеците бил яце голям 123

Съдържание

Култура

Найден Вълчев И докога? 131

Драгомир Шопов Отражението на войните, в които е участвала България, в литературата ни 138

Нови книги

Михаил Аначков Симеон Хаджикосев – литературоведът като мемоарист 147

Военната сила не е достатъчна за защитата на една страна,
докато страна, защитавана от народа си, е непобедима.
Наполеон Бонапарт

Мирът е добродетелта на цивилизацията,
а войната – нейното престъпление.

Общество, което допуска бедност и нещастия, и човечество,
което допуска война, са общество и човечество от низш род.
Виктор Юго

Любовта е като войната – лесно е да се започне,
но е трудно да се спре.
Лев Н. Толстой

Капитализмът носи в себе си войната така,
както облакът носи в себе си бурята.
Жан Жорес

Войната не е случайност... а неизбежна степен на капитализма,
тя е законна форма на капиталистическия живот.

Войната е продължение на политиката с други средства.
Владимир И. Ленин

Не знам какви оръжия ще се използват в Третата световна война,
но Четвъртата ще се води с тояги и камъни.
Алберт Айнщайн

Войната е заразна... изолирайте агресорите!
Франклин Д. Рузвелт

Иван Кирков
Малкият принц

КЪМ ЗРЯЛОТО ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛОЖЕНИЕ НА НЯКОИ ИДЕИ НА МЛАДИЯ МАРКС

Николай Велев

Николай Велев *– докторант по „История на философията" към ФФ на СУ „Св. Климент Охридски". Дисертационният му труд е на тема „Лукач и Хегел. Отчуждение и социална онтология". Научните му интереси са в областта на немската класическа философия, историята на марксистката философия, социалната онтология, диалектическата логика и естетиката. Има публикации по проблеми на сравнителния анализ между класически тези на Маркс и съвременната философия.*

В ситуацията, в която се зараждат и развиват възгледите на младия Маркс, той проявява много особени реакции спрямо идейната си среда. От една страна, в чисто философски план, той е пряк наследник на неохегелианското движение. В същото време, като юрист, той проявява силен интерес към критиката на философията на правото на стария Хегел, в която виждаме много по-сложно отношение към Хегеловите възгледи от традиционния за младохегелианците като Брюхнер и Ланге слоган „умряло куче". След като се запознава с Енгелс през 1843 г., Маркс загърбва критиката на Хегеловата философия на правото и в рамките на около една година пише „По еврейския въпрос", след което пише увод на „Към критиката на Хегеловата философия на правото", в който срещаме едни от най-радикалните тези по отношение на класовите борби може би в цялото му творчество.

Понятието „родова", върху което бих искал да се спра тук, обаче има много характерна интегрираща сила в трудовете на младия Маркс. То има своя специфична устойчивост и развитие в критиката на буржоазното право и в критиката на политическата икономия. Макар че в историко-философския контекст, в който Маркс се захваща с това понятие, то има силно антропологичен характер (наследен пряко от Фойербах). При Маркс то придобива подчертано онтологичен смисъл, а чрез неговата употреба намират разрешение проблематични противоречия – например между индивидуално човешко и всеобщо родово съществуване, между критиката на политическата надстройка, която е рязко прекъсната от внезапното обръщане към критиката на политическата икономия.

В този смисъл това понятие, което често бива подминавано като прекалено антропологично, ранно и ненамиращо по-нататъшно развитие в творчеството на зрелия Маркс, всъщност придава много силен център в един неизбежен за всеки автор ранен период на вътрешни противоречия. Потенциалът на това понятие е уловен и от Лукач, който в края на живота си организира цялата си „Онтология на общественото битие" именно чрез разработването на проблема за родова същност.

Тук искам да се спра върху някои размишления на младия Маркс от текстовете му в „По еврейския въпрос", „Към критиката на Хегеловата философия на правото" и „Икономическо-философски ръкописи" от 1844 г. и да фиксирам прехода от критиката на формалното равенство в политическия живот към разкриването на субстанциалното неравенство в производствения живот. Този преход ясно показва някои ключови теоретични моменти от разбирането му за динамиката в противоречието между политическо и икономическо, основано на субстанциалната база на идеята за историческо развитие на родовата същност на хората. Тъкмо в идеята му за историческо развитие на родовата същност според мен се крие и идеята за класово съзнание, която е проблематизирана от Ленин (по съвсем друга линия), но която има своя заряд още в ранните текстове на младия Маркс.

Сега ще представя някои аспекти от понятието за родова същност на младия Маркс и някои тези върху отношението на родовата същност и съзнанието за нея. Ще се опитам да изложа, че в идеята на Маркс за съзнанието за родовата същност имплицитно се съдържат някои важни елементи от идеята за класовото съзнание. Ще обърна внимание и на някои основни щрихи от възгледите на Ленин и Лукач за класовото съзнание и ще покажа връзката им с разбиранията на младия Маркс.

Понятието за родова същност

1) Критическият анализ на абстрактната родова същност, който младият Маркс прави, се движи по няколко основни линии, като искам да започна с най-абстрактната и основополагаща за цялостните му възгледи по този въпрос – а именно с методологическите му критики срещу Хегеловата философия на правото.

Там Маркс показва как идеалистическият подход в опредметяването на абстрактната родова същност в самосъзнанието на хората се състои преди всичко в налагането на всеобща свръхсетивна основа, в която те да се себеосъзнават. Тя се реализира по особени начини под формата на различни права, задължения и закони, през които индивидите се себеосъзнават в рамките на политическия си живот и които регулират отношенията им с държавата. Тази основа на връзката индивид–държава бива критикувана от Маркс, тъй като държавата предпоставя индивидите като абстрактни правни субекти, като „субективирана държава", без да се ръководи от разбирането на истинската им родова същност. Затова работата на държавата се свежда до изграждане на условия за създаване на гражданско самосъзнание, в което хората съществуват неосъзнавайки и губейки кон-

трол над предметните форми на своя материален живот, а подчинявайки се на абстрактните форми на своя граждански живот.

Механизмът на подмяната на истинската родова същност с абстракция е особено видим в размишленията на Маркс в „Към критиката на Хегеловата философия на правото".

Там Маркс пише: „изходната точка тук е абстрактната идея, чието развитие в държавата е политическият строй"[1]. И още: „важното е, че Хегел навсякъде прави идеята субект, а действителният субект в собствен смисъл (…) превръща в предикат. В действителност развитието се извършва винаги само от страна на предиката"[2]. Действителното развитие е дело на хората, истинското единство между тях се осъществява от това, което изработват в трудовата си дейност и споделят в колективния си живот. При Хегел духът, като абсолютна идея, предицира себе си в самосъзнанието на хората и те осъзнават себе си и своето единство в рамките на неговата формална абстрактност, удържана от закона. „Идеята, пише Маркс, се превръща в самостоятелен субект, а *действителното* отношение (…) се превръща във въображаема вътрешна дейност"[3]. И още: „у Хегел условието се превръща в обусловено, определящото в определяно, произвеждащото в продукт на своя продукт"[4]. Хегел приема за отправна точка държавата и превръща човека в „субективирана държава".

Така държавата претворява човешкото единство във формално обединение, което не е материално опосредствано от предметната дейност на хората, а непосредствено инкорпорира в себе си индивидуалните съзнания на гражданите и ги превръща в едно абстрактно, фалшиво гражданско самосъзнание.

Освен този философски механизъм, младият Маркс много прецизно разкрива и конкретни религиозни и юридически предпоставки за фалшифицирането на родовата същност.

Главната критика на Маркс срещу буржоазната държава е, че тя превръща тъкмо религиозното разбиране за човека в политическа реалност. В увода на „Към критиката на Хегеловата философия на правото" Маркс пише: „религията претворява човешката същност във фантастична действителност, защото човешката същност не притежава истинска действителност"[5].

Голямата цивилизаторска претенция на буржоазните революции и формите на държавно управление, които те налагат, се изразяват в твърденията, че те постигат еманципация на човека от представата за власт, дадена от бога, в идеята за привилегировани религии и т.н. Че постигат освобождение на човека от религиозната му зависимост и че религиозното му определение е напълно ирелевантно на съществуването му като гражданин. В тази свобода гражданите са равноправни и могат да влизат в отношения по един независим от религиозната йерархизираност на света и обществените отношения начин. Хората снемат религиозната си самоизолираност в копнежа по един отвъден свят, за да влязат в равноправни отношения в рамките на социалното си съществуване в този свят. В „По еврейския въпрос" Маркс много остро опровергава заблуди с такъв характер. Култът към отчуждения от действителността човек, отдаден на бога, се повтаря в култа към самозатворения стокопритежател, отдаден на търговията.

Така абстрактната представа за гражданин, която се обективира в буржоазното законодателство, крие в себе си две предпоставки. Буржоазната държава има за своя духовна предпоставка религията, а за своя материална предпоставка – частната собственост.

Тези два момента се обединяват в това, че християнството разглежда човека абстрактно, което се пренася и в еманципираната от религията политическа държава: „онова, пише Маркс, което за християнството е фантастичен образ, мечта, постулат – суверенитетът на човека, но човекът като чуждо, различно от действителния живот същество, в демокрацията е сетивна действителност, съвременност, светски принцип"[6]. Ако религията привидно престава да бъде основа на държавното право и се измества от публичното в частното право, основата на публичното право става правото на частна собственост, с което хората продължават да съществуват в държавата като атомарни, отчуждени единици. Така всъщност човек се оказва само привидно еманципиран от религията, но същностно въвлечен в нея, доколкото тя е проникнала в материалната структура на обществените отношения.

Частната собственост, като основен обект на публичното право, се смята за едно от главните човешки права. Чрез идеята за човешки права цялата правна машина на политическата държава се насочва към създаването на „сигурност", сигурност на гражданина да притежава собственост и да пребивава в егоистичната си затвореност около разпореждането с тази собственост. Така другият става граница на свободата на човека, а не нейно осъществяване[7]. Маркс пише, че „човек съвсем не се разглежда в тези права като родово същество, напротив, самият родов живот, обществото се разглеждат като външна за индивидите рамка, като ограничаване на тяхната първоначална самостоятелност"[8].

Така чрез правото се налага определен вид външен формализъм, който изпълва човека с „недействителна всеобщност" и тя застава на мястото на истинската му родова същност[9]. Особеното определение на индивид с право на собственост се представя като всеобщо родово определение чрез външната рамка на законите, която господства само „защото отстъплението от тях се наказва"[10]. Така се обосновава гражданското общество, което „скъсва всички родови връзки на човека" и поставя на тяхно място „егоизма, користната потребност" и т.н. Плурализмът на хората в качеството им на религиозни граждани, изповядващи различни религии, и единството в качеството им на носители на равни права и право на собственост не създават истинско единство в обществените отношения, защото те могат да бъдат само привидно единни в рамките на политическия си живот, но в рамките на производствените отношения, на материалния живот, това единство се разкъсва. Формалното равенство на гражданите в политическия живот, основано на правото на частна собственост, неминуемо се превръща в субстанциално неравенство на класите в рамките на производствения живот, където вече собствеността не съществува като абстрактно всеобщо право, а като притежание на конкретни особени индивиди.

В рамките на Марксовите разбирания не самосъзнанието на граждани, постигано във всеобщността на формалните законови условия на политическия

строй, а условията за единство в материалното им битие може да обедини хората истински.

Връщайки се към критиката на Хегеловата философия, все по-ясно виждаме духа, като метафора на чуждото съзнание, на абстрактната всеобщност, да обединява хората външно, а не субстанциално. В Хегеловата философия духът винаги застива в система от категории и саморефлексията на природата не може да се осъществява. Ако природата е същност на духа, в областта на правото гражданското общество е същност на държавата – тя стои над него и го разпредметява в бюрократична система. Така господстващата идея обективира себе си и застива. Господстващата идея, господстващият дух естествено следва да се разбират като господстващото абстрактното самосъзнание и чуждото фалшиво съзнание, господстващите мисли на дадена класа, надстройката и т.н. Всички тези по-късни дефиниции, които Маркс въвежда, водят началото си от „Към критиката на Хегеловата философия на правото".

***

След като изложих основни моменти от критиката на фалшивата родова същност в политическия живот, искам да премина към някои определения на истинската родова същност, които Маркс дава в „Парижките ръкописи".

Там Маркс пише: „Човекът живее от природата, което ще рече, че природата е негово тяло, с което той трябва да остане в постоянен процес, за да не умре. Обстоятелството, че физическият и духовният живот на човека е взаимносвързан с природата, не означава друго, освен че природата е взаимносвързана със самата себе си, защото човекът е част от природата."[11]

Според Маркс основната характеристика на родовото същество е универсалното му отношение към природата като негово неорганично тяло. Тя именно застава на мястото на свръхсетивната абстракция на духа, на мястото на фалшивата всеобщност на законите и т.н. Отношението към нея се реализира чрез труда.

В „Парижките ръкописи" централната теза по отношение на реализирането на родовата същност е: „Производственият живот е *родовият живот*. Това е животът, който създава живот."[12] „Реализирането на труда, пише Маркс, е неговото опредметяване."[13] Универсалността на човека се изразява в производителната дейност, с която той превръща цялата природа в свое неорганично тяло[14] – възпроизвежда себе си и нея. Така природата е взаимносвързана със себе си чрез човека. Тя е битие в себе си и за себе си чрез него – опосредства се, поставяйки човека за своя същност, и осъществява процес на саморефлексия.

Тази саморефлексия има две основни страни. От една страна, човек се нуждае от външна сетивна природа, за да произвежда, от друга, той има вътрешна природна предпоставка – труда. Така чрез вътрешната си природа човекът изменя външната и чрез външната опредметява вътрешната си природа, прави я сетивна. Затова и истинската родова същност на човека е материална, природна и сетивна (и се фиксира от Маркс в труда). Единството, което се осъществява чрез тази същност, е рефлексивно, то е безкраен процес,

чрез който човек непрестанно удържа неорганичната природа като свое тяло и я възпроизвежда като нещо повече от природа, превръща я в субстанциален елемент на обществените отношения.

По този повод Маркс пише: „Човешката същност на природата е налице едва за обществения човек; защото едва тук тя е за него звено с човека, негово битие за другия и битие на другия за него, жизнен елемент на човешката действителност; едва тук неговото природно битие е станало основа на неговото собствено човешко битие, а природата е станала за него човек. Следователно обществото е станало завършеното същностно единство на човека с природата, осъщественият натурализъм на човека и осъщественият хуманизъм на природата."[15]

При Маркс главният проблем около отчуждението, разбиран в перспективата на реализирането на родовата същност като рефлексивно единство между природата, човека и обществото, е, че в капиталистическите производствени отношения човекът е поставен като същност не на природата, а на частната собственост, с което не съществува като родово същество, ами като класово. Човек следва да обективира себе си във външната природа, подкрепян от преобразуваната от него в предметно богатство природа, но в капитализма обективира същността си в частната собственост. Изграждането на класовата същност на човека на мястото на родовата му същност в този смисъл минава през три главни момента. 1) Човекът се нуждае от външна сетивна природа, за да произвежда, но работникът получава средства за производство. 2) Срещу предметите на труда, които произвежда, той получава средства за препитание, с които да оцелява като физически субект. 3) „Върхът на това робство е, че той може да се съхрани като физически субект вече само в качеството си на работник и че вече само в качеството си на физически субект той е работник."[16]

Очевидно е, че частната собственост освен като човешко право, съществува и като субстанция на производствените отношения. И че производствените отношения създават нов регистър на динамиката на обществените отношения, където съзнанието, произвеждано от държавата, се саморазрушава. Затова искам да премина към някои размишления на Маркс за родовата същност и съзнанието за нея.

Родовата същност и съзнанието

Маркс разглежда безсъзнателното отношение към непосредствената реалност като подчинение. Могат да се открият две линии на такова подчинение: на природата и на държавата.

Вече посочих някои страни на безсъзнателното подчинение на държавата в „По еврейския въпрос". Там Маркс пише, че се подчиняваме на законите само защото отстъпването от тях се наказва. Това подчинение, както видяхме, е предпоставено от липсата на съзнание за истинската родова същност на човека и от приемането на абстрактния гражданин в рамките на гражданското самосъзнание. Човек осъзнава себе си не в родовата си същност, а в законите и правата, които са установени от държавата.

Безсъзнателното отношение към природата като подчинение е представено по-късно в „Немска идеология", но на него може да се гледа като на продължение на идеите в „Парижките ръкописи". В „Немска идеология" Маркс пише, че външната природа в началото се преживява от хората като нещо чуждо и враждебно и те ѝ „се подчиняват като добитък"[17]. А в „Парижките ръкописи" пише, че човек се нуждае от външната природа, за да произвежда[18]. Това обаче вече е съзнателно отношение към нея, осъзната нужда, а не чисто непосредствено преживяване. Човекът възпроизвежда природата посредством труда и съзнанието си, докато животното произвежда себе си непосредствено в безсъзнателното подчинение на природата. Така, за разлика от животното, той не ѝ се подчинява, а я овладява и възпроизвежда. В този смисъл, като онтологично начало, трудът съществува преди съзнанието, но специфичното в човешкия труд е съзнателното му опосредстване. Едва когато трудът започне да се осъществява съзнателно, човек преминава от труда като непосредствено обработване към труда като родова дейност.

Съзнанието за родовата същност следователно опосредства труда и овладява природата и предметните форми, чрез които родовата същност се възпроизвежда. Така човек се труди, опосредствайки тази си дейност през съзнанието, и осъзнава себе си посредством предметите на труда си. „Осъзнатата жизнена дейност, пише Маркс, различава човека непосредствено от животинската жизнена дейност"[19].

В капиталистическото общество на практика обаче отношението към предметите на труда, към предметното богатство като към частна собственост поставя хората в същото безсъзнателно подчинение спрямо тях, каквото имат и животните спрямо природата. Животните са подчинени на природата, докато хората в капиталистическото общество са подчинени на възпроизведената от тях природа. И тъй като възпроизведената природа съществува като частна собственост, тези, които я притежават, подчиняват другите, които не я притежават. Представят особените си интереси като всеобщи и произвеждат фалшиво съзнание за родовата същност чрез всички средства, с които буржоазната държава разполага, поставяйки частната собственост като естествена част от родовата същност на човека.

Изводът, че хората са подчинени в безсъзнателното си отношение спрямо възпроизведената от тях природа, е важен за основната ми теза за класовото съзнание при младия Маркс, която искам да изложа. Маркс няма специална теория за класовото съзнание. Но очевидно има теория за родовата същност и родовото съзнание. Ако по-късната идея в „Немска идеология", че съзнанието е вторично по отношение на битието, бъде приложена по отношение на труда, може да се видят следните моменти. Ако от непосредственото усвояване на природата се преминава към съзнателното ѝ преобразуване и с това се премахва подчиненото положение спрямо нея в началото на човешката история, когато с пробуждането на родовото съзнание човек става родово същество и престава да бъде животно, подчиненото положение спрямо преобразуваната и съществуваща като частна собственост природа върви по обратния път. Първо трябва да бъде развито съзнание за преобразуваната природа като отчуждена предметност (отчужден

труд) и с това да се премине към съзнателното ѝ присвояване. В „Парижките ръкописи" Маркс казва следното: „различните форми на отчуждението (…) са само различни форми на съзнанието и самосъзнанието"[20].

Единствено пролетариатът има родово съзнание и той може най-пряко и непосредствено да види родовата си същност (родовата същност на човечеството) макар и като отчуждена, да се себеосъзнава в нея, да осъзнава себе си в материална връзка с другите. Така съзнанието на пролетариата е родово, доколкото е съзнание за истинската родова същност, която предпоставя истинското тотално единство между хората; и класово, доколкото е поставено в отношение към родовата същност като отчуждена. С това единствено той може да достигне до класова осъзнатост в рамките на необходимостта от постигане на тотално родово единство между хората. В капитализма това единство е субстанциално реализирано, доколкото всички са въвлечени в обществения процес, но формално възпрепятствано, доколкото се създават условията за особено притежание на средствата за производство като частна собственост. По този начин пролетариатът има историческата възможност да присвои родовата си същност, защото капитализмът е първата в историята система, която оголва материалната връзка между хората, прави я очевидна, реална и най-вече тотална.

Така погледнато, според мен може да се направи изводът, че класовото съзнание опосредства отчуждената родова същност, за да я освободи така, както родовото съзнание опосредства труда, за да го осъществи като свободна съзнателна дейност. Чрез родовото съзнание човек снема определението си на животно, а чрез класовото съзнание пролетариатът снема класовото определение на човешките същества. Неслучайно младият Маркс постоянно прави този паралел между неосъзнатите работници и животните в „Парижките ръкописи". Така класовото съзнание на пролетариата при младия Маркс може да се разглежда като съзнанието за отчуждената родова същност, или родовото съзнание, проявено в специфичните условия на отчуждение в капиталистическото общество.

Комунистическата революция от своя страна не е нищо друго освен присвояване на родовата същност. С революцията се премахва частната собственост и средствата за производство се организират така, че да служат като обществена основа за реализирането на освободен труд.

Да се присвои родовата същност означава да се освободи природата в саморефлексията ѝ през човека. С това, първо, природата се удържа като неорганично тяло; второ, преобразуваната природа (индустрията) се организира така, че да служи за обществено основание на този процес. И трето – по този начин се социализира природата и се „оприродява" обществото, или, казано с други думи – обществото се освобождава от всякакви абстрактни основания за господство на една част от хората над друга, каквито, както видяхме, буржоазната държава постоянно произвежда чрез генериране на фалшиво съзнание и чрез подмяна на истинската родова същност с абстракция.

Цялата теоретична борба на младия Маркс да изгради разбиране за родовата същност на човека, което да надхвърля абстрактния религиозен идеал и

протестантската му юридическа реалност и да изведе съзнанието от подчинение, като разкрие истински онтологични основания за социална трансформация, предначертава практическата задача на цялото комунистическо движение съзнателно да трансформира материалната база на обществените отношения. Но това е възможно само ако конкретната политическа теория се актуализира на базата на по-дълбоките онтологични предпоставки на Марксовата теория.

Зараждане и развитие на концепцията за класовото съзнание

Достатъчно очевидно е, че ранните политически текстове на Маркс показват как формалното равенство в политическия живот на хората с необходимост се снема от субстанциалното неравенство в производствения живот. И че самите производствени отношения с необходимост създават пролетариат. Още по-очевидно е, че ако възприемем твърде буквално и непосредствено линията от идейното развитие на младия Маркс, според която политическото единство на държавата неизбежно се разрушава от икономическото неравенство, много лесно ще изпаднем в икономически детерминизъм, подобен на този в Ерфуртската програма на Германската социалдемократическа партия. И ще мислим, като някои от представителите на Втория интернационал, като Кауцки и Плеханов, че пролетариатът възниква механистично и неизбежно. Днес естествено никой не мисли така.

За да има икономически трансформации, трябва да има адекватно на историческите задачи политическо съзнание.

Осъзнаването на динамичното развитие на родовата същност в постоянното взаимодействие на исторически своеобразните форми на отношенията между база и надстройка актуализира проблема за класовото съзнание.

В този смисъл Лукач пише, че именно Ленин прави големия теоретически пробив към „обновяването на марксизма, към възстановяването на неговата истинска всеобщност, основана на битието, и към възстановяването на неговия истински общоисторически патос"[21]. Това обновяване се проявява с идеята за „политическото класово самоосъзнаване" и с възгледа, че класовото политическо съзнание трябва да бъде привнесено на работниците отвън[22], „т.е. извън икономическите борби, извън сферата на отношение на работниците към собствениците"[23].

Но дори Ленин да не е познавал трудовете на младия Маркс, ясно се вижда, че революционната практика неизбежно го довежда до там, откъдето тръгват политическите и икономическите възгледи на Маркс.

Тази субект-субстанциалност на родовата същност, която младият Маркс усилено теоретизира в „По еврейския въпрос", „Към критиката на Хегеловата философия на правото" и „Икономическо-философски ръкописи" от 1844 г., позволява да се преоткрият стабилни теоретически основания за конституирането на нови социални единства, които на практика да имат същата сила, каквато на теория е имал индустриалният пролетариат в края на XIX и началото на XX век. Разбирането за всеобщата субстанциалност на родовата същност и

проявленията на особените форми на нейното историческо развитие може да генерират нови форми на класово съзнание. А това би избавило марксизма от фрагментарното критическо съзерцание на отделни форми на буржоазната култура и би върнало марксистката теория на основата, която е произвела революционната практика през 1917-та година. Практическото умение да се конституира пролетариат чрез изграждане и внасяне на класово съзнание е именно зарядът на революционната практическа виртуозност на Ленин, чието разбиране, признаване и познаване по най-неочакван начин може да се окаже най-прекият и верен път към зрялото практическо приложение на някои идеи на младия Маркс.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Маркс*, Енгелс (1957). Съчинения. Т. 1. С., Изд. на БКП, с. 223.
2 Пак там, с. 222.
3 Пак там, с. 218.
4 Пак там, с. 219.
5 *Маркс*, Енгелс (1985). Избрани произведения. Т. 9. С., Партиздат, с. 150.
6 *Маркс*, Енгелс (1957). Съчинения. Т. 1. С., Изд. на БКП, с. 282.
7 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 146.
8 *Маркс*, Енгелс (1957). Съчинения. Т. 1. С., Изд. на БКП, с. 386.
9 Пак там, с. 376.
10 Пак там, с. 396.
11 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 88.
12 *Маркс*, Енгелс (1957). Съчинения. Т.1. С., Изд. на БКП, с. 31.
13 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 83.
14 Пак там., с. 87.
15 Пак там, с. 110.
16 Пак там, с. 85.
17 *Маркс*, Енгелс, (1985). Избрани произведения. Т. 2. С., Партиздат, с. 89.
18 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 151.
19 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 88.
20 *Маркс*, Енгелс (1983). Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 147.
21 *Лукач, Дж.* (1991). К онтологии общественного бытия. М., 1991, с. 304.
22 Пак там, с. 303.
23 Пак там., с. 303.

ЧОВЕЧЕСТВОТО НАВЛИЗА В ЕПОХА НА ГЛОБАЛНА НЕСТАБИЛНОСТ

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

Свалянето на самолета Су-24 над Сирия на 24 ноември 2015 г. рязко влоши отношенията между Москва и Анкара. Русия се сблъска с поредното предизвикателство след тлеещата война в Донбас, периодичните украински провокации към Крим, продължаващия конфликт в Сирия, икономическите санкции на Запада и борбата с петата и шестата колона на своя територия.

Надеждата, че Западът ще приеме конструктивните предложения на Кремъл и добросъвестно ще се включи във войната срещу „Ислямска държава" и другите терористични организации, не се оправда. САЩ продължават да следват собствената си политика, която включва преформатиране на Близкия изток по желания от тях начин. Погледът към процесите през последните няколко години позволява ясно да се открои тенденцията към прекрояване на границите в региона, към раздробяване на някои от съществуващите страни и към образуване на нови държави или на практика суверенни автономни области.

Последните месеци на 2015 и началото на 2016 г. показаха и нещо друго. Някои регионални сили – Турция, Саудитска Арабия и Катар, се опитват да провеждат собствена политика, в която ясно прозират плановете им за изграждане на техен проект за Близкия изток (1). Амбициите им се сблъскват със съпротивата на Иран. Напрежението допълнително се покачи, след като отношенията между Риад и Техеран се обтегнаха до краен предел (2).

Терористичните актове, като в Париж на 13 ноември, и напливът от имигранти от Азия и Африка правят положението в Европейския съюз все по-тежко и нагнетяват политическата обстановка. Насилието, до

което пришълците често прибягват в отношенията си с местното население (3), вече предизвиква и ответни националистически реакции. Ако Брюксел рязко не промени политиката си, прогнозите за разпад на ЕС могат да се сбъднат. Подобен сценарий едва ли ще се осъществи в близко бъдеще, но не бива да се изключва. Индикация за това е и подготвяният от Англия референдум за членство в Съюза, който вероятно ще се проведе през лятото на 2016 година (4).

Увеличаващата се глобална нестабилност вещае много заплахи и за България, която е разположена в непосредствена близост до най-горещите точки на планетата. Почетният председател на ДПС Ахмед Доган направи впечатляващо изказване в края на изминалата 2015 година. Той, пръв от всички водещи политици в страната, посочи очевидната истина, която другите отказват да забележат. А именно: че бленуваното светло европейско бъдеще се оказа мираж. Еднополюсният свят постепенно отива в историята. Българската държава е изправена пред големи предизвикателства, включително и за съхраняване на своята сигурност и териториална цялост в условията на изострящо се конфронтация между големите играчи на глобалната шахматна дъска.

САЩ продължават войната на изтощение срещу Русия

Американската политика в Евразия след края на Студената война досега е насочена към сдържане на големите регионални сили. Днес Вашингтон прави всичко възможно, за да не допусне Русия да интегрира Украйна и други бивши съветски републики в Евразийски икономически съюз, опитва се да осуети сближаването между Индия и Китай и установяването на устойчива хегемония на Поднебесната империя в Южнокитайско море, където често приплават конфликти със съседите ѝ.

Белият дом полага големи усилия, за да съхрани контрола си над регионите, които имат стратегически запаси от енергоресурси, и не се колебае да възпрепятства засилването на влиянието на другите големи играчи. Действията му са преди всичко срещу Русия, защото тя е ядрена свръхдържава и има потенциала да унищожи Америка при евентуален военен конфликт. САЩ със сигурност са обезпокоени и от нарастващата мощ на Китай. Китай усилено работи за осъществяване на проекта „Един пояс, един път", който ще му осигури търговски връзки с Европа. Недостатъчна утеха за американците е, че сухопътният маршрут на проекта заобикаля Русия (5). Но във Вашингтон вероятно са доволни, че опитите за изграждане на стратегическо партньорство между Москва и Пекин засега не дават видими резултати. БРИКС все още е твърде аморфна организация и бъдещето ще покаже дали съставящите го държави ще могат да стигнат до по-сериозно взаимодействие.

Всичко това благоприятства провеждането на стратегическата линия на САЩ – да продължат обкръжаването на Русия и на Китай чрез „инсталиране" на марионетни на Вашингтон режими по границите и създаване на огнища на напрежение. Огромно значение за американските планове имат и проектите за Трансатлантическо партньорство за търговия и инвестиции (ТПТИ), както и подписаното на 5 октомври 2015 г. споразумение за Транстихоокеанско парт-

ньорство (6). От двата проекта първият все още не е осъществен, но работата по реализацията му е в ход, а съпротивата в Европейския съюз срещу него е с малки шансове за успех.

Америка има интерес от осезаемо отслабване на ЕС, за което способстват икономическата криза и миграционната вълна. Но тя едва ли желае дезинтеграционните процеси да се ускорят и разраснат. Голямата ѝ цел е да сплоти своите сателити в преддверието на сблъсъците с Русия в Украйна и в Близкия изток. Нещо повече. Вашингтон ще се стреми да натовари своите младши партньори с повече задължения и отговорности.

САЩ ще продължат да правят всичко възможно, за да осуетят сътрудничеството между Русия и Германия, което отново изглежда актуално поради преговорите за проекта „Северен поток-2". Американците все още имат лостове за влияние върху Берлин. Показателни за проблемите на Федералната република са загубите на руския пазар поради санкциите и поради миграционната вълна, на която все още няма достатъчно ефективен отговор, независимо от нарастващото обществено недоволство (7), което казионните европейски медии предпочитат да не отразяват.

Основна роля в американския проект за изграждане на „Междуморието" – санитарен кордон, отделящ Германия от Руската федерация, има Полша. В него се включват и други страни от Централна и Източна Европа, в които се увеличава американското военно присъствие – България, Румъния, Словакия, Унгария, Полша, Прибалтика (8). Особено място сред тях заема Украйна, която е плацдарм за бъдеща инвазия в Евразия. Обяснимо е защо, въпреки заканите си, Брюксел няма да санкционира Варшава (9), независимо че сегашното крайно консервативно полско правителство нарушава някои от базовите „демократични ценности на ЕС" (10).

В повечето от тези страни на власт са американски марионетки, чиято задача е да провеждат радикално антируска политика и да разпространяват русофобията. Реализирането на подобен курс е изключително опасно, тъй като САЩ нямат особени исторически, социокултурни, икономически и религиозни интереси в Източна Европа. Действията им в региона са с една основна цел – да бъде предотвратено възраждането на Русия след самоубийството на СССР през 1991 година.

През изминалия четвърт век Вашингтон направи много, за да дестабилизира обстановката в Източна Европа. Той разшири НАТО непосредствено до границите на Русия, като осъществи две цветни революции в Украйна и даде благословията си за разпалване на гражданска война в страната, довела до хиляди жертви в Донбас. Най-вероятно следващата страна, която ще има подобна съдба, ще бъде Молдова. Там е в ход опит за смяна на властта, а съществува и остро противопоставяне между Кишинев и Приднестровската република, която не е призната от никого за суверенна държава и съществува само благодарение на подкрепата на Русия. Най-тревожното е, че въпреки огромните си възможности САЩ не предлагат съзидателен проект за бъдещето. Те се опитват да задържат хегемонията си независимо какво ще струва това на планетата.

Затова е наивно да се вярва, че е възможно САЩ да си взаимодействат с Русия в опитите за преодоляване на глобалната нестабилност. Показателно е,

че през декември м.г. Вашингтон неочаквано разшири санкционния си списък срещу Русия (11). Официални американски представители твърдят, че САЩ само са хармонизирали санкциите си с европейските с цел „да принудят Русия да предприеме стъпките, които да съответстват на Минските споразумения за мирно регулиране на конфликта в Украйна". Подобно обяснение обаче е неудовлетворително. *Първо.* Защото ситуацията в Донбас към този момент бе сравнително стабилна, а и Русия не е страна във въпросния конфликт. *Второ.* Санкциите се разширяват именно в момент, в който се създаваше впечатление, че отношенията се подобряват – държавният секретар Джон Кери посети Москва, където се срещна с президента Владимир Путин и с външния министър Лавров.

След разпадането на СССР приоритетно в американската външнополитическа доктрина е недопускането да се появи държава, която е способна да им хвърли ръкавицата. Русия направи това, но САЩ нямат намерение да се примиряват с тези опити и ще сторят всичко възможно, за да я накажат за проявената самостоятелност. В противен случай светът ще забележи, че хегемонът не може да упражнява контрол във всички точки, което неизбежно ще предизвика желание и у други васали да не му се подчиняват. Образуването на още един или няколко центъра на сила ще позволи на по-малките държави да проявяват по-голяма самостоятелност, като маневрират между тях.

„Икономическата и военно-политическата мощ на САЩ са впечатляващи, но на тях не им достига човешка енергия, за да експортират своя капитал, хора и култура по целия свят. Америка не желае да жертва собственото си материално благополучие заради благото на целия свят. Военната мощ на САЩ не е железен юмрук, а е разпръсната в многобройни бази по цялото земно кълбо", отбелязва украинският геополитик Владимир Дергачов (12). Той припомня, че въпреки огромния военен бюджет американската военна мощ има два съществени недостатъка. „*Първо*, тя е разконцентрирана и изисква съществени разходи, за да бъде издържана американската неоколониална империя, която поддържа (735 военни бази, което е около 75% от чуждестранните бази по целия свят). *Второ,* САЩ е страна на мигрантите, за които Америка е обетована земя, а американските военни не са готови да умират за демокрацията в други точки на света" (13).

Тепърва ще се разбере дали САЩ ще изострят сблъсъка си с Русия, разпалвайки нови локални конфликти – в Кавказ и в Централна Азия, или ще се примирят с по-скромна роля от сегашната си – да са само една от водещите сили в съвременния свят. Вторият вариант изглежда малко вероятен. Независимо че постепенната загуба на влияние на САЩ се осъзнава и от някои водещи политици в страната. „Ние (САЩ) губим влиянието си в света, а Путин точно обратното – засилва влиянието си", сподели кандидатът за президент от Републиканската партия Джеб Буш в края на 2015 г. (14).

Въпреки продължаващото противопоставяне, съществува шанс отношенията между двете могъщи държави да не ескалират през 2016 г., а големият сблъсък да бъде отложен за по-нататък. Повод за умерен оптимизъм дава кандидат-президентската надпревара в САЩ. Тя навлиза в своя решаващ етап и в Белия

дом може би няма да си позволят резки движения на глобалната политическа сцена, за да не компрометират кандидата на Демократическата партия.

Това ще е временно затишие. Със сигурност, който и да спечели президентските избори (демократ или републиканец), единствената супердържава ще продължи да се противопоставя на опитите за възраждане на атомната свръхдържава Русия, дори ако тя просто се опита да възстанови своето икономическо или регионално лидерство.

Русия е принудена да води война на шест фронта

Изминалата година бе трудна за Русия. Тя изнесе основната тежест на борбата за изграждане на един по-справедлив и многополюсен свят, а очакванията, че ще получи по-активна помощ от Китай и от другите държави от БРИКС, не се оправдаха – всяка от тях провежда самостоятелна външна политика. Западът е значително по-хомогенен и нито за миг не отслаби натиска си. ЕС удължи срока на действащите икономически санкции срещу Руската федерация (15), а САЩ дори въведоха нови в края на декември миналата година.

Военният сблъсък в Донбас намали интензивността си, но перспективата отново да се възпламени остава. Продължават и украинските провокации към Крим. Русия вече е част от военния конфликт в Близкия изток. Изострилите се отношения с Турция също крият много рискове и опасности. Заплахата от въвличане на страната в по-голям въоръжен конфликт изглежда напълно реална.

В създалата се обстановка Руската федерация на практика води война на шест фронта, както отбелязва водещият геополитически анализатор в страната Александър Дугин (16).

Първият фронт е войната в Сирия. В нея РФ действа съвместно със съюзниците си – правителствената сирийска армия, Иран, Ирак и ливанската организация Хизбула.

Вторият фронт е конфликтът с Турция. Той крие много нови заплахи. Това е изключително неприятен обрат, „удар в гърба" по думите на Владимир Путин. Москва разчиташе на партньорството си с Анкара по различни направления, включително и за прокарването на газопровода „Турски поток". Всичко това се промени след свалянето на руския самолет Су-24 и последвалото убийство на неговия пилот от бойци на турската националистическа организация „Сивите вълци" (17). Това е провокативен акт, от който явно нямат интерес и двете страни. Дали той е извършен своеволно от управляващите в Анкара, или е резултат на външен натиск е трудно да се прецени. Но със сигурност вероятността за въоръжен сблъсък между Русия и Турция е по-голяма от когато и да било след края на Първата световна война, независимо че Кремъл очевидно не желае да влиза в подобен сценарий.

Третият фронт е сблъсъкът с Украйна. На практика нито една държава не е признала завръщането на Крим в Русия. Войната в Донбас отне живота на хиляди хора и не е приключила. Напрежението се запазва, престрелките между силите на режима в Киев и армиите на Донецката и Луганската народна република (ДНР и ЛНР) продължават. На власт в Украйна са радикално

антируски екстремисти, които се ползват с подкрепата на САЩ и ЕС и изглеждат способни не само да възобновят войната в Новорусия, а и да я пренесат на територията на Руската федерация с идеята да въвлекат и НАТО в нея. Индикация за това са зачестилите провокации към Крим. Украинското правителство продължава да тероризира рускоезичните си региони и води абсурдна пропагандна кампания, чиято очевидна цел е да превърне колкото може по-голяма част от гражданите на страната в заклети врагове на Русия.

Четвъртият фронт е опасността от терористични действия в Русия или срещу граждани на страната в чужбина. Пример за това е взривеният руски пътнически самолет над Синайския полуостров в Египет, довел до гибелта на 224 души (18).

Мрежовите структури на радикалния сунитски ислям, подкрепяни от Саудитска Арабия, Катар и Турция, отдавна са развити не само в Северен Кавказ, а и в други точки на Руската федерация. При това не само в регионите, където живее компактно мюсюлманско население, те разширяват своята зона на влияние и в други социални среди (19).

Петият фронт е петата колона в самата Русия. Това са либералите и другите прозападни групи от руската общественост, които мечтаят да се върне злокобната реалност от 90-те години на XX век, когато Москва напълно бе загубила своята субектност в международната политика, а в Руската федерация се разпореждаха олигарси, които ограбваха населението на страната и изнасяха богатствата ѝ на Запад.

Шестият фронт, според Дугин, е шестата колона. Неологизмът „шеста колона" е въведен от руския философ и с него се обозначават чиновниците, които имат мироглед, сходен с мирогледа на петата колона, но са лоялни към властта и заемат немалко ключови позиции в нея. Те споделят ценностите на петата колона и са готови на предателство на националните интереси и на неизгодни споразумения със Запада само и само за да запазят високия си социален статус и разточителния си начин на живот.

Към всичко това трябва да се добави и фактът, че Западът продължава враждебните си действия. Той води санкционна, дипломатическа и информационна война. Американската и европейската преса изобилстват от публикации с откровено антируски характер, които няма как да не затвърдят впечатленията, че целта им е да подготвят населението за продължителна и тежка конфронтация.

Факт е, че икономическата криза в Руската федерация продължава. Курсът на рублата спадна чувствително през 2015 и в началото на 2016, когато достигна рекордно ниски нива спрямо долара (20), влошава се положението на различни групи от населението, негативни са и икономическите тенденции. Президентът Путин все още подкрепя действащото правителство. Всички сериозни анализатори в Русия са категорични, че положителна промяна може да настъпи само когато бъде сменен ултралибералният икономически екип в кабинета на Дмитрий Медведев, когато Централната банка бъде поставена под национален контрол, когато страната постигне истински финансов суверенитет и премине към мобилизационна икономика. Изострящото се геополитическо противопоставяне не оставя избор на Русия. Тя трябва да стане страна с независима и силна икономика, така че да не бъде длъжна да се съобразява с наложените ѝ санкции.

Ако не се предприемат радикални икономически промени, много вероятно е осезаемо да се влоши социално-икономическото положение в Руската федерация. Това може да окуражи външни сили да се опитат да превърнат социалното напрежение в политическа криза, като най-вероятно те ще се активизират към есента, когато ще се провеждат парламентарните избори.

Независимо от тези трудности, Русия демонстрира готовност да отстоява своя суверенитет и независимост, а и с примера си даде надежда на всички, които искат да се противопоставят на глобалния диктат на Запада и на стоящата зад него корпоратокрация. Това е причината за впечатляващия авторитет на президента Владимир Путин не само в Руската федерация, но дори и сред нейните най-заклети врагове.

Путин изложи основните си тези за случващото се в глобалната политика в документалния филм на режисьора Владимир Соловьов, озаглавен „Световен ред". Едната от тях е, че „руската позиция за Сирия е формулирана въз основа на диалога, който страната води със събеседниците си, и това ѝ дава сила". Президентът разяснява и гледната си точка за взаимоотношенията с Турция. „За нас турският народ е приятелски народ и не искаме да си разваляме връзките с него. А що се отнася до сегашното ръководство на Турция, никой не е вечен под Луната"(21). Във филма Путин изразява надежда, че светът ще избегне ядрения конфликт, но не оставя поводи за съмнение – Русия ще усъвършенства ядрения си потенциал. „Като фактор за възпиране Русия в качеството си на една от водещите ядрени държави ще усъвършенства това оръжие. Ядрената триада (формата на изграждане и организиране на стратегическите ядрени сили, включваща три основни компонента, а именно – базирани на сушата междуконтинентални балистични ракети, оборудвани с атомно оръжие стратегически бомбардировачи и изстрелвани от подводници балистични ракети) лежи в основата на нашата политика на ядрена безопасност", сподели Путин (22).

Руският лидер обърна специално внимание на ролята на САЩ в глобалната политика и коментира силната зависимост на Стария континент от глобалния хегемон. „Проблемът на Европа е в това, че тя не провежда самостоятелна външна политика. Тя се е отказала от нея. И е предала част от своя суверенитет, може би една от най-важните части от своя суверенитет, на един блок", каза Путин, пояснявайки, че става дума за предаване на част от суверенитета не на НАТО, а на неговия лидер – САЩ (23). „Аз мисля, че би било правилно нашите партньори в Европа да не се отказват от този суверенитет, а всички да участват във вземането на решения. А не просто да козируват всеки път, когато им дават указания някъде отвъд океана" (24).

Путин припомни, че руско-европейските отношения са били на много по-добро ниво в началото на XXI век, и даде за пример сътрудничеството по времето на френския президент Жак Ширак и на германския канцлер Герхард Шрьодер.

Лидерът на Русия за пореден път подаде ръка на Берлин, акцентирайки, че „за да може съвременната международна обстановка да се променя, и то да се променя в направление към повишена стабилност, не трябва да се пренебрегва сегашната роля на Германия" (25).

Така Путин очерта контурите на стратегията на Русия в близко бъдеще. Москва ще заложи на усъвършенстване на отбранителния си потенциал и ще разчита, че нарастващите проблеми на Европейския съюз, и в частност на Германия, ще принудят Берлин постепенно да се освободи от опеката на Вашингтон и да потърси сътрудничество с Москва. Показателна в това направление е и актуализираната версия на Стратегията за национална сигурност на Русия, която бе утвърдена от президента на 31 декември 2015 г. Тя предвижда предотвратяването на военните конфликти да се осъществява с помощта на потенциала на ядреното оръжие. В нея ясно се отбелязва, че „Нарастването на силовия потенциал на НАТО и приближаването му към границите на Русия са неприемливи и представляват заплаха за националната сигурност, но въпреки това Русия е готова да развива отношенията си с НАТО, ако НАТО се съобразява с нейните интереси" (26).

Замисълът на Путин се опира на солидна геополитическа логика, но засега не среща достатъчно разбиране във Федералната република, независимо от желанието на редица представители на бизнеса, както и на отделни немски политици, за сътрудничество с Русия. Това, че в Германия има сили, които искат възстановяване на геополитическата субектност на страната, се разбира и от изявлението на финансовия министър Волфганг Шойбле, който в края на 2015 г. заяви пред „Билд", че ЕС трябва да увеличи разходите си за отбрана и в крайна сметка да се насочи към създаване на общоевропейска армия (27). Подобни изказвания са сигнал, че руските планове не са лишени от основание. Със сигурност мисълта за самостоятелна армия на Стария континент не очарова САЩ, които използват НАТО като средство, позволяващо им да присъстват в Европа, да контролират Германия и да държат Русия извън Европа.

Бъдещето ще покаже дали надеждите на Кремъл ще се оправдаят.

Колко голямо е влиянието на Америка на Стария континент се видя на 21 януари 2016 г., когато Европарламентът прие резолюция, в която страните от ЕС се призовават да съдействат да се избегне строителството на нови руски газопроводи, които да заобикалят Украйна, и в частност – „Северен поток-2" (28). Очевидно е, че в Европа се води борба между силите, които искат възстановяване на нейната геополитическа субектност, и силите, лобиращи за интересите на САЩ. Засега последните имат превес.

Близкият изток – предстои прекрояване на целия регион

Конфликтът в Сирия е органически свързан със събитията в Украйна и с голямото противопоставяне между САЩ и Русия. Майданът, започнал в Киев в края на 2013 г., бе следствие от осуетената няколко месеца по-рано американска агресия в Сирия. Тогава именно намесата на Москва показа на света, че възможностите на САЩ не са неограничени. Действията на Кремъл възпрепятстваха плановете на Вашингтон да преформатира Близкия изток според собствените си интереси и са основна причина президентът Башар Асад все още да е на власт в Дамаск, а на мястото му да не е „инсталиран" удобен за Америка, Турция, Саудитска Арабия и Катар ислямистки режим.

Затова събитията както в Украйна, така и в Близкия изток трябва да се разглеждат комплексно. Те са част от глобалния геополитически пъзел, част от „Великата война на континентите" (по терминологията на Александър Дугин), от схватката между морето (САЩ) и сушата (Русия).

В Близкия изток съществуват и влиятелни регионални играчи, които също имат своите амбиции. От една страна, това са Турция, Саудитска Арабия и Катар, които се надяват да увеличат тежестта си в региона, налагайки в Сирия близък до тях режим, а, от друга, е Иран, който се ползва с подкрепата на мюсюлманите шиити и също преследва своите интереси. Свои цели имат и кюрдите в Сирия и в Турция, които мечтаят за създаване на собствена държава. По-различна е ситуацията с кюрдите в Ирак, които си партнират с Анкара. Интересите на кюрдите (с изключение на иракските) решително се разминават с интересите както на Турция, така и на Иран, който също е против създаването на независима кюрдска държава.

Активното включване на Русия в конфликта със Сирия през есента на м.г. е превантивна мярка. То спаси от разгром силите на президента Башар Асад и има за цел да избегне пренасянето на военните действия на руска територия – в Кавказ или в Централна Азия, където има потенциал за развитие на радикални ислямистки групировки. Намесата на Русия показа, че съществуват стратегически противоречия между САЩ и Турция. По-рано Вашингтон и Анкара се надяваха да ги разрешат за сметка на Башар Асад, но сега нещата изглеждат много по-различни. Те имат диаметрално противоположни позиции по кюрдския въпрос – Америка подкрепя и праща военни инструктори на кюрдите в Сирия. Това е предпоставка за бъдещи разногласия между Турция и САЩ, а позициите и на двете страни в Близкия изток ще отслабват.

Индикация за това са и задълженията, които Вашингтон прие по предложената от Русия резолюция на Съвета за сигурност на ООН от 19 декември 2015 г. Тя подкрепя мирния план за Сирия, предвиждащ провеждането на преговори между враждуващите страни през януари (29). Резолюцията изглежда влиза в противоречия с целите и действията на американските съюзници в Залива – Саудитска Арабия и Катар, които сформираха самостоятелна коалиция, оставайки и в коалицията, водена от САЩ (30).

Факт е, че доскоро монолитният антисирийски фронт на САЩ, ЕС, Турция и монархиите в Залива вече е разделен на няколко групи, чиито интереси все повече се разминават. Но шансовете за изграждане на партньорство между Русия и САЩ в борбата с „Ислямска държава" изглеждат нереалистични, въпреки състоялата се на 15 декември 2015 г. среща на държавния секретар на САЩ Джон Кери с руския президент Владимир Путин и с руския външен министър Сергей Лавров в Москва (31). На нея страните декларираха намерения да си сътрудничат за регулиране на сирийската криза и в борбата с тероризма. Кери и Лавров работиха по окончателната редакция на текста на резолюцията на ООН за решаване на конфликта в Сирия. У някои наблюдатели това създаде надеждата, че е възможно двете страни да действат заедно в името на мира. Но тя бързо се разсея, след като Вашингтон отново обвини Москва за ситуацията в Донбас и разшири антируските си санкции (32). Те едва ли ще нанесат сериозни

щети на Руската федерация, но със сигурност ще способстват за изостряне на отношенията между двете страни.

Професорът от Московския държавен университет Андрей Манойло смята, че основната цел на САЩ е да изтласкат Русия и еднолично да управляват процесите в Близкия изток. „Според мен договорките за Сирия, резолюцията на Съвета за сигурност на ООН и разширението на санкциите са част от една и съща игра, която се води от САЩ. Обърнете внимание, САЩ разшириха санкционните списъци, добавиха към тях физически лица и редица руски компании в момент, в който нямаше никаква необходимост от това. Американците се опитват да обяснят, че това е чисто бюрократична операция, рутинна работа, на която не си струва да се обръща внимание. Аз смятам, че това е съзнателна провокация" (33). Ходът на САЩ показа, че двете страни са далеч от постигането на компромис. Американците продължават да настояват за изключване на Башар Асад от политическия процес. За реализацията на Резолюцията на Съвета за сигурност на ООН има два гаранта – Русия и САЩ. Ако Западът успее да отстрани Русия от този процес, всички лостове за управление ще останат в Съединените щати. Тогава те ще търсят повод – законен или не, да изключат Асад от политическото регулиране. Те сигурно ще го намерят, ако Русия отвърне огледално на въведените нови американски санкции. Иначе е трудно да се открие друг смисъл на техния ход. Аргументите, че така се хармонизират с ЕС, изглеждат нелепи, защото за никого не е тайна, че Брюксел е силно зависим от Вашингтон.

Очевидно е, че враждебният акт е не само заради ситуацията в Украйна, а и заради случващото се в Сирия. Обама съдейства за чувствително подобряване на отношенията с Иран, санкциите срещу който бяха отменени на 17 януари (34). Вече се говори, че Техеран може да се включи в борбата за европейския газов пазар (35), а това евентуално ще доведе до изостряне на отношенията му с Русия и до отслабване на тяхното партньорство в Близкия изток.

Америка остава вярна на своя стил – използва и моркова, и тоягата. С лявата си ръка праща Кери в Москва, за да бъде търсено компромисно решение за Сирия (тоест решение, което е в интерес на САЩ), а с дясната разширява санкциите. Това е характерно за политиката на Белия дом към Кремъл.

Колко сложен е геополитическият възел в Близкия изток, се видя и на поредната среща между Кери и Лавров, състояла се в Цюрих на 20 януари. На нея стана ясно, че въпреки многобройните консултации позициите на двете страни сериозно се разминават. Ябълката на раздора е въпросът – кой да бъде представител на т.нар. сирийска опозиция на планираните разговори между враждуващите страни. Засега Америка следва линията, налагана от Саудитска Арабия, Турция и Катар, които настояват това да бъдат свързани с тях военни организации, а Русия отказва да ги приеме, определяйки ги като терористи (36). „Риад, Доха и Анкара трябва да вкарат своите бандити в някаква система, където те ще бъдат смятани за опозиция", коментира по този повод президентът на Института за Близкия изток Евгений Сатановски (37).

Що се отнася до борбата с радикалния ислям, то вероятно тя ще продължи още дълго. Известно е, че в непризнатата ИДИЛ влизат хиляди млади хора,

чието съзнание е промито с помощта на интернет и на другите информационни технологии. В Корана Аллах определя мюсюлманите като „най-добрата от общностите, създадени от човешкия род", т.е. те са божи избраници. В реалния свят, според ислямистите, властват неверниците, кръстоносците, развратниците и безбожниците. Това е несправедливостта, която заставя не само мюсюлманската младеж да се хване за оръжието, за да създаде нов Халифат след време. Сега в имигрантската среда вече е модно да се застава под знамето на войнстващите ислямисти, като великата религия служи за прикритие. По време на посещението си в Косово през ноември 2015 г. йорданският крал Абдула II нарече „Ислямска държава" „Диви бандити, отговорни за смъртта на над 100 хил. мюсюлмани". Той смята борбата срещу тях за „война вътре в Исляма" – борба с тези, които искат да превърнат мюсюлманите във фанатици. „Длъжни сме да действаме бързо и решително, за да се противопоставим на междуконтиненталната заплаха – било то в Близкия изток, в Африка, в Азия или в Европа", заяви монархът (38).

Въпреки тези декларации е очевидно, че ИДИЛ нямаше да съществува, ако не получаваше подкрепата на външни сили, които със сигурност я снабдяват с оръжие и купуват контрабандно изнасяния от нея петрол. Така те имат оправдание за своето присъствие в богатия на енергийни ресурси регион.

Русия обвини Турция, че търгува с „Ислямска държава", и приведе своите доказателства (39). От Анкара пък отрекоха обвиненията, а президентът Ердоган дори се зарече, че ще подаде оставка, ако те бъдат доказани (40). САЩ не приеха руските аргументи.

Очевидно е, че антитерористичната коалиция срещу „Ислямска държава", оглавявана от САЩ, е неефективна. Това поставя под съмнение искреността на желанието да бъде унищожена „Ислямска държава". По-скоро американците се стремят да я използват, за да изтощи максимално силите на сирийския президент Башар Асад. „САЩ не планират и не работят за пълното ликвидиране на ИДИЛ, дори ако знаеха как могат да го направят. Защото те все още се нуждаят от ислямистите. Според тях Иран е станал прекалено силен, затова воюват с „Ислямска държава" с натегната до максимум ръчна спирачка", посочва известният германски експерт по Близкия изток Юрген Тоденхьофер (41).

Вече е ясна и друга ключова цел на САЩ – да вземат под контрол източната част на Сирия преди силите на президента Башар Асад, подкрепяни от Русия, да стигнат първи там. Тези планове на Америка съвпадат с целите на Турция, Саудитска Арабия и Катар, които се нуждаят от контрол над тази територия, за да изградят газопровод (от Катар през Саудитска Арабия, Сирия, Ирак и Турция), който ще способства за диверсификацията на енергийните източници за ЕС и ще задълбочи изолирането на Руската федерация от пазарите на Стария континент.

Програмата минимум на Русия е да запази присъствието си в двете бази в Латакия, както и влиянието си в региона. Дори да отстъпи на натиска на Западната и Сунитската коалиция, които настояват за оттеглянето на президента Башар Асад, Москва ще направи всичко възможно това да стане така, че да защити своите интереси в Сирия.

Специално внимание заслужава ролята на Турция. Ръководството на страната изглежда си е поставило амбициозната цел да я превърне в лидер на мюсюлманския свят. Тя ще се опита да го стори с помощта на Саудитска Арабия, Катар и други арабски монархии в Персийския залив, заедно с които подкрепя част от т.нар. сирийска опозиция.

Отмяната на санкциите срещу Иран и помощта, която оказват за кюрдите в Сирия, показват, че САЩ ще балансират между отделните сили в Близкия изток (Техеран, Риад, Анкара, кюрдите) и няма да допуснат Турция да се превърне в хегемон в този регион, а ще се придържат към класическото правило „Разделяй и владей", за да имат решаващата дума в тази изключително важна зона.

Огромно значение има съперничеството между Саудитска Арабия и Иран, което ескалира след екзекуцията на шиитски духовник в арабската монархия в началото на годината (42). Това предизвика дипломатическа криза и редица арабски държави изтеглиха посланиците си от Техеран. Прокси войната между влиятелните сили в региона се води и в Йемен, където те подкрепят две различни страни във въоръжения граждански конфликт.

Казаното дотук е показател, че събитията в Близкия изток могат да се развият по различни сценарии, а всеки от участниците в регионалните конфликти рискува да загуби територия.

По всичко личи, че границите на региона тепърва ще се прекрояват, а Сирия и Ирак едва ли ще запазят териториалната си цялост. Най-вероятно те ще бъдат разделени на три зони – *първа*, контролирана от шиитите (алавитите, друзите и християните в Сирия), *втора*, контролирана от сунитите, и *трета*, контролирана от кюрдите.

Украйна продължава да бъде заплаха за Русия

Украйна продължава да се въоръжава и да се подготвя за продължаване на войната в Донбас, след като Минските споразумения така и не бяха изпълнени през 2015 г., а срокът за тяхната реализация бе удължен. Нещо повече, режимът в Киев зачести с провокациите си към Кримския полуостров, а президентът Петро Порошенко дори мечтае за връщането му под юрисдикцията на Киев, независимо че населението не желае да бъде част от украинската държава. Позиция, която то ясно изрази на проведения референдум през 2014 г. „През 2016 г. трябва да бъде възстановен суверенитетът ни над окупираните територии на Донецката и Луганската област", отбеляза украинският президент на пресконференция на 14 януари 2016 г. Що се отнася до Крим, Киев, по думите на Порошенко, ще предложи създаване на „международни механизми за деокупация на полуострова" (43). Украинският лидер смята, че оптимален за него ще бъде форматът „Женева плюс", при участието на САЩ, ЕС и страните, подписали Будапещенския меморандум през 1994 г. Порошенко подчерта, че въпросите за връщането на Донбас и Крим са приоритетни. Коментирайки реализацията на Минските споразумения, президентът изрази надежда, че Минск-3 няма да има, съобщи УНИАН (44). По думите му съществуващите договорености се нуждаят само от нова пътна карта и от установяване на датите, с които страните ще се

ангажират да изпълнят всички свои задължения. Порошенко заяви, че неизпълнението на Минските споразумения ще доведе до ожесточаване на санкциите срещу Русия.

Всички тези изказвания се правят, след като напрежението в Новорусия продължава да нараства, а властите в ДНР съобщиха, че украинските сили десетки пъти през деня са обстрелвали териториите на Републиката. Това става, след като в Минск Контактната група за преговори за пореден път съгласува условията за прекратяване на огъня, които влязоха в сила от 0 часа на 14 януари (45). Освен това изявленията се появяват на фона на енергийната и продоволствена блокада на Крим, която е „грубо нарушение на правата на човека", по думите на депутатите от парламента на полуострова, които призоваха да бъдат наказани виновните. Те определят случващото се като геноцид и вече са се обърнали към редица международни инстанции за съдействие (46). Украинските власти вече напълно прекратиха стокообмена (47), въздушната, железопътната и автобусната комуникация с региона. Бе блокиран притокът на вода от Днепър. От средата на януари 2016 г. влиза в сила търговската блокада, а вече са анонсирани и финансовата, морската и мрежовата (48).

Израз на крайно враждебната позиция на Украйна към Русия е и отказът на правителството на Арсений Яценюк да изплати дълга от 3 милиарда долара към Москва (49). Руската федерация се закани да търси правата си чрез международен арбитраж, но поради тенденциозността на западните съдебни институции е малко вероятно да постигне успех. Не бива да се надценява вероятността Западът да спре да оказва финансова помощ на режима в Киев. Това напълно би противоречало на геополитическата логика, а САЩ и сателитите им се нуждаят от Украйна като таран в голямото противопоставяне с Русия.

Продължение на враждебния курс към Русия е влязлото в сила споразумение за свободна търговия между Киев и Европейския съюз. То ще доведе до пренасочване на икономиката на Украйна към ЕС и ще бъде в ущърб на Руската федерация, която се опасява от безконтролен приток на стоки от Стария континент през границата си. Затова Москва прекрати договора за свободна търговия с Украйна и въведе от 1 януари т.г. 6-процентно мито за украинските стоки, а за храните – ембарго по аналогия с въведеното през 2014 г. за европейските, което бе в отговор на брюкселските санкции срещу Русия (50).

Заслужава внимание изявлението на вицепрезидента на САЩ Джо Байдън пред украинската Рада. Американецът не само нарече Украйна „най-корумпираната страна, в която е бил", но и призова местната политическа върхушка да помисли за федерализация на страната и за създаване на нещо като „съединени щати на Украйна" (51). Това далеч не е първият пример, в който Америка се опитва с обнадеждаващи изказвания да печели време в конфликта с Русия, а на практика да се придържа към съвсем различна политика. Не бива да се изключва вариантът да има разногласия сред самия американски елит относно отношенията с Русия. Съществуват мнения, че държавният секретар Джон Кери и вицепрезидентът Джо Байдън са склонни към диалог и дори към частичен компромис с Руската федерация, но позицията им не среща разбиране сред ястребите в Белия дом.

На фона на враждебността на Киев депутатите на ДНР и ЛНР задълбочават сътрудничество си. Вече е ясно, че в края на януари те ще подпишат меморандум, който да регламентира законодателните процеси в двете републики (52). Реализацията на Минските споразумения изглежда се намира в задънена улица, въпреки опитите на френския президент Франсоа Оланд да повлияе на властите в Украйна (53). Но както и да се развива преговорният процес, със сигурност Руската федерация няма да допусне ДНР и ЛНР да бъдат разгромени при нова военна инвазия на въоръжените сили на Киев. Това би нанесло труднопоправими последици за авторитета на Кремъл, особено в годината, в която предстоят парламентарни избори.

България трябва да разработи стратегия за оцеляването си

Рязкото влошаване на руско-турските отношения, предизвикано от свалянето на самолета Су-24, получи широк отзвук и в България. Още на следващия ден тогавашният председател на Движението за права и свободи (ДПС) Лютви Местан направи декларация, в която застана на страната на Турция във възникналия конфликт (54). Това действие предизвика ответна реакция на почетния председател на партията Ахмед Доган, който, след продължително мълчание, през декември 2015 г. направи изключително ярка публична изява. Той отправи критика към своя наследник Местан, а речта му, която бе публикуваната в пресата, бе истинска бомба за българската политическа реалност. Доган открито заяви, че светът живее в условията на трансформация на еднополюсния геополитически модел в многополюсен и че България и неговата партия трябва да си направят изводите за преломния исторически момент. „Еднополюсният модел на света не може да остане в този си вид с категоричната доминация на САЩ. Китай се развива много сериозно и агресивно. И, разбира се, Русия. И това се случва на фона на пасивната политика на ЕС..." (55). Доган пръв от всички влиятелни български политици си позволи да каже, че „царят е гол". Т.е. че обещаваното светло бъдеще на страната е под въпрос. Нещо повече – той загатна, че Европейският съюз няма ясна визия за развитието си, а се превръща в третостепенна сила. „Досега Европа не е показала, че има дълбока вътрешна мотивация да превърне ЕС в единен общ субект с геополитически мащаб. По света има различни конфликти, по отношение на които европейската позиция се свежда до самооправдание, защото ЕС е джудже във военно-политическо отношение..." (56).

Доган алармира, че България може да се превърне в територия на потенциални военни действия: „Ами ако пламне пожар, какво правим?! Какво правим, ако пламне пожар, господа?... Ние сме в периметъра на потенциални военни действия... Или мислите, че това не е възможно?! Аз не искам България да се превърне в жертва, не желая нашият електорат да бъде разменна монета за каквото и да е. Не искам!", заяви Доган и подчерта, че не желае електоратът му да се превръща в разменна монета в името на геополитическите цели на външни сили. „При една такава ситуация всеки се стреми да потърси пета или шеста колона. Ако искате да

играете тази игра – това е политическо бедствие. Аз не искам да бъда нито пета, нито шеста колона. Моята философия е в България и в региона да има сигурност и то независимо от външните обстоятелства", отбеляза лидерът на ДПС (57).

Доган обърна внимание и на възраждането на Русия и на нарастващото ѝ влияние в голямата политика. Той посъветва своите съпартийци да наблюдават процесите на възстановяване на геополитическите позиции на Русия и обяви за сериозна грешка направената от Местан декларация, която категорично подкрепи Турция в конфликта между двете страни. „Утвърждаването на Русия е необратим процес, който искам да наблюдавате. Русия ще направи всичко възможно тази линия да продължи и, ако е необходимо, дори силово. От тази гледна точка бихме задали въпроса за НАТО – адекватна система за отбрана ли е? Аз само ви съветвам – не приемайте нещата инерциално, като блуждаещи политически клишета в нашия динамичен свят" (58). Позицията на Доган не е вземане на страна в глобалното противопоставяне. Тя е плод на сурова и прагматична оценка на случващото се. Държава като България не бива да си позволява да бъде забърквана в конфликта между далеч по-могъщите си съседи, а още повече да се превръща и в терен на бойни действия – нещо, от което ще загубят всички български граждани.

Доган погледна на грандиозните събития в Близкия изток и в Черноморския регион през призмата на българския национален интерес. „Не искам да съм пета или шеста колона", „не искам България да се превърне в жертва" са изрази почти безпрецедентни за българската политическа реалност. Те са сигнал, че трябва да бъде сложен край на евро-атлантическата еуфория, която отдавна не отговаря на глобалната политическа действителност.

Важно място в предупрежденията на Доган заема и тезата, че ДПС не бива да бъде подменяно „дори с подкрепата на съседни държави". А че посланията на почетния лидер са разбрани от съпартийците му, се вижда и от промените, настъпили в ръководството на партията в самия край на годината, когато от нея бяха изключени Местан и неговите най-близки съратници.

Големият въпрос е дали изявлението на Доган ще бъде осмислено и от другите политически сили. Предизвикателство пред тях е да разработят стратегия за спасение на България в условията на все по-голямата глобална несигурност и на съмнителните перспективи пред Европейския съюз.

Глобалното напрежение ще продължи да се покачва

Светът навлезе в епоха на глобална нестабилност, която вероятно ще продължи с десетилетия. Междуетническите и етно-конфесионалните конфликти, цветните революции дестабилизират обстановката в много региони. Нарастват и кризисните процеси, които имат все повече измерения – политически, икономически, екологични.

Русия открито отправи предизвикателство към съществуващия еднополюсен свят, но многополюсността все още не е факт, а само тенденция. Кризата в Украйна и в Близкия изток показа, че почти целият свят е пропит от влиянието на Америка. Тежката дума на глобалния хегемон се чува както в най-различните

международни организации, политически и икономически обединения, така и в националните държави. Засега само може да се гадае доколко повечето страни на планетата приемат еднополюсността. Все още няма яснота и е трудно да се предскаже – ще настъпят ли в обозримо бъдеще изменения на тази система.

Западът изглежда не само ще запази, но и ще ожесточи санкциите срещу Руската федерация. Бъдещата администрация на САЩ вероятно с още по-голяма сила ще се бори, за да лиши Русия от възможности да получава конвертируема валута, което ще бъде тежък удар по финансовата ѝ система и жизнения стандарт на населението. Западът ще направи всичко възможно за изместване на руските стоки от световните пазари. Със сигурност ще продължат опитите му да осигури на Европа източници на нефт и газ извън предлаганите ѝ от Русия. Най-вероятно ще започне строеж на газопровод от Катар през Саудитска Арабия и Ирак към Турция. Възможно е да се разширят и доставките на газ чрез танкери.

Геополитическият сблъсък на планетата не може да бъде сравнен със Студената война. Това вероятно няма да е и война като Първата и Втората световна, а по-скоро ще наподобява Тридесетгодишната война през XVII в., която бе поредица от локални конфликти.

Съперничеството между САЩ и Русия със сигурност ще продължи още дълго. Ще се разрастват сепаратизмът и национализмът, миграционната криза в Европа. Замразеният конфликт в Донбас всеки момент може да се възпламени. Ще ескалира и гражданската война в Сирия и в Ирак. Ще се увеличава ролята на радикалния ислямски фундаментализъм, особено в Северна Африка и в Близкия изток. Турция вече открито заявява амбициите си не само за регионално лидерство, а и за по-сериозна роля в глобалната политика. Друг е въпросът, че Русия и САЩ, въпреки сериозните противоречия помежду си, вероятно са единни в несъгласието си да се появи нов голям играч в Близкия изток и всячески ще го възпрепятстват.

Следвайки класическата геополитика, САЩ виждат като единствен способ за запазване на своята глобална хегемония създаването на „санитарни кордони" около Русия и Китай и регионални войни, които се водят с помощта на технологите на управляемия хаос. Затова основният сблъсък ще е между Запада и Изтока. Особено взривоопасни са геополитическите възли там, където се пресичат границите на Великата евразийска цивилизационна зона и Римленда.

Прогнозите за директна въоръжена конфронтация между Америка и Русия едва ли ще се осъществят в близко бъдеще. Нови регионални конфликти не бива да се изключват – военни, икономически, информационни и етно-национални, в които вероятно ще доминира или религиозният, или цивилизационният фактор.

22.01.2016

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. http://dnes.dir.bg/news/koalitzia-sauditska-arabia-jihad-21236648
2. Вж. http://www.theguardian.com/world/2016/jan/08/saudi-arabia-v-iran-riyadh-defiant-and-angry-after-turbulent-week

3. Вж. http://www.vesti.bg/sviat/evropa/masovo-nasilie-nad-zheni-v-germaniia-6047997
4. Вж. http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887
5. Вж. http://vz.ru/economy/2016/1/15/788808.html
6. Вж. http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1510007
7. Вж. http://www.sb.by/v-mire/article/v-leyptsige-proshel-krupnyy-marsh-protiv-migrantov.html
8. Вж. http://www.focus-news.net/news/2015/11/09/2149308/unian-sasht-shte-razpolozhat-v-iztochna-evropa-1200-edinitsi-tezhka-voenna-tehnika.html
9. Вж. http://novinite.bg/articles/104752/Yunker-Nyama-da-ima-sankcii-sreshtu-Polsha
10. Вж. http://www.vesti.bg/sviat/evropa/hiliadi-izliazoha-na-masovi-protesti-polsha-6047410
11. Вж. http://nakratko.bg/category/25/101259/
12. Вж. http://www.dergachev.ru/geop_events/110116-02.html#.VpqeHPmLRdg
13. Вж. http://www.dergachev.ru/geop_events/110116-02.html#.VpqeHPmLRdg
14. Вж. http://bg.rbth.com/news/2015/12/21/dzheb-bush-sashch-gubyat-vliyanie-v-sveta-za-smetka-na-putin_553079
15. Вж. http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1538016
16. Вж. http://novorossia.su/ru/node/25738
17. Вж. https://news.bg/world/turski-fashisti-a-ne-turkmeni-sa-ubili-ruskiya-pilot-tvardi-nash-bivsh-diplomat.html
18. Вж. http://www.segabg.com/article.php?id=776082
19. Вж. http://novorossia.su/ru/node/25738
20. Вж. http://www.mediapool.bg/rublata-poevtinya-rekordno-sled-spada-na-petrolnite-tseni-news244477.html
21. Вж. http://www.front.bg/world/rusija/putin-nikoj-ne-e-vechen-pod-lunata
22. Вж. http://www.front.bg/world/rusija/putin-nikoj-ne-e-vechen-pod-lunata
23. Вж. http://www.front.bg/world/rusija/putin-rusija-njama-namerenie-da-razmahva-jadrenata-sopa
24. Вж. http://www.front.bg/world/rusija/putin-rusija-njama-namerenie-da-razmahva-jadrenata-sopa
25. Вж. http://www.front.bg/world/rusija/putin-rusija-njama-namerenie-da-razmahva-jadrenata-sopa
26. Вж. http://kremlin.ru/acts/news/51129
27. Вж. http://www.duma.bg/node/115010
28. Вж. http://vz.ru/news/2016/1/21/789864.html
29. Вж. http://www.vesti.bg/sviat/oon-prie-rezoliuciia-koiato-podkrepia-miren-plan-za-siriia-6047394
30. Вж. http://www.focus-news.net/news/2015/12/30/2172169/anadolu-agency-turtsiya-podkrepi-vodenata-ot-sauditska-arabiya-antiteroristichna-koalitsiya.html)
31. Вж. http://bg.rbth.com/news/2015/12/16/lavrov-razkaza-za-sreshchata-s-putin-i-keri_551345
32. Вж. http://news.bg/int-economics/sasht-razshiryavat-spisaka-si-sas-sanktsii-sreshtu-rusiya.html
33. Вж. http://svpressa.ru/politic/article/138961/!)
34. Вж. http://vz.ru/politics/2016/1/17/789012.html
35. Вж. http://vz.ru/economy/2016/1/19/789458.html
36. Вж. http://vz.ru/politics/2016/1/20/789705.html
37. Вж. http://vz.ru/politics/2016/1/20/789705.html
38. Вж. http://www.focus-news.net/news/2015/11/18/2153182/unian-kralyat-na-yordaniya-obvini-islyamska-darzhava-v-razpalvaneto-na-treta-svetovna-voyna.html

39. Вж. http://ria.ru/world/20151202/1334437750.html
40. Вж. http://www.vesti.bg/sviat/evropa/erdogan-ostavka-ako-sme-kupuvali-neft-ot-daesh-6046385
41. Вж. С. Ранге. Разпадането на Близкия изток и опитите за налагане на нов ред в региона. – Геополитика, 2015, бр. 6, с. 42.
42. Вж. http://arab.com.ua/en/saudi-arabia-s-execution-of-shi-ite-cleric-unleashes-anger-at-home-and-beyond
43. Вж. http://www.km.ru/world/2016/01/14/protivostoyanie-na-ukraine-2013-2015/769691-poroshenko-poobeshchal-vernut-donbass-i
44. Вж. http://www.km.ru/world/2016/01/14/protivostoyanie-na-ukraine-2013-2015/769691-poroshenko-poobeshchal-vernut-donbass-i
45. Вж. http://www.km.ru/world/2016/01/14/protivostoyanie-na-ukraine-2013-2015/769691-poroshenko-poobeshchal-vernut-donbass-i
46. Вж. http://ria.ru/world/20160113/1358929835.html
47. Вж. http://vz.ru/news/2016/1/18/789134.html
48. Вж. http://zavtra.ru/content/view/parlament-kryima-prosit-priznat-dejstviya-ukrainyi-genotsidom/
49. Вж. http://www.economic.bg/bg/news/5/ukrajna-ne-vaznameryava-da-izplati-dalga-si-kam-rusiya.html
50. Вж. https://news.bg/int-politics/vliza-v-sila-sporazumenieto-za-svobodna-targoviya-mezhdu-es-i-ukrayna.html
51. Вж. http://bg.rbth.com/news/2015/12/16/zadavat-li-se-sedineni-ukrainski-shchati_551681
52. Вж. http://vz.ru/news/2016/1/17/789097.html
53. Вж. http://vz.ru/politics/2016/1/21/779955.html
54. Вж. http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/11/25/2656295_dps_zashtiti_turciia_za_svaleniia_samolet_bsp_poiska
55. Вж. http://www.glasove.com/categories/vytreshni-glasove/news/dogan-g-n-mestan-deklaraciyata-na-dps-za-svaleniya-ruski-bombardirovach-beshe-gaf
56. Вж. http://www.glasove.com/categories/vytreshni-glasove/news/dogan-g-n-mestan-deklaraciyata-na-dps-za-svaleniya-ruski-bombardirovach-beshe-gaf)
57. Вж. http://www.glasove.com/categories/vytreshni-glasove/news/dogan-g-n-mestan-deklaraciyata-na-dps-za-svaleniya-ruski-bombardirovach-beshe-ga
58. Вж. http://www.glasove.com/categories/vytreshni-glasove/news/dogan-g-n-mestan-deklaraciyata-na-dps-za-svaleniya-ruski-bombardirovach-beshe-gaf

Хронология

Октомври, 2015

На **20 октомври** Международната организация за миграция (МОМ) съобщи, че към 20 октомври броят на пристигналите по море в Европа мигранти е достигнал 651 132 души. Европейската комисия отново подчерта, че настоящата бежанска криза е най-голямата от Втората световна война насам.

Президентът на Сирия Башар ал-Асад посети Москва. Там той преговаря с руския лидер Владимир Путин. На срещата са обсъждани въпроси, свързани с борбата с терористичните екстремистки групировки, с продължението на руската операция и с подкрепата ѝ за действията на сирийската армия. Путин е детайлно информиран за положението в Сирия, за перспективите и плановете за бъдещето. Обърнато е внимание на редица аспекти на двустранните отношения.

По сведения на сътрудници от Министерството на отбраната Пентагонът е решил да обнови своя план за водене на военни действия срещу Русия, който е още от времето на Студената война, и да преоцени опасността от страна на Русия, съобщи американското списание за външна политика „Форин полиси". Това се случва за първи път след разпада на СССР. „Това е свързано с посткримската геополитическа реалност, в която Русия не е потенциален партньор, а потенциална опасност", пише изданието. Според източници от военните ведомства работата по плана се води в две основни направления в зависимост от това дали Вашингтон ще воюва срещу Русия без съюзници от НАТО, или с тяхната поддръжка. В Пентагона разработват също така стратегия за противодействие на „хибридните войни", каквито според него Москва сполучливо е използвала в Крим и в Донбас.

Русия и САЩ подписаха споразумение, в което е предписано как пилотите на двете държави да избягват инциденти по време на въздушните си операции над Сирия, съобщиха от Пентагона. Според американски представители мерките, които са договорени със споразумението, включват въпроси, свързани с езика, на който ще комуникират руските и американските пилоти при необходимост, с избора на радиочестота за спешни повиквания и с надморската височина, на която самолетите ще летят.

Великобритания отказа да си сътрудничи с Русия относно координацията за нанасяне на авиоудари по терористичната групировка „Ислямска държава" в Сирия, съобщи посланикът на Руската федерация в Лондон Александър Яковенко.

Русия и Беларус ще създадат механизъм за въоръжена отбрана на Съюзната държава през следващите две години. „Утвърдихме плана за съвместни мероприятия в периода 2016–2018 г., който е насочен към формирането на военната организация на Съюзната държава и създаването на надежден механизъм за нейната въоръжена отбрана", съобщи руският военен министър Сергей Шойгу, обобщавайки преговорите между военните министерства на Русия и Беларус. Страните обсъдиха съвместната охрана на външните граници, взаимните бойни дежурства в рамките на Единната регионална система за ПВО на територията на Беларус и разгледаха въпроса за понататъшното модернизиране на системата за радиоелектронна борба, поясни той.

22 Контролираните от президента на Републиката Башар ал-Асад военни в Сирия трябва да осъществят сухопътна операция срещу терористите от „Ислямска държава", заяви началникът на администрацията в Кремъл Сергей Иванов на **22 октомври**.

„Ако Русия сериозно претендира да внесе своя принос за стабилизацията на ситуацията в Сирия, това няма да стане с помощта на военно настъпление, което ще принуди хиляди хора да избягат от страната", каза външният министър на Германия Франк Фалтер Щайнемайер в Берлин.

Според руския президент Владимир Путин САЩ са лъгали Русия и целия свят, като са говорили за ядрената заплаха от Иран. „Тези дни се проведоха първите изпитания на американската противоракетна отбрана в Европа. Какво означава това? Това означава, че когато спорехме с нашите американски партньори, сме били прави. Опитвали са се за пореден път да заблудят нас и целия свят, или, казано съвсем просто – лъгали са", каза Путин на заседание на Международния дискусионен клуб „Валдай". Той посочи, че въпросът не е в хипотетичната ядрена заплаха, която не е съществувала никога, а в опитите да бъде разрушен стратегическият баланс. „Да бъде променено съотношението на силите в твоя полза така, че не просто да доминираш, а да имаш възможност да диктуваш волята си – на своите геополитически конкуренти, но, според мен, и на своите съюзници", продължи той. „Това е извънредно опасен сценарий за развой на събитията, вреден за всички, включително по мое мнение и за самите САЩ", заяви руският президент.

23 ЛНР продължава постепенния процес на интеграция с Русия. Сега властите на Републиката разработват собствена законодателна база, опирайки се на законодателството на РФ, съобщи информационната агенция „Харков" на **23 октомври.** Луганските депутати си сътрудничат с депутати от Държавната дума на Руската федерация, които им оказват консултативни услуги в процеса на разработка на републиканското законодателство, твърди представителят на ЛНР в контактната група в Минск Владислав Дейнего.

Русия и Йордания се споразумяха да си сътрудничат в борбата срещу „Ислямска държава" в Сирия. За целта ще се създаде център. „Военният персонал от двете страни ще координира действията си в йорданската столица Аман", уточни руският топ дипломат Сергей Лавров.

На конференция в Брюксел вицепрезидентът на ЕС Франс Тимерманс предупреди, че миграционната криза може да доведе до края на ЕС. „Предизвикателството за европейския проект днес е екзистенциално. Бежанската криза извади това на бял свят. Това, което преди беше немислимо, сега вече може да си го представим, конкретно – разпадането на европейския проект." Тимерманс констатира, че има сериозна липса на доверие между отделните страни членки.

27 Украйна смята да спре изплащането на дълга си от 3 милиарда долара към Русия, ако Москва не даде съгласие за неговата реструктуризация, съобщи украинският министър-председател Арсений Яценюк за немското издание „*Handelsblatt*" на **27 октомври**. По думите му, ако Русия не направи отстъпки до 29 октомври, Украйна ще откаже да обслужва кредита. „Ще въведем мораториум за изплащане на дълга и просто ще спрем да обслужваме кредита. Не можем да се отнасяме към Русия по различен начин от този, по който се отнасяме към останалите международни кредитори", заяви той. Яценюк смята отпуснатия от Русия през 2013 г. кредит за подкуп към тогавашния президент Янукович с цел да не даде ход на Споразумението за асоциация с ЕС.

Председателят на Европейската комисия Жан-Клод Юнкер и президентът на Европейския съвет Доналд Туск, цитирани от световни агенции, призоваха за по-голяма солидарност сред страните членки в отговор на мигрантската криза. „Нямам съмнения, че това предизвикателство има потенциал да промени ЕС, който ние изградихме. Дори носи риск от унищожение на ЕС", заяви Туск, уточнявайки, че има предвид разногласията между страните членки по отношение на разрешаването на мигрантската криза, възникнала заради конфликтите в Близкия изток, Азия и Африка.

„Бюджетът на ЕС бе изцеден до последната капка, 10 милиарда евро са предоставени за справяне с кризата до края на следващата година", каза Юнкер пред Европейския парламент. Той добави, че спазването на правилата за бюджетна стабилност ще бъдат прилагани гъвкаво по отношение на държавите от ЕС, засегнати най-пряко от кризата с мигрантите.

Позовавайки се на свой източник от Белия дом *CNN* информира, че Конгресът на САЩ е съгласувал с администрацията на президента Обама разрешение през следващите две години да бъдат пуснати на пазара количества от съхранявания в хранилища в САЩ петрол, който се изчислява на близо 700 милиона барела. Парите от продажбите ще бъдат насочени към финансиране на задгранични военни операции, както и на някои от правителствените програми в страната.

Евразийският икономически съюз предложи на ЕС да започнат диалог за създаването на общо икономическо пространство, предаде ТАСС. Министърът по основните направления на интеграцията и макроикономиката на Евразийската икономическа комисия Татяна Валовая съобщи, че съответното официално писмо е предадено в ЕС. „Необходимо е да се върнем към идеята за създаване на общо икономическо пространство с ЕС. Точно поради това ние предлагаме вече да започнем диалога в тази посока", каза Валовая.

28 На **28 октомври**, на срещата на ръководителите на службите на бившите съветски държави в Москва, Владимир Путин предупреди, че терористичните сили се опитват да превърнат Близкия изток и Северна Африка в мост към дестабилизиране на други държави. Нарастващите терористични действия и сливането на радикални групи с организираната престъпност са заплаха. „Терористите използват региона като опора. Те набират и обучават нови екстремисти, които могат да бъдат използвани за дестабилизиране на други държави", подчерта Путин.

29 Турски самолети превозват бойци на „Ислямска държава" от Сирия в Йемен, за да ги спасят от руските авиоудари, заяви представителят на въоръжените сили на Сирия ген. Али Майхуб на **29 октомври**.

„Крайно време е в дебата за миграционната политика да включим и самите европейци, защото това, което се случва днес, не е било одобрявано от тях. Ние не сме ги питали какво мислят по този въпрос", каза унгарският премиер Виктор Орбан пред словенския портал Нова24тв.

30 Румънският президент Клаус Йоханис съобщи, че 9 страни от Централна и Източна Европа са се договорили да се обърнат с молба към НАТО за разширяване на присъствието на Алианса в региона, предаде Би Би Си на **30 октомври**. Според Йоханис трябва да се засилят мерките за сигурност по източните граници на НАТО, както и да се реагира на опасността от юг, идваща от войната в Сирия. Румънският държавен глава уточни, че подобен ангажимент се подкрепя от България, Чехия, Словакия, Унгария, Естония, Латвия, Литва и Полша. Официално молбата бе връчена на командването на НАТО на среща на Алианса на 4 ноември.

31 На **31 октомври** 2015 г. над Синайския полуостров бе взривен самолет А321, полет 9628, на руската авиокомпания „Когалимавиа". Загинаха всичките 224 човека, както и целият екипаж.

Ноември

3 От началото на годината близо 800 000 души са влезли нелегално в Европейския съюз, съобщи шефът на ФРОНТЕКС (Европейската агенция за управление на външните граници) Фабрис Леджери в интервю за германския в. „Билд" на **3 ноември.** Той предупреди, че притокът на мигранти в Европа вероятно не е достигнал „върхната си точка", и призова европейските държави бързо да връщат в родината им нелегалните мигранти, които нямат право на убежище. „Европейските държави трябва да се подготвят за мисълта, че ни чака много трудна ситуация в следващите месеци", убеден е Леджери.

„Руската федерация ясно подчерта, че съдбата на президента на независима Сирия трябва да се решава от нейното население", заяви официалният представител на дипломатическото ведомство на Русия Мария Захарова. Инсинуациите на западните медии, че Москва е променила позицията си относно запазването на властта на законното правителство в Дамаск са несъстоятелни.

4 На **4 ноември** в съвместна декларация лидерите на 9 страни от Централна и Източна Европа, включително балтийските държави, обявиха, че са „изключително притеснени" от „агресивната позиция" на Русия, съобщава Ройтерс. Те изразиха съгласието си за постоянно военно присъствие на НАТО в региона. „Изправени сме твърдо пред необходимостта Русия да съблюдава нормите на международното право, а също така да изпълнява международните си задължения, отговорности и ангажименти като предварително условие за отношения между НАТО и Русия, основаващи се на доверие и увереност", пише в съвместната декларация, приета в Букурещ. В нея се подчертава още, че лидерите ще предприемат съвместни усилия за осигуряване на „стабилно, надеждно и устойчиво" военно присъствие на Алианса в региона и ще се застъпят за по-тясно сътрудничество между НАТО и Европейския съюз.

9 Обемът на търговията между Германия и Русия през последните три години е двойно намалял, съобщи изпълнителният директор на Източния комитет на германската икономика (ИКГИ) Райнер Линднер на **9 ноември.** „Независимо от това германските фирми не са напуснали Русия. Както и преди там работят 6 хиляди компании. Ако има спад в производството, това ще застраши работни места както в Русия, така и в Германия", подчерта икономистът. Той се опасява, че „икономическият конфликт между Запада и РФ може да се задълбочи от 1 януари 2016 г.", когато трябва да влезе в сила споразумението за свободна търговия между Украйна и ЕС.

В Украйна маршалът на Съветския съюз Георги Жуков е обявен за „военен престъпник". Кметството на Киев разпространи съобщение, в което анонсира намерението си да демонтира редица мемориални плочи от съветския период, сред които и плочата на Жуков, която се намира на фасадата на Министерството на отбраната на Украйна. „По време на Гражданската война в Русия е участвал в потушаването на няколко селски въстания (1920–1922 г.)" – гласи обяснението за причините за демонтажа.

10 Въздушната кампания срещу „Ислямска държава" е постигнала видими успехи и е отслабила терористичната организация, но няма да постигне крайната си цел без използване на сухопътни войски на терена, заяви на **10 ноември** ръководителят на Военновъздушните сили на САЩ Дебора Лий Джеймс, цитирана от „Франс прес". Тя даде своя коментар по въпроса само дни след като шефът на Пентагона Ащън Картър загатна за възможността да се разположат допълнителни американски спецчасти в Сирия, стига да бъдат намерени повече партньори сред местните сили.

13 Над 120 души бяха убити при няколко терористични атаки в Париж на **13 ноември**. Трагедията се разигра в няколко ресторанта, на стадиона „Стад дьо Франс", както и в концертната зала „Батаклан", където има най-много загинали – около 100 души. Президентът Франсоа Оланд обяви извънредно положение и нарече нападенията „терористична атака". Границите на Франция са затворени. Източници от западни разузнавания твърдят, че най-вероятно нападенията са извършени от ислямистки бойни групи.

17 Причината за катастрофата на руския самолет А321, който се разби в Египет, е терористичен акт. По отломките на руския самолет са открити следи от взривно вещество, съобщи на **17 ноември** директорът на Федералната служба за сигурност в Русия Александър Бортников**.**

Руският президент обеща, че отговорните за терористичната атака ще бъдат открити и наказани. „Убийството на наши сънародници над Синай е сред най-кървавите престъпления. Ние няма да изтрием сълзите от нашите души и сърца. Те ще останат с нас завинаги. Но това няма да ни попречи да намерим и накажем престъпниците. Ние трябва да ги знаем поименно. Ще ги търсим навсякъде, където и да се крият. Ще ги намерим във всяка точка на планетата и ще ги накажем", каза Путин. Той обеща отговорност да понесат и всички помощници на терористите. „Онези, които се опитват да окажат съдействие на престъпниците, трябва да знаят, че последствията ще лежат изцяло на техните рамене. Всички наши служби трябва да се съсредоточат върху това", допълни Путин. „Бойните действия на нашата авиация в Сирия трябва не просто да продължат, а да бъдат усилени, така че престъпниците да разберат, че отмъщението е неизбежно", категоричен е Путин. Той подчерта, че лично ще следи как върви работата.

По молба на Франция ЕС задейства за първи път клауза от договора за Общността, свързана със съвместната защита, съобщи върховният представител на ЕС за външната политика и сигурността Федерика Могерини. Чл. 42.7 от Договора за ЕС разглежда случаите, когато държава от Общността е станала жертва на въоръжено нападение. Предвижда се останалите държави от ЕС да имат задължението да окажат съдействие с всички възможни средства, с които разполагат. Сътрудничеството следва да се извършва чрез НАТО. Предприетите действия следва да бъдат съгласувани с ООН.

23 На **23 ноември** върховният ръководител на Иран аятолах Али Хаменей и президентът на Русия Владимир Путин обсъдиха развитието на двустранните отношения, енергийното сътрудничество, положението в Сирия и редица други въпроси, съобщи Дмитрий Песков, прессекретар на руския лидер, който е цитиран от ТАСС. Той уточни, че Путин се е срещнал с аятолах Али Хаменей в кулоарите на Форума на страните – износителки на газ, в иранската столица Техеран и това е първата му визата в Иран от 8 години насам. Тя е смятана за ключова заради кризата в Сирия и заради партньорството между Русия и Иран в опитите тази криза да бъде разрешена.

Путин се срещна и с президента на Иран Хасан Роухани. Коментирайки резултатите от преговорите, той обяви готовността на Москва да отпусне кредит в размер на 5 милиарда долара, за да реализира перспективни проекти с Техеран. Вече са набелязани 35 приоритетни проекта в сферата на енергетиката, строителството на морски терминали, електрификацията на железопътни линии и други, съобщи Интерфакс.

24 На **24 ноември** Турция свали руски бомбардировач. Аргументът ѝ е, че той е игнорирал многократните предупреждения и е нарушил въздушното ѝ пространство. Инцидентът, станал на турско-сирийската граница, е първият от Студената война насам. Това рязко покачи напрежението между силите, които преследват конкурентни цели в сирийския конфликт. Русия потвърди, че неин бомбардировач Су-24 е бил ударен от ракета въздух-въздух, изстреляна от турски F-16, но отрече самолетът ѝ да е нарушавал турското въздушно пространство. По искане на Турция НАТО се събра на извънредно заседание на ниво посланици.

Президентът Путин определи инцидента като удар в гърба, нанесен от съучастници на терористите. Той предупреди, че случилото се ще има сериозни последствия за отношенията между Русия и Турция. Според руския лидер фактът, че Анкара се е обърнала към партньорите си от НАТО вместо да установи необходимия контакт с Москва, изглежда като опит да се постави Северноатлантическият алианс в служба на терористите. Руският самолет Су-24 е бил е атакуван на 1 км от границата с Турция, а е паднал на 4 км от нея, осведоми Путин.

Солидарни сме с Турция и заставаме зад териториалната цялост на нашия съюзник в НАТО, заяви генералният секретар на Алианса Йенс Столтенберг.

Военният министър Сергей Шойгу съобщи на 24 ноември, че Русия е изпратила най-модерните си зенитни ракетни системи С–400 в авиобазата си „Хмеймим" в Сирия.

25 **На 25 ноември** руският външен министър Сергей Лавров заяви по телевизионния канал „Звезда", че атаката на турски изтребители F-16 над руския бомбардировач Су-24 е предварително планирана провокация, която може да е съгласувана с Вашингтон. „Преди това са подготвени видеокамери и други средства". Министърът отбеляза, че Анкара не може да отговори на този въпрос, и предположи, че агресивните действия на Турция са предизвикани от желание да се отмъсти на Русия за унищожаването на нефтената инфраструктура на „Ислямска държава".

28 На **28 ноември** пресслужбата на Кремъл съобщи, че руският президент Владимир Путин е подписал указ за въвеждане на ограничителни икономически мерки срещу Турция. Причината за наказателните мерки е свалянето на руския самолет Су-24 от страна на турските ВВС. Документът е наречен „Мерки за гарантиране на националната сигурност на Руската федерация и за защита на руските граждани от престъпни и други незаконни дейности и въвеждане на специални икономически мерки срещу Република Турция". Съгласно него Москва въвежда временно забрана или ограничава външноикономическите си сделки, свързани с вноса на някои категории турски стоки, чийто списък се определя от руското правителство. Изключение са стоките, внасяни за лична употреба. Техният размер е в съответствие със законите на Евразийския икономически съюз. От 1 януари 2016 г. се въвежда забрана за работодателите да наемат турски граждани. Наредено е също да се забранят чартърните въздушни превози между Русия и Турция. Туроператорите трябва да прекратят планираните екскурзии до Турция. Путин нареди да се засили контролът на руските морски пристанища в района на Черно море. Той възложи на външния министър да извести

Турция за частичното спиране на споразумението за безвизов режим. Забраняват се или се ограничават дейностите на организации и компании, които работят на територията на Русия под юрисдикцията на Турция. Списъкът се определя от правителството. Припомняме, че руското правителство започна подготовката на икономически мерки срещу Турция, които могат да доведат до спирането на големи съвместни проекти и до ограничаването на търговските връзки.

29 На **29 ноември** турският премиер Ахмет Давутоглу заяви, че Анкара смята за свой приоритет да запази всички канали за връзка с Русия открити. Той допуска, че за Русия икономическите отношения с Турция са също толкова важни, колкото и за Турция с Русия. Според него обаче „опитите да се възложи на турската страна отговорността за кризата между двете страни са неправомерни от гледна точка както на международното право, така и на добросъседството и дружбата между Русия и Турция". Давутоглу обеща тялото на загиналия в Сирия руски пилот Олег Пешков да бъде предадено на руски дипломати в Турция до края на деня, съобщи РИА „Новости".

30 Турция няма намерения да се извини на Русия за сваления Су-24, заяви премиерът на Турция Ахмет Давутоглу след срещата си с генералния секретар на НАТО Йенс Столтенберг в Брюксел на **30 ноември.** Защитата на въздушното ни пространство и на сухопътните ни граници е не просто наше право, но и наш дълг. На никого няма да се извиняваме, че изпълняваме дълга си, подчерта турският премиер. Изказването на Ердоган идва в отговор на настояването на Владимир Путин турската страна да се извини за сваления руски самолет и за последвалото варварско убийство на катапултиралия пилот. „Русия има основания да смята, че нейният Су-24 е бил свален, за да се обезопасят доставките на незаконен петрол от Сирия за Турция", заяви Путин в Париж, където даде пресконференция. „Ако това се докаже, подавам оставка", отговори на обвинението турският президент Ердоган.

Постоянният представител на Русия в НАТО Александър Грушко обвини Алианса, че е разтворил политически чадър над Анкара при инцидента със сваления руски военен самолет. „НАТО не даде принципна оценка на това противоправно деяние и така всъщност политически прикри Анкара – членка на Алианса, и затова носи отговорност за инцидента", заяви Грушко, цитиран от Агенция ТАСС. Той твърди, че версията на турската страна за обстоятелствата около свалянето на руския бомбардировач не съответства на регламентите на НАТО. „Според изявленията на Анкара пилотите даже не са знаели чий е самолетът, който е нарушил въздушното пространство. Как и на какво основание е било взето решението за изстрелване на ракета за поразяване на самолета, намиращ се в сирийското въздушно пространство и непредставляващ никаква заплаха за Турция, в НАТО предпочитат да не се задълбочават. Ясно защо", каза още Грушко.

След проучване на постъпилите материали Главната прокуратура на Русия определи като нежелана дейността на две чуждестранни неправителствени организации в РФ, съобщи представителката на надзорното ведомство Марина Гриднева, цитирана от ТАСС. Това са фондация „Отворено общество" и институтът „Отворено общество – Фонд за съдействие". Двете организации влизат в структурата на Фондацията на Сорос – мрежа от международни благотворителни организации, създадени от известния американски финансист Джордж Сорос. „Установено е, че тяхната дейност ... представлява заплаха за конституционния ред на РФ и сигурността на държавата", подчерта Гриднева.

Европейският съюз утвърди план за действие с Турция, насочен към спиране на наплива от мигранти към Стария континент, без да пояснява подробности за компенсациите, които ще получи Анкара. На срещата между 28-те страни – членки на ЕС,

и Турция бе решено европейците да платят 3 млрд. евро, за да помогнат на Анкара по-добре да настанява сирийски бежанци. Целта е да се избегне продължаването на опитите им да достигнат Европа. Бе постигнато споразумение да бъде даден нов старт на преговорите за присъединяване на Турция към Европейския съюз.

Руският президент Владимир Путин и американският му колега Барак Обама се срещнаха в кулоарите на климатичния форум в Париж. Разговорът им продължи около половин час при закрити врата, без присъствие на журналисти, предаде ТАСС. Срещата не бе предварително подготвена от страните, но двамата лидери решиха да се възползват от възможността, която им дава международната конференция, и да обсъдят актуални въпроси в двустранен формат.

Декември

1 На **1 декември** германското правителство одобри мандат за предоставяне на военна помощ в борбата срещу „Ислямска държава" в отговор на молба на Франция за помощ, отправена след терористичните атаки в Париж. Берлин планира да изпрати многоцелеви самолети „Торнадо", фрегата и 1200 войници.

15 На **15 декември** в Кремъл се проведе среща между руския президент Владимир Путин, външния министър на страната Сергей Лавров и американския държавен секретар Джон Кери. Разговорът продължи повече от три часа, а беше планирано да приключи за два часа. Основната част протече при закрити врата. След срещата Джон Кери и Сергей Лавров дадоха съвместна пресконференция.

„САЩ не се стремят да изолират Русия. Те не водят политика, чиято цел е руска изолация. Двете страни честно говорят за разногласията помежду си, но и търсят подход за подобряване на отношенията", заяви Кери след срещата. Той посочи, че Вашингтон е съгласен с Москва по основния подход към ситуацията в Сирия, включително и по въпроса, че Сирия трябва да остане единна. Държавният секретар констатира, че Русия и САЩ се движат в една посока по сирийския въпрос. Кери потвърди позицията на Америка, че сирийският президент Башар Асад не може да ръководи в бъдеще Сирия. На разговорите в Москва вниманието е било фокусирано не върху разногласията по този въпрос, а върху политическия процес в Сирия и политическия преход там, поясни държавният секретар, цитиран от Ройтерс.

Кери, Лавров и Путин са обсъдили и ситуацията в Украйна. „Всички страни са длъжни да изпълняват Минските споразумения", заяви Кери, който определи разговора си с Путин като „добра дискусия".

Саудитска Арабия информира за създаването на ислямска военна коалиция за борба с тероризма. Тя ще включва повече от 30 държави. „Ще се борим срещу всяка терористична организация, не само срещу „Ислямска държава", заяви министърът на отбраната принц Мохамед бен Салман, цитиран от саудитската агенция СПА.

16 На **16 декември** президентът Владимир Путин подписа указ за прекратяване на действието в Русия на договора на ОНД за зона за свободна търговия с Украйна, предаде РИА „Новости". „Във връзка с извънредните обстоятелства, засягащи интересите и икономическата сигурност на Русия и налагащи приемането на неотложни мерки, постановявам: преустановяване от 1 януари 2016 г. на действието на Договора за зона за свободна търговия, подписан в Санкт Петербург на 18 октомври 2011 г., относно Украйна", пише в указа.

17 „Няма възможност за Русия да излезе от системната криза, в която се намира, без да преодолее диспропорциите в развитието на финансовия и реалния сектор на своята икономика. Диспропорции, които продължават да се увеличават", се казва в статия, публикувана от държавната информационна агенция на Китай „Синхуа" на **17 декември**. Това става само ден след като на официално посещение в Поднебесната империя бе руският министър-председател Дмитрий Медведев. „Синхуа" е официален рупор на китайското държавно ръководство. И то е казало открито и честно, а не на езоповски език, какво мисли Китай за Русия. Защото търговският обмен между Китай и Русия е спаднал през настоящата година с ⅓. Обещава се сътрудничество до 100 млрд. долара, дори до 200 милиарда. Но истината е, че руско-китайските отношения са в застой. И не трябва да се мисли, че този застой тревожи китайците", коментира Андрей Девятов – зам.-директор на Института за руско-китайско стратегическо сътрудничество.

Разширяването на НАТО на изток е като построяването на нова Берлинска стена. Позицията на Русия за Украйна е сигнал към западните партньори да спрат този строеж, заяви Владимир Путин по време на традиционната си годишна пресконференция на живо, на която той отговаря на въпроси, зададени му от представители на руски и чужди медии, както и от редови граждани на Руската федерация. „САЩ създават заплаха за Русия, като разгръщат система за противоракетна отбрана (ПРО) в Източна Европа", подчерта Путин. Той напомни, че Америка разгръща елементи на ПРО не само в Аляска, но и в Европа: Румъния и Полша. „Буквално до нашите граници." След разпадането на СССР Русия „отвори своите врати пред западните партньори, но отговорът беше пряка и пълна подкрепа на тероризма в Северен Кавказ", отбеляза Путин.

Падането на цената на петрола може да продължи, но руските власти ще се опитат да изпълнят социалните си задължения, за което ще помогнат и резервите на Централната банка, които са в размер на 419 милиарда долара, каза руският държавен глава.

„Удивлява ме безумната позиция на българското ръководство, пренебрегнало националните интереси на страната си – строителство за 3 млрд. евро плюс 400 млн. евро всяка година приходи от транзит. Измислихме този проект, за да помогнем на България, а те не го искат", каза Путин във връзка с проваления проект „Южен поток". „Знаете позицията ни за „Южен поток" – готови бяхме да го реализираме, но не ни дадоха. Първо Европарламентът изрази мнение, че той не съответствал на правилата на ЕС. После Еврокомисията поиска от България да спре подготвителните работи и накрая се намеси холандският регулатор, където е регистрирана компанията за проекта", добави Путин, без да посочи подробностите около тези решения в Европа. По повод „Турски поток" той каза, че преговорите не са прекъснати. „Искаме писмена гаранция от Европейската комисия, че всички възможни маршрути, включително този, ще бъдат приоритетни и ще се реализират. Ако Анкара донесе такъв документ, ще продължим, но засега не го виждаме."

27 На **27 декември** „Интернешънъл бизнес таймс" съобщи, че НАТО ще изпрати разузнавателни самолети в Турция заради ескалиралото напрежение между Анкара и Москва**.** Алиансът ще предислоцира от базата в германския град Гайленкирхен няколко боинга Е-3 „Сентри" – система за радиолокационно откриване и управление (*AWACS*).

Турският президент Ердоган обвини Иран, че води сектантска политика в съседна Сирия, като подкрепя сирийския президент Башар Асад, предава *AFP*. „Ако Иран не бе застанал зад Асад по сектантски причини, днес може би нямаше да обсъждаме проблем като Сирия", каза Ердоган по време на своя реч в Истанбул, излъчвана от турските телевизии.

„В светлината на многобройните конфликти и на миграционната криза на Европейския съюз ще му се наложи да увеличи разходите си за отбрана и в крайна сметка да се насочи към създаване на общоевропейска армия", заяви германският министър на финансите Волфганг Шойбле в интервю, публикувано във вестник „Билд". „Ще трябва да похарчим много повече средства за съвместни европейски отбранителни инициативи. Страните от ЕС трябва постепенно да стигнат до обща европейска външна политика и политика на сигурност", подчерта Шойбле.

31 На **31 декември** заместник-командирът на корпуса на Министерството на отбраната на ДНР Едуард Басурин съобщи, че в Мариупол са пристигнали „чуждестранни диверсанти", говорещи на арабски и турски.

Януари, 2016

1 От **1 януари** влезе в сила споразумението за свободна търговия между Украйна и ЕС. То е част от по-широкото споразумение за асоцииране, което бе подписано в края на юни 2014 година.

2 На **2 януари** Саудитска Арабия екзекутира видния шиитски духовник шейх Нимр ал-Нимр, съобщи вътрешното министерство на страната, цитирано от Би Би Си. Той беше сред 47-те души, осъдени на смърт, след като бяха обвинени в терористични прояви. Шейх Нимр беше поддръжник на масовите антиправителствени протести, които избухнаха в източната провинция на страната през 2011 г., където шиитското малцинство от дълго време се оплаква, че е маргинализирано. Управляваният от шиити Иран заяви, че Саудитска Арабия ще плати „висока цена" за екзекуцията, а говорителят на външното министерство на Иран – че Риад „подкрепя терористи, докато екзекутира и потиска критиците вътре в страната".

4 На **4 януари** външният министър на Саудитска Арабия Адел бен Ахмед ал Джубайр съобщи, че страната къса дипломатическите си отношения с Иран след нападението срещу нейното посолство в Техеран и острата иранска реакция след екзекуцията на саудитския шиитски духовник Нимр Бакр ал-Нимр.

5 По време да двучасово интервю за радио „Франс интер" френският президент Франсоа Оланд заяви на **5 януари**, че санкциите на Запада срещу Русия трябва да бъдат премахнати, в случай че бъде постигнато развитие в преговорите за разрешаване на кризата в Украйна този месец. „Смятам, че санкциите трябва да бъдат преустановени сега. Те трябва да бъдат вдигнати, ако има напредък. Ако няма напредък, санкциите ще останат."

6 Администрацията на американския президент Барак Обама очаква, че процесът на предаване на властта в Сирия „в най-добрия случай" ще завърши не по-рано от март 2017 г., писа *Associated press* на **6 януари**, позовавайки се на документ, подготвен от Белия дом за вътрешна употреба.

17 Санкциите срещу Иран бяха отменени окончателно, обявиха на **17 януари** във Виена първите дипломати на Европейския съюз и на Иран – Федерика Могерини и Мохамад Джавад Зариф, предаде *AFP*. Това стана, след като Международната

агенция за атомна енергия обяви, че страната е изпълнила споразумението от миналото лято за ограничаване на ядрената си програма.

21 На **21 януари** депутатите в Европарламента (ЕП) приеха резолюция, в която призовават страните от ЕС да възпрепятстват строителството на нови газопроводи от Русия, заобикалящи Украйна, и в частност на „Северен поток – 2", се казва в прессъобщение, публикувано на сайта на ЕП. В резолюцията се осъжда решението на Москва да закрие зоната за свободна търговия с Украйна с влизането в сила на Договора за зона за свободна търговия между Украйна и ЕС. Евродепутатите „осъдиха тежките търговски ограничения" за внос на украински стоки в Русия, изразиха безпокойство от икономическото и финансово състояние на Украйна и потвърдиха необходимостта от по-нататъшно оказване на финансова подкрепа за Киев от страна на Европейския съюз.

22 На **22 януари** секретарят на Съвета за национална сигурност на Украйна Александър Турчинов оповести, че Украйна и Турция обединяват политико-дипломатическите, военнотехническите и икономическите си ресурси за ефективно и координирано противодействие на „разрушаването на баланса на силите" в Черноморския регион.

Антимонополната комисия на Украйна реши, че руският газов гигант „Газпром" е злоупотребил с монополното си положение на пазара, и му наложи глоба в размер на 85 млрд. гривни (около 3.5 млрд. долара). На заседанието на комисията не е присъствал представител на „Газпром", съобщи „Интерфакс Украйна".

23 На **23 януари** вицепрезидентът на САЩ Джо Байдън посети Истанбул, където проведе разговори с турските държавни ръководители Реджеп Тайип Ергодан и Ахмет Давутоглу. След срещата си с тях той заяви, че не бива да се изключва военно решение на конфликта в Сирия, ако не бъде постигнато политическо. Впоследствие от Белия дом поясниха, че Байдън е имал предвид военно решение за ликвидирането на терористичната групировка „Ислямска държава", а не засягащо общосирийския граждански конфликт.

Американският посланик в Киев Джефри Пайет призова украинския парламент да гласува за промяна на конституцията в частта ѝ за децентрализацията, предаде ТАСС. „Сред най-важните елементи от процеса на реформи е създаването на благоприятни условия за децентрализация и развитие на местното самоуправление, за да се доближи властта до хората."

Иван Кирков
Пиета, 1963

КАТАЛУНИЯ И КОНСТИТУЦИОННАТА КРИЗА В ИСПАНИЯ

Мигел Б. де Фелипе

Мигел Белтран де Фелипе *– професор по право в Университета на Кастилия – Ла Манча, сътрудник на Конституционния съд на Испания (1998–2002 г.), автор на шест книги по конституционно и административно право на Испания, по конституционно право на САЩ и по правната система на Европейския съюз.*

От 2012 г. Испания се намира в сложна конституционно-политическа ситуация, обусловена от предизвикателството, отправено на централното ѝ правителство от властите и от някои местни политически партии в Каталуния – една от испанските територии. Тези власти и тези партии, подкрепяни от непрестанно разширяваща се част от каталунското население, започнаха процес на сецесия*, чиято цел е да разкъса връзките между Каталуния и Испания и да създаде нова независима държава.

В тази статия правя опит за междинни изводи от набиращия скорост процес на обособяване. В хода на изложението ще избягвам както излишна детайлизация на описваните проблеми, така и обсъждането на възможните пътища за решаването им. Целта ми е да анализирам историческия подтекст на процеса на суверенизация** и неговото политическо оформяне. По тази причина почти не съм използвал теоретични разработки, а съм се опирал основно на публикации в медии и на научни статии за събитията, започнали през 2012 година.

Пристъпвайки към изложението, ми се иска да поясня, че правните и конституционните проблеми, както и съпътстващите ги политически проблеми са изключително сложна и многофакторна материя. Винаги е така, когато става дума за национализъм. Доколкото ми е известно, по света почти няма държави,

* Сецесията е призната възможност за федерата да излезе от федерацията, да я напусне по своя воля и да продължи съществуването си като отделна държава.

** Стремеж към постигане на суверенитет, процес на получаване на независимост.

дори федерални, чиито конституции да допускат едностранна сецесия. В случая с федерациите това е обусловено от факта, че носител на суверенитета неизменно е самата федерация или нейният народ, а не провинциите или щатите. Например в член 2 от Конституцията на Мексико се утвърждава, че „мексиканският народ е неделим", в преамбюла на австралийската Конституция се постулира „единно и нерушимо федерално съдружество под върховенството на Короната на Обединеното кралство на Великобритания и Северна Ирландия". Според решението на Върховния съд на САЩ (щатът Тексас срещу Уайт, 1868 г.), основаващо се на това, че член 13 от клаузите на Конфедерацията от 1781 г. провъзгласява съюза на северноамериканските щати за „вечен", а преамбюлът на Конституцията от 1787 г. прогласява намерението „да се образува по-съвършен съюз", Съединените американски щати представляват „нерушим съюз, съставен от нерушими щати", нямащи право на отделяне. Член 137 от Конституцията на Руската федерация допуска преразглеждане на федералната структура на държавата, но единствено в смисъл на образуване на нови субекти на федерацията, като не предвижда отделяне на нито един субект. Накрая, съгласно член 2 от Конституцията на Испания страната е основана върху „нерушимото единство на испанската нация".

Кратък исторически обзор

Каталуния и Страната на баските са два региона на Испания, които притежават отчетливо изразена идентичност, здрави културни традиции и самобитна история. От края на XV век до 1714 г. Каталуния е територия на кралство Арагон, влизащо в състава на Испания, но ползващо се с особени права в сферата на самоуправлението. След „войната за испанското наследство" (1700–1714 г.), в която Каталуния е блокирана от загубилата страна в лицето на Австрия, новата династия на Бурбоните, започваща с Филип V, внук на френския крал Людовик XIV, пристъпва към централизация и модернизация на Испания и отменя местните институции и привилегии (*fueros*). След век, и отново в контекста на наследяването на испанския престол, Каталуния и Страната на баските, както и някои други региони, започват серия от войни, за да защитят своите *fueros*. Кралица Елисавета печели първата от т.нар. карлистки войни (1833–1840 г.), но след нея следват други две войни (1846–1849 г. и 1872–1876 г.). Цел на регионите в тези граждански конфликти е не да получат независимост от Испания, а да принудят централното правителство да им върне *fueros*. Въстаналите територии настояват, че още при създаването си през XV век испанската централизирана държава е обещала да уважава техните привилегии. Въпреки че метежниците губят и трите „карлистки" войни, краен резултат от сблъсъка е частичното и косвено признаване на *fueros* от крал Алфонсо XII. В пълен обем самоуправлението не е признато, но някои малки негови аспекти, основно във фискален план, са върнати, най-вече на Страната на баските. По това време Каталуния е най-развитата и богата област на Испания, а нейната промишлена и търговска буржоазия напълно в духа на европейския политически романтизъм горещо отстоява културната самобитност на региона. През XX век има два епизода, когато каталунското самоуправление е възстановявано: първия път това се случва през 1914–1924 г. и е съпроводено с предоставянето на незначителни пълномощия

на местните власти, а втория път – през републиканския период 1931–1939 г., когато в Каталуния е създадено собствено изборно и автономно правителство. През октомври 1934 г. властите в региона едностранно провъзгласяват „каталунската държавност" и въпреки че това е по-скоро чисто символичен акт, той се смята за едно от обстоятелствата, които 20 месеца по-късно довеждат до гражданска война.

В продължение на векове част от каталунското общество, независимо от включването на региона в състава на Испания, запазва чувството си за национална идентичност и склонността си към национализъм. Въплъщение на тези настроения става политическото движение, известно под името „каталунство" [1]. Някои изследователи смятат, че е по-правилно този термин да се използва в множествено число, тъй като става дума за многостранно явление. „Каталунството" се стреми към политическо и културно признаване на Каталуния, което трябва да бъде подсигурено чрез политическо самоуправление. В основата му стоят тезисът за уникалността на Каталуния или поне за принципната ѝ самобитност; наличието на собствен език (на който се говори в Каталуния, както и във Валенсия и на Балеарските острови); както и митологизацията на каталунските институции, съществували в миналото и закрити от Бурбоните през 1714 г. Испанското правителство – повече или по-малко демократично (от 1874 г. до 1923 г. при кралете Алфонсо XII и неговия син Алфонсо XIII) или пък открито авторитарно (от 1923 г. до 1930 г. и от 1939 г. до 1975 г., когато страната е управлявана от диктаторите Примо де Ривера и Франко) – като цяло остава централистко, отхвърляйки самоуправлението не само на регионите, но и на общините и потискайки публичните прояви на културната самобитност, например публичното използване на регионалните езици. В историята на страната съществуват между другото три периода, когато дори за кратко време надделяват идеите за върховенство на правото: Първата република от 1873–1874 г., Втората република от 1931–1939 г. и сегашният период, започнал със смъртта на Франко през 1975 г. Във всички тези епохи политическата децентрализация и самоуправлението са били смятани за неизбежни спътници на демокрацията. Така по време на демокрация политически права и свободи са искали не само индивидите, а и региони като Каталуния и Страната на баските, притежаващи неоспорима специфика и поощряващи местния национализъм.

Конституционни основи: Испания като квазифедерална полития***

От 1975 г. в Испания започва процес на демократизация, т.нар. преход, в хода на който през декември 1978 г. е приета нова конституция, установила в страната демократична система и отворила пред Испания вратите на Съвета на

***Това понятие се използва за обозначаване на политическа единица от всеки вид – политическата организация на дадено общество, т.е. то се използва като родово понятие за понятия като „независима община", „племе", „държава". Полития може да означава и всяка държава, цялата съвкупност от граждани на конкретна страна, както и съвкупността от институционални форми и процеси, посредством които се осъществява управлението на дадена страна. В широк смисъл това понятие означава друго назоваване на политическата система.

Европа (1977 г.), на НАТО (1981 г.) и на Европейския съюз (1986 г.). Монархията и държавността се основават както на единството, така и на разнообразието на Испания – член 2 от Конституцията гласи: „Конституцията е основана върху нерушимото единство на испанската нация, която е общо и неделимо отечество за всички испанци. Тя признава и гарантира правото на автономия за националностите и регионите, които я съставляват, както и солидарността между тях."

Политическата децентрализация открива пред „националностите и регионите", обединени под термина „автономни съобщества" (*Comunidades Autonomas*), възможността за самоуправление, което би се опирало на изборни органи на властта и на конституционно определяеми пълномощия. Важно е да се подчертае, че и самите създатели на Конституцията, и нейният текст предвиждат наличие на две групи територии.

В първата влизат „националностите", т.е. тези части от Испания, които притежават ясна колективна идентичност, изразяваща се в претенциите за самоуправление, а също и в историческия опит при функциониране на собствени органи на самоуправление. Тук влизат Каталуния, получила самоуправление през 1932 г., както и Страната на баските и Галисия, които го получават през 1936 г. (Всъщност в случая с Галисия решението за самоуправление е прието, но Гражданската война попречва на реализацията му.) На тези три исторически „национални" им предстои веднага и почти автоматично да станат „автономни съобщества" със собствени устави (*Estatuto de Autonomia*) и с най-широки пълномощия.

Във втората група влиза останалата част от Испания, т.е. „регионите" като Мадрид, Кастилия, Валенсия, Андалусия, Астурия и други, в които националистическите настроения или стремежите към самоуправление не са се проявявали толкова ясно. Тези региони също могат да се превърнат в „автономни съобщества" и да получат собствен статут, но с важната разлика, че имплицитно получават достъп само до по-ниските равнища на самоуправление, а при желание да достигнат до най-високото ниво, аналогично на предоставеното на „националностите", трябва да проведат референдуми.

Регионалната система, оформена през 1978 г., е „отворена": за разлика от други следвоенни модели, например италианския или германския, испанската Конституция не създава „автономни съобщества" като такива, т.е. тя не установява техния брой, название, територия и пълномощия. Тя само стартира процеса на тяхното създаване. Така предлаганият модел на политическа децентрализация не е достатъчно ясен: в началната точка (Конституцията) умишлено са заложени двусмисленост и разводненост, а полученият извод се оказва неопределен. Нещо повече, този процес на създаване хипотетично би могъл да трае няколко години, дори десетилетия, както се случи в Италия. Трябва да се отбележи също и правната асиметрия, обусловена не само от различията между „националностите" и „регионите", но и от това, че всяко от тези образувания може само да си направи специфичен списък от пълномощия, заложени в устава. Всички устави, конституиращи създаването на „автономно съобщество", са едновременно и елементи от националното и регионалното законодателство. Според член 147, алинея 1: „Уставите са основен правен акт на всяко автономно съобщество и държавата ги признава и пази в качество-

то им на съставна част от своето законодателство." Всеки устав се приема чрез процедура, която в практически план изисква съгласие между централната власт и властите на „автономното съобщество".

Тъй като конституционното регулиране на дейността на „автономните съобщества" оставя на политическите актьори широко поле на действие за постигане на максимално ниво на самоуправление, Испания, теоретично погледнато, може както да се доближава към федералните държави, така и, напротив, да реализира минималистичен модел, оставящ на „автономните съобщества" незначителна власт. На политическите актьори е дадена възможността поне на теория или да подкрепят конституционната разлика между „националностите" и „регионите", или, обратно, да се ориентират към унификация, в рамките на която всички „автономни съобщества" ще притежават сходен обем пълномощия, независимо от факта, че нашите „бащи основатели" са имали намерение да създадат асиметрична система.

Такъв контекст обуслови много важни политически последствия. *Първо*, самият процес на политическа децентрализация продължи само 4 години (17-те „автономни съобщества" се появиха на бял свят между 1979 г. и 1983 г.). Това е доста кратък период, особено ако вземем под внимание, че негови последици бяха опитът за военен преврат, разгулът на баския тероризъм и политическият преход, който завърши с победата на Социалистическата партия на изборите през 1982 г. Всички тези усложнения все пак не успяха да спрат децентрализацията. *Второ*, след 1978 г. абсолютно всички испански региони изразиха желание да станат „автономни съобщества" и да получат регионално самоуправление. (Това е удивително, тъй като в предишни исторически периоди само няколко от тях са заявявали подобни претенции.) *Трето*, през 1980–1990 г. стана очевидно, че конституционните различия между „националностите" (Каталуния, Страната на баските и Галисия) и „регионите" са практически заличени. Начало на този процес са причудливите политически събития от 1980–1981 г., когато Андалусия предяви своите претенции за устав като на Каталуния, Страната на баските и Галисия. Националното правителство тогава не подкрепи тази идея и в Андалусия беше проведен референдум, който между другото не събра необходимото мнозинство. Въпреки това след предизвиканите от тези събития две правни реформи, които не бяха безупречни от конституционна гледна точка, Андалусия също получи самоуправление в пълен обем. Към 1983 г. всички региони станаха „автономни съобщества", включително такива малки като Риоха или Кантабрия, които по-рано не притежаваха нито регионална специфика, нито желание за самоуправление. „Кафе за всички" (*café para todos*) – това е изразът, с който този процес влезе в обикновения език. Накрая, на *четвърто място*, след 35 години регионална политическа децентрализация, в хода на която пълномощията на регионите постоянно нарастваха, окончателният модел много напомня на федералните страни. [2] По този начин, започвайки с неясна и пределно обща конституционна конструкция, Испания се превърна във фактическа федерация, макар и необозначена с този термин. Днес всяко от 17-те „автономни съобщества" има свой парламент, правителство и администрация, а тяхната политическа сила не се различава много от тази, която имат германските земи, швейцарските кантони или канадските провинции.

Да, определени различия между Испания и федералните държави се запазват както и преди. Испанската съдебна система например си остава централизирана. По друг начин изглежда и интерпретацията на суверенитета: през 1978 г. испанската държава беше наново учредена не чрез суверенен договор между „националностите и регионите", от една страна, и Испания, от друга – това беше направено чрез суверенното решение на испанския народ като единно цяло. Алинея 2 от член 1 на Конституцията гласи, че „носител на националния суверенитет е испанският народ, който е източник на държавната власт". Така става дума за федерализъм от деволюционен (в конституционно-правната практика това означава делегиране от централното правителство на част от неговите пълномощия на местните власти) тип, спуснат отгоре надолу. Както беше отбелязано, „единството" на страната в испанския случай е гарантирано от Конституцията. Но от политическа гледна точка, според обхвата на пълномощията на „автономните съобщества", днешна Испания може напълно да бъде разглеждана като федерална държава.

Началото на кризата: Уставът на Каталуния и решението на Конституционния съд

Въпросът за сецесията започна през 2005 г., когато Уставът на Каталуния, приет през 1979 г., беше заменен от нов. Уставите се отнасят едновременно към националното и към регионалното законодателство и по тази причина тяхното изменение изисква особена процедура, която се отличава от обичайното законотворчество. Когато става дума за „националности" както в Каталуния, регионалният парламент, който се стреми към промяна на устава, е длъжен да изпрати в националния парламент проекта за нов устав. В Мадрид той бива разгледан и, ако трябва, се нанасят поправки, а след като проектът е утвърден като национален закон, той трябва да бъде ратифициран на специално организиран референдум в „автономното съобщество". Пътят е сложен и уставите почти не са променяни; процесът на деволюция, започнал през 1980-те години, беше прокарван основно посредством традиционни правни актове или решения на Конституционния съд, а не чрез внасяне на промени в уставите на „автономните съобщества".

Но през 2003–2004 г. политическата ситуация в страната рязко се промени. За първи път по време на прехода на власт и в Мадрид, и в Барселона се оказа Испанската социалистическа работническа партия. Тя реши, че Уставът на Каталуния трябва да се промени. Проект за такава промяна беше одобрен от каталунския парламент през 2005 г. със 120 гласа „за" срещу 15 гласа „против". След това той беше изпратен в националния парламент. В този проект имаше доста спорни положения, които според мнозина противоречаха на Конституцията, тъй като излизаха отвъд рамките ѝ, установени за „автономните съобщества". Нещо повече, проектът съдържаше своя харта за правата, а в преамбюла му няколко пъти се споменаваше, че Каталуния е отделна нация. Опозицията в лицето на Народната партия яростно се съпротивляваше срещу реформата: нейните лидери заявяваха, че каталунските предложения ще „разрушат" Испания. Макар че това беше явно преувеличение,

факт е, че за първи път през целия конституционен период регионалната реформа се осъществяваше без консенсус между двете основни партии. Някои учени и политици, дори съгласявайки се с необходимостта от нов устав за Каталуния, смятат, че Социалистическата партия не е трябвало да започва тази реформа без предварително постигнат компромис с Народната партия. Например Хосеп Дюран – до 2015 г. член на каталунската националистическа партия, която положи началото на процеса на сецесия, неотдавна призна, че приемането на нов устав на Каталуния с подкрепата само на „една от двете Испании" е грешка. [3]

В хода на дебатите в националния парламент някои от най-скандалните положения на Устава бяха приведени в съответствие с Конституцията. Например еднозначното признаване на Каталуния за отделна нация се трансформира в две доста двусмислени предложения: „Парламентът на Каталуния, отразявайки съзнанието, мнението, мислите, възгледите и волята на гражданите на Каталуния, с широко мнозинство от гласовете прие определението за Каталуния като нация. Конституцията на Испания във втората си глава признава народа на Каталуния за нация." [4]

Частичното преразглеждане на законопроекта не беше прието от най-националистично настроените партии в Каталуния: някои от тях дори оттеглиха подкрепата си за местното правителство. След одобрението от националния парламент през май 2006 г. в Каталуния се проведе референдум за ратифициране на новия устав. При само 50% избирателна активност той беше одобрен от 74% от гласувалите.

Подобно на всички други закони, уставите могат да бъдат разглеждани от Конституционния съд по отношение на тяхната конституционност. От тази възможност се възползва Народната партия, която оспори пред конституционните съдии повече от половината положения на обновения каталунски устав. Бяха необходими 4 години и силен натиск върху Съда, за да се вземе решение. В решение № 31 на Конституционния съд, излязло през юни 2010 г., съдиите, чиито мнения се разделиха, оставиха в сила по-голямата част от текста, но обявиха за противоконституционни 14 члена от Устава. Що се отнася до определението, че Каталуния е „нация", Съдът заяви, че то е „юридически неефективно", тъй като не е част от Устава, а се съдържа само в неговия преамбюл. Съдът напомни също, че единственият „народ", признат от Конституцията на страната, си остава испанският народ.

Обнародваното решение беше спорно и въпреки че като цяло Уставът устоя, много каталунци видяха в него незаконно покушение срещу правото си на самоуправление. Според местните националистически партии с Каталуния на два пъти е било постъпено несправедливо: първия път – когато проектът на устава, внесен от регионалните власти, е бил „поправен" от националния парламент, и втория път – когато е бил частично орязан от Конституционния съд. Според тях демократично изразената воля на каталунския народ е била незаконно и недемократично потъпкана. През юли 2010 г. в Барселона под лозунга „Ние сме нация, ние решаваме!" се проведе масова протестна демонстрация, в която участваха всички каталунски партии освен две десни партии – Народната партия и партията „Гражданите" („*Ciudadanos*").

През октомври 2010 г. националистическите партии спечелиха местните избори на вълната на надигналото се недоволство. До този момент основната дяснонационалистическа каталунска партия „Конвергенция и Съюз" („*Convergencia i Unio*"), която неизменно беше на власт от 1980 г. (с изключение на периода 2003–2010 г.), не беше сепаратистка. Независимо от своя национализъм тя оставаше достатъчно умерена и представляваше основното русло на „каталунството". Нейната политика предполагаше получаване на все повече власт от централното правителство в Мадрид в замяна на подкрепа за правителството в националния парламент. До 2010 г. тази партия не издигаше идеята за независимост, тъй като „каталунството" беше не сепаратистко, а само регионалистко движение, което, макар и открито националистическо, беше напълно удовлетворено от съществуващите конституционни постановки, въпреки стремежите пълномощията на Каталуния като „автономно съобщество" да бъдат разширени. Но промяната в Устава промени всичко: *първо*, това беше инициирано от друга политическа сила (социалистите), които си приписаха тази заслуга; *второ*, по-нататъшното нарастване на пълномощията в рамките на съществуващата система вече се оказваше безсмислено, тъй като новият устав осигури на Каталуния максимално възможното. Тези съображения, подкрепени от фрустрацията, предизвикана от решението на Конституционния съд от 2010 г., преобразиха не само основната каталунска партия, а и по-малките партии. Отново оказала се на власт, „Конвергенция и Съюз" открито подкрепи идеята за независимостта на Каталуния.

Неуверените стъпки към независимост и изострянето на кризата

Победата на дясната Народна партия на националните избори през ноември 2011 г. и радикализацията на каталунския националистически блок предизвикаха ескалация на политическото напрежение между правителствата на Испания и Каталуния. Уместно е да напомним, че Народната партия решително се противопоставяше на новия каталунски устав, като го внесе за разглеждане в Конституционния съд. Важно е също да се има предвид, че на каталунските избори през 2010 г. тя получи само 12% от гласовете. Съответно кабинетът, оглавен от Мариано Рахой, зае твърда позиция по каталунския въпрос. Според правителството с каталунските лидери не беше възможен нито компромис, нито дори диалог. Лидерите на сепаратистите на свой ред заявяваха, че във всички случаи са решени да реализират дневния ред на независимостта, доколкото каталунският народ има право „да решава". Всичко това по естествен начин водеше към взаимното ожесточение на страните.

През септември 2012 г. в Барселона под лозунга „Каталуния – нова европейска държава" премина още една многохилядна демонстрация, в подготовката и провеждането на която участваха структури на гражданското общество, обединени в Каталунска национална асамблея. После събитията започнаха да се развиват стремглаво. След като премиерът Мариано Рахой отхвърли предложенията на каталунския президент Артуро Мас Каталуния да премине към нова данъчна система (която предполагаше ограничен фискален суверенитет – с него

понастоящем разполагат Страната на баските и Навара), Мас започна политическа кампания, която се увенча с декларация на каталунския парламент, призоваваща към провеждане на консултативен референдум за бъдещето на региона. Освен това Артуро Мас обяви провеждането на предсрочни регионални избори през есента на 2012 г. Според резултатите им неговата партия запази властта си, но загуби 20% от предишната си подкрепа: тези гласове отидоха при лявата партия „Ескуера републикана" („*Esquerra Republicana*"), която също беше ориентирана към сецесия. Над 55% от избирателите подкрепиха сепаратистки партии, които в крайна сметка получиха две трети от местата в парламента (87 от 135). От този момент доминираща тема на каталунската политика вече не е икономическата криза, безработицата или корупцията, а най-вече независимостта. Фактически процесът на отделяне започна. [5]

На своята първа сесия, състояла се през януари 2013 г., каталунският парламент прие резолюция № 5/X, отнасяща се до суверенитета на региона. [6] Съгласно принципите, които са в основата на този документ, каталунският народ притежава правен и политически суверенитет. При това в резолюцията се заявява, че „Испания" на два пъти е блокирала законното намерение на каталунците да получат самоуправление: „Препятствията, създадени от институциите на испанската държава, и особено решението на Конституционния съд № 31 от 2010 г., водят до радикално отричане на демократично изразената колективна воля на каталунския народ в рамките на испанската държава и полагат основите за деградация на самоуправлението, която днес е очевидна в политическата, правната, финансовата, социалната, културната и езиковата сфера."

По този начин „Испания" отказва на Каталуния „правото да решава", а резолюцията е насочена към промяната на това положение. Това право в пределно широк вид беше обозначено в друга резолюция на регионалния парламент. То се разбира като „неотменимо и неотчуждаемо право на Каталуния на самоопределение като демократичен израз на нейния суверенитет в качеството ѝ на нация". Това право отговаря на „потребностите на Каталуния да избира собствен път", а за каталунския народ то означава „способността свободно и демократично да избира свое колективно бъдеще, позволяващо достигането на социален прогрес и икономическо развитие, да укрепва демокрацията и да развива собствена култура и език" (Резолюция № 742/IX от 27.09.2012 г.). [7]

Специалистите посочваха, че в двете резолюции нарочно са включени двусмислени и неедноозначни формулировки: в тях отсъства открит призив към провеждане на референдум за отделяне, а „правото да решаваш", чието съдържание не е ясно определен, се приравнява и към „правото да бъдеш чут", и към „правото да се отделиш" [8]. Още по-важно е, че в тези документи не се описва конституционна процедура, чрез която ще се осъществява „процесът на суверенизация". Впрочем беше очевидно, че „правото да решаваш" според интерпретацията на каталунските лидери включва в себе си правото на едностранно отделяне от Испания. Както можеше да се очаква, испанското правителство оспори законността на резолюцията в Конституционния съд. В отговор каталунското правителство започна процес за реализация на „правото да решаваш", обявявайки провеждането на референдум през ноември 2014 г. с два

въпроса: „1. Искате ли Каталуния да стане държава? 2. Ако на първия въпрос отговаряте положително, искате ли тази държава да бъде независима?". Разбирайки, че пълномощия за провеждането на подобен референдум имат само националните власти, през януари 2014 г. каталунското правителство се обърна официално към испанския парламент с молба да му бъде предоставено подобно право. Депутатите в Мадрид напълно очаквано отхвърлиха тази молба с 299 гласа срещу 47. По този начин каталунското правителство отново допълни списъка с нанесените му обиди: според неговата версия Испания, игнорирайки законността и демокрацията, отново е отказала на каталунците правото да бъдат чути.

С наближаването на ноември 2014 г. политическата атмосфера се нажежаваше. Правителството в Мадрид, ръководейки се от позицията на Народната партия, отказваше да започне каквито и да е преговори с каталунските лидери. Те от своя страна повтаряха, че референдумът ще бъде проведен независимо от правителствената или съдебната оценка за неговата законност. В медиите се заговори за „приближаващата катастрофа на влака". През март 2014 г. Конституционният съд излезе с постановление № 42 от 2014 г., отнасящо се до каталунската резолюция от 2013 г. [9]. Това беше балансирано решение, в което се съдържаха позовавания на канадското съдебно решение от 1996 г. относно Квебек. Съдът призна за незаконен „принципа на суверенитет" относно отделно взет регион: в членове 1 и 2 от Конституцията на Испания безусловно се постулира, че носител на националния суверенитет е единствено испанският народ като цяло, а не отделни негови части. Казано по друг начин, каталунските власти нямат възможността едностранно да проведат местния референдум за самоопределение и интеграция с Испания. Що се отнася до „правото да решаваш", съдът го прие само за „аспирация", а не за проява на какъвто и да е оформен вече закон. Въз основа на това съдът остави в сила съответните части от резолюцията, интерпретирайки ги като израз на политическия принцип, който с времето може да бъде въплътен в рамките на Конституцията и на вече установените правни процедури. Според Феререс това е соломоновско решение, тъй като не отнема „правото да решаваш", каквото и да се крие в това право, но насочва реализацията му в хипотетично конституционно русло. [10] Фактически съдът заяви, че за законната реализация на това право е необходима конституционна реформа: „Всяка правна инициатива, насочена към промяна на самите основи на испанския конституционен ред, е приемлива само до момента, в който не започва да се реализира нарушавайки демократичните принципи, фундаменталните права или други конституционни положения. Подобна инициатива може да има в процеса на конституционна реформа. […] Отчитайки казаното, съдът заключава, че позоваванията на „правото да решаваш", които намират място в оспорваната резолюция, изтълкувани в светлината на упоменатите вече конституционни принципи, не противоречат на Конституцията и като цяло могат да се смятат за допустими, като се отчитат направените от съда уговорки. Изразената в тези позовавания политическа аспирация напълно може да бъде вградена в конституционния ред."

Технически погледнато, всичко тук е вярно: за разлика например от Основния закон на ФРГ Конституцията на Испания не съдържа „член за непроме-

нимост" и следователно всяко нейно предписание може да бъде преразгледано. Дори съдържащото се в членове 1 и 2 тълкуване на суверенитета може да бъде променено по начин, който да позволи на Каталуния или на други „национални" и „региони" едностранно да преразглеждат своите политически връзки с Испания.

Независимо че Конституционният съд, а след това и правителството забраниха провеждането на референдум или на друго заместващо го гласуване, каталунското правителство организира на 9 ноември 2014 г. „всенародно консултативно допитване", което от юридическа гледна точка не претендира за статута на референдум. По мнение на правителството тази акция беше призвана да стане важна крачка към „участието на народа при определянето на политическото бъдеще на Каталуния". Националното правителство на свой ред обяви тази „консултация" за незаконна и възбуди наказателно преследване по отношение на каталунския президент Артуро Мас и на някои от неговите сподвижници. При състоялото се гласуване не се водеше регистрация на електората, а длъжностни лица в избирателните секции отсъстваха: вместо тях цялата работа беше поета от доброволци. Трудно е да се установи равнището на избирателна активност не само защото липсваха избирателни списъци, но и защото право да гласуват получиха всички лица над 16 години, както и регистрираните чужденци. Според приблизителни оценки избирателната активност е била 37%, а 87% от гласувалите са отговорили два пъти с „да" на поставените въпроси. Казано накратко, в хода на това символично гласуване на малцинството идеята за независимост беше подкрепена от внушително мнозинство в рамките на това малцинство.

Към 2015 г. отношенията между испанските и каталунските власти достигнаха точката на замръзване. Социалистическата партия, прогонена от правителството както на национално, така и на регионално ниво, излезе с предложение за конституционна реформа, която, както се предполагаше, ще превърне Испания във федерална държава и ще позволи да се признае каталунската политическа идентичност. Това, както смятаха инициаторите, ще помогне да бъдат усмирени сепаратистите. В навечерието на избирателната кампания за очакваните през декември национални избори Народната партия след някои колебания реши на 27 септември 2015 г. да не включва в предизборната си програма предложения за внасяне на поправки в Конституцията на Испания. Както и преди, консенсус между двете основни национални партии по отношение на регионалния въпрос отсъстваше.

Местните избори през септември 2015 година

Независимо от символичния и неофициален характер на „допитването до народа", каталунските власти го възприеха като успешно. Стараейки се да не забелязват ниската избирателна активност, те представяха резултатите като победа над „Испания", тъй като са успели да преодолеят забраната на централните власти. „Испания", казваха те, се опита да запуши устата на каталунците, но те – а следователно и демокрацията – победиха. „Допитването" беше интерпретирано от сепаратисткия блок като демократична победа над недемократична „Испания".

Процесът на сецесия премина в нов стадий. През януари 2015 г. Артуро Мас заяви, че на 27 септември той е решен да проведе нови предсрочни избори. На тези избори им се възлагаше специална мисия: те трябваше да се превърнат в „плебисцит", максимално приближен до референдум за отделяне, който беше забранен от испанските власти и от Конституционния съд. Очевидно сепаратисткият блок разбираше, че на международно ниво символичното „допитване", което беше обявено за незаконно от испанските власти и не беше признато от другите страни или от Европейския съюз, не е направило небходимото впечатление. Курсът към сецесия трябваше да бъде подкрепен чрез конституционен и законен изборен процес, който да го направи легитимен.

„Плебисцитният" тип избори означаваше, че сепаратистите щяха да тръгнат към тях като единен фронт: партиите, застъпващи сецесията, нямаше да издигат собствени програми и кандидати, а вместо това щяха да формират единна листа, включваща не само политици, а и представители на гражданското общество. Съответно неговата програма щеше да бъде съставена само от тези политически стъпки, които е необходимо да бъдат предприети за постигането на независимост от Испания. По думите на сепаратистите гласуването за единната листа щеше да означава глас за независимост.

Сепаратисткият блок обнародва своята „пътна карта", която беше съставена въз основа на предложенията на Консултативния съвет по национален преход, създаден през 2013 г. от каталунското правителство с цел да осигури от юридическа и политическа гледна точка предстоящата сецесия. След изборите, които сепаратистите не се съмняваха, че ще спечелят, се планираше приемането на юридически мерки, насочени към създаването на институционални основи за самостоятелна държава. През следващите 18 месеца трябваше да бъде обявена независимостта на Каталуния от Испания [11]. Въпреки че в предлаганите мерки нямаше нищо принципно ново, обнародваната програма предизвика разкол в партията „Конвергенция и Съюз". Исторически погледнато, това беше коалиция от две партии – „Конвергенция" и „Съюз". Представителите на втората, която по дух е по-умерена и християндемократическа, никога не са подкрепяли директно идеята за независимост. Те напуснаха каталунското правителство и създадоха нова партия. Станалото предизвика твърдата реакция на Мадрид: лидерите на Народната партия заявиха, че „плебисцитните" избори противоречат на Конституцията и представляват политическа измама, тъй като превръщането на обикновени избори в референдум, който вече е забранен по силата на решението на Конституционния съд, е незаконно. Точно месец преди изборите полицията обискира централата на партията „Конвергенция" в рамките на едно от корупционните си разследвания. Едновременно с това правителството в Мадрид неочаквано бързо извърши реформа на Конституционния съд, позволяваща на полицията да прилага репресивни мерки спрямо тези, които не изпълняват неговите решения. Европейският съюз играеше във всички тези събития двусмислена роля: отначало се опитваше да избегне каквото и да е участие в каталунските работи, но няколко седмици преди изборите Европейската комисия и Жан-Клод Юнкер дадоха ясно да се разбере, че не одобряват едностранно отделяне на Каталуния и че новата хипотетична държава няма да стане член на Европейския съюз.

Главният проблем пред сепаратистите в навечерието на изборите беше да преценят какво мнозинство трябва да бъде достатъчно за провъзгласяване на независимостта: общонародно или парламентарно. Сепаратисткият блок не конкретизира този въпрос. Политическата ситуация ставаше доста противоречива, понеже „плебисцитната" природа на изборите трудно се съгласуваше с изказаната от Артуро Мас през лятото на 2015 г. идея, че за отделяне от Испания ще е достатъчно парламентарно мнозинство.

Основна особеност на състоялите се на 27 септември избори беше необичайно високата избирателна активност: на каталунските избори през 2010 г. тя беше 60%, през 2012 г. – 69,5%, а през септември 2015 г. – 77,5%. Според анализаторите и коментаторите този фактор е работил срещу сепаратистите. На предишните избори те бяха мобилизирали целия си електорат и сега беше ред за мобилизация на противниците на Артуро Мас, на неговата единна листа и на самия курс към отделяне.

Крайният резултат може да бъде оценен като поражение за сепаратистите. Ако, както те твърдяха, в Каталуния е бил проведен само плебисцитът („да" или „не" на независимостта), те тогава го загубиха: отделянето от Испания беше подкрепено от малцинството на избирателите (47,7%). При това числото е сума от получените от „Конвергенция" и нейните съюзници 39,5% и получените от крайнолявото „боливарско" движение „*CUP*" („*Candidatura d'Unitat Popular*") 8,2%. Казано по друг начин, тези 47,7% от гласовете бяха същото поражение, каквито бяха и 49,4% от гласовете, получени при гласуването за отделянето на Квебек от Канада през 1995 година.

Както писа испанската преса, Артуро Мас загуби плебисцита, но спечели изборите. От техническа гледна точка на изборите на 27 септември бяха представени листи с кандидати, издигнати от политически партии. Единната листа на сепаратистите, както вече отбелязахме, получи 39,5%, което ѝ донесе 62 места от общо 135. Между другото, пълното мнозинство е 68 места. Така че, що се отнася до самите избори, сепаратистите формално могат да се смятат за победители, тъй като втора политическа сила в местния парламент се оказа дясната и умерена партия „Гражданите", която спечели само 18% и 25 места. Независимо от всичко това победата се оказа горчива: на местните избори през 2010 г. „Конвергенция" спечели 62 места, а нейният съюзник „*Esquerra*" – още 10 места, т.е. тогава те имаха пълно мнозинство. На предсрочните избори през 2012 г. „Конвергенция" спечели само 50 места, но затова пък „*Esquerra*" получи 21, което отново беше достатъчно за пълно мнозинство и подкаждаше сепаратистките желания у „Конвергенция". Но на 27 септември 2015 г. общият брой на местата, получени от двете издигащи идеята за сецесия партии от единната листа, беше само 62. В сравнение с 2012 г. намалението е значително: докато през 2012 г. сепаратистите бяха подкрепени от около 55% от избирателите, което им осигури две трети от местата в местния парламент (87 от 135), през 2015 г. същите показатели бяха 47,7% и 72 места.

Резултатите от последните каталунски избори не са толкова еднозначни, както може да изглежда на пръв поглед. От една страна, провалът на „плебисцита" не предизвиква съмнения, но затова пък на сепаратистите не им достигнаха само

2,5% за мнозинство. За първи път в демократичната история на Испания толкова избиратели изразиха желанието си да се отделят от държавата. От гледна точка на поддръжниците на сецесията такава значителна, макар и не абсолютна подкрепа може да бъде разглеждана като победа. Каквото и да се случи по-нататък, нито едно правителство в Мадрид не може да игнорира този факт. Независимо от това кабинетът на Народната партия се отнесе с пренебрежение към резултатите: на следващия ден след изборите премиерът Рахой заяви, че идеята за независимост е победена и този сценарий е свален от политическия дневен ред. С други думи, той се държа сякаш нищо не се е случило.

От друга страна, победата на изборите не се оказа достатъчно убедителна. След като не достигна границата от 68 места, което би позволило формирането на стабилно правителство, сепаратисткият блок („Конвергенция" и „*Esquerra*") се нуждаеше от подкрепата на други партии. Единствената политическа сила, която можеше да подкрепи сепаратисткото правителство, е вече споменатата лява партия „*CUP*". До изборите тя също се изказваше в полза на сецесията, макар че не включи своите кандидати в единната листа. През 2012 г. тази партия изглеждаше много слаба, получавайки само 3,5% от гласовете и 3 места, но през септември 2015 г. нейните резултати скочиха три пъти. Имаше обаче проблем – на следващия ден след изборите лидерите на „*CUP*" заявиха, че те няма да подкрепят Мас за президент на Каталуния, както и че смятат провъзгласяването на независимост за невъзможно, съдейки по резултатите от гласуването. За Мас и за „Конвергенция" тези заявления се оказаха неприятна изненада. Когато се формираше единният сепаратистки фронт, влезлите в него партии и граждански организации се договориха, че Мас отново ще бъде избран за президент на региона – пост, който той заемаше от 2010 г. Но сега изведнъж се оказа, че единственият шанс единният фронт да вземе властта – като получи подкрепата на 10-те депутата на „*CUP*" – е да се свали подкрепата за кандидатурата на Мас. Във връзка с това някои анализатори казват, че политическата кариера на Мас приближава края си: той трябва да си отиде и да позволи на друг човек да оглави регионалното правителство. Но ако Мас пожелае да остане, а „*CUP*", устоявайки на неизбежния натиск, не го подкрепи, тогава нещата отиват в задънена улица и нови предсрочни избори са неизбежни. Ако „*CUP*" в края на краищата подкрепи Мас, съдбата на каталунското правителство ще зависи от антисистемна лява партия, което несъмнено ще се превърне в кошмар за преобладаващо десните избиратели на „Конвергенция".

Що се отнася до независимостта, и в този случай депутатските места на „*CUP*" са необходими за започване на процесите, предвидени в т.нар. пътна карта. Но нейните лидери се изказаха еднозначно: отчитайки резултатите от плебисцита, независимостта засега е недостижима. В крайна сметка така се очертава доста сложен сценарий. Нееднозначността на „плебисцитните избори" допуска множество интерпретации. Въпросът дали да се обяви независимост въз основа на народното волеизявление, или това да се прави чрез парламентарно мнозинство днес вече не е актуален: едностранното отделяне е невъзможно нито с тези 47,7% от гласовете на избирателите, нито с подкрепата на 72 депутати, сред които ще са 10 представители на нежелаещата независимост „*CUP*".

Каквото и да се случи, всичко е много крехко, тъй като поражението на сепаратистите, които не успяха да постигнат подкрепата на 50% от каталунците, едва ли може да се интерпретира като победа на противниците на сецесията: почти половината от жителите на региона са готови да се отделят от Испания. Следователно септемврийските избори засега не са решили нищо, с изключение на това, че те потвърдиха растящата подкрепа за сецесията на Каталуния от Испания.

БЕЛЕЖКИ, ЛИТЕРАТУРА

[1] По-подробно за този феномен виж: *Juliá S. Catalanismos: de la protección a la secession // El País. 2015. August,* 29. http://cultura.elpais.com/cultura/2015/08/27/babelia/1440676636_155219.h...

[2] Виктор Феререс, един от водещите испански специалисти по административно-териториално устройство, казва, че Испания се е превърнала в „квазифедерална полития". Вж: Comella V. Ferreres. The Spanish Constitutional Court Confronts Catalonia's „Right to Decide" (Comment on the Judgment 42/2014) // European Constitutional Law Review. 2014. Vol. 10. № 3. P. 572.

[3] Вж: J.-A. Duran i Lleida, A Felipe González… y a los españoles // El País. 2015. September, 2 http://elpais.com/elpais/2015/09/01/opinion/1441123763_525687.html

[4] Уставът на Каталуния се цитира по рускоезичния превод на оригиналния текст, публикуван на сайта на Парламента на Каталуния www.parlament.cat/porteso/estatut/eac_rus_2007.pdf (Бел. прев.)

[5] Вж. A. Galán Galán. Secesión de Estados y pertenencia a la Unión Europea: Cataluña en la encrucijada // Istituzioni del Federalismo. 2013. № 1. P. 95–135; Page R. Debate on Possible Independence of Catalonia: Key Issues. 2014. House of Commons Briefing Papers SN06933 http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN06933

[6] Вж. www.parlament.cat/web/documentacio/altres-versions/resolucions-versions.

[7] Пак там.

[8] Вж. Comella V. Ferreres. Op. cit. P. 578; Fossas Espadaler E. Interpretar la política: Comentario a la STC 42/2014, de 25 de marzo, sobre la Declaración de soberanía y el derecho a decidir del pueblo de Cataluña // Revista Española de Derecho Constitucional. 2014. № 101. P. 275.

[9] Текстът на решението е достъпен на английски език: www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/STC42–20.

[10] *Ferreres, Comella V.* Op. cit. P. 580.

[11] Вж. програмата и „пътната карта": https://juntspelsi.cat/programa/programa?locale=es.

Превод от руски: *Иван Динков-младши*
Източник: *Неприкосновенный запас 2015, 5 (103)*

Иван Кирков
Рисунка

НЕОЛИБЕРАЛИЗМЪТ Е МЪРТЪВ. ДА ЖИВЕЕ НЕОЛИБЕРАЛИЗМЪТ!

Мартин Сракмаджиев

Мартин Сракмаджиев *– магистър по политология, журналист, учител в гимназиалния курс на обучение в 105-о СОУ „Атанас Далчев" по предмети от цикъла „Философия".*

Световното неолиберално господство на Римската империя

В историческата и в политическата наука е приета като общовалидна максима тезата, че историческата епоха, в която съществува Римската империя, е връх в идейно-политическото, държавноинституционалното и административното развитие на една държава през античността.

За първи път през този исторически период се появява нов субект на територията на европейския континент, който в рамките на близо едно хилядолетие съчетава в себе си политическа, икономическа и военна сила и упражнява тотално господство над целия познат тогава свят – Западното и Източното Средиземноморие. Редица изследователи на процесите в късната античност пренебрегват „глобалното" лидерство на Рим в областта на икономическата власт като средство за упражняване на такова господство, а оттук и на подчинение на всички градове-държави и народи в съседство с империята. Набляга се на факта, че изградената и добре смазана военна машина на Рим, с неговите до съвършенство развити тактически прийоми и стратегии във воденето на военни действия, го прави претендент за световно лидерство. По същество това твърдение е вярно, но то не е достатъчно да обясни защо държавата на цезарите се превръща в хегемон на тази културноисторическа епоха. А това е така, защото военната машина на Рим се използва и през републиканския период, и през имперското му съществуване както за водене на преки военни действия, така и за охрана на търговските пътища – морски или сухоземни. Това, което прави античната

държава всеобхватна сила, са изградените като гъста мрежа търговски пътища, с които насилствено се налагат търговски взаимоотношения на покорените народи. Честа практика е силовото прилагане на статута на васалитета именно чрез обмена на стоки и услуги въз основа на сключването на търговски договори. Смело мога да кажа, че величието на Рим и разцветът на неговата цивилизация, особено в неговия късен републикански период, се дължат на института на свободната търговия. Това прави Римската империя първата неолиберална сила, а римската сребърна монета играе ролята на резервна световна валута, такава каквато е доларовата банкнота днес.

Като оставим настрана историческия факт, че през управлението на императорите Диоклециан и Максимиан (284–305 г. от н.е.) са въведени всеобхватни реформи, за да спрат икономическият и политическият упадък на империята. Неразделна част от тях са икономическите реформи, които се свеждат до повишаване на данъчното бреме на римските граждани и до определяне на максимални цени на стоките и надниците. Бих могъл да кажа, че в това отношение римската държава прилича по-скоро на регулирана икономика или, ако употребя съвременна терминология, тя наподобява кейнсиански икономически модел. Обаче това, което прави Рим неолиберална икономическа сила, са свободната търговия, ниските данъци и мита на територията на империята през по-голямата част на нейното съществуване като държава. Рим играе ролята на световна финансова институция, която налага правила за живот в империята, а те по същество са икономически.

През III в. римската държава представлява общество, повлякло се по сипея на кризата. Несигурността на живота и наложените високи данъци предизвикват хората да напускат градовете. Тяхното обезлюдяване води почти до невъзможност да се събират данъци, необходими на римската армия за осъществяване на военни операции при охраната на търговските пътища, които стават все по-несигурни. За да се справят с тежките проявления на кризата, императорите започват реформи за стабилизация на империята. При управлението на двамата императори Диоклециан и Максимиан, с което всъщност се въвежда тетрархията (проведена е административна реформа, с която империята се разделя на източна и западна, управлявана от двама августи и двама цезари) в упражняването на държавната власт, се случва и едно друго епохално събитие, свързано с финансите в имперската хазна. С императорски едикт се определя единна стойност на златните и сребърните монети в Римската империя. В краткосрочна перспектива тази икономическа мярка цели да се повиши покупателната способност на населението чрез приравняване на по-скъпата стойност на златото към среброто и по този начин да се намалят корупцията, спекулациите и злоупотребите, както и да има единна монетна единица, чрез която да става разплащането между икономическите контрагенти. Оказва се, че римляните са практикували нещо, което много по-късно, през XX в., икономистите описват като рейгъномика, тачаризъм или просто като неолиберализъм. Основната парадигма на неолибералния модел е, че материалното благосъстояние на хората ще се подобри, когато държавата поддържа ниски данъци и мита, данъчната система е опростена и администрира свободен пазар, а той е производен от конкуренцията между производителите,

и когато в обмена на стоките се употребява единна световна валута. Само че се пренебрегва простият факт, че когато една държава е по-развита в технологично отношение, свалянето на бариерите пред свободната търговия дава възможност на нейните производители да наложат своето икономическо господство над по-бедни региони и държави, които не могат да издържат на конкурентния натиск. Това е причината местните производители да фалират, а държавите да се превърнат в стоков колониален придатък на метрополиите. Ето защо по-голямата част от войните, които Рим води, са завоевателни, но в основата си те са за налагане на „световно" икономическо господство. Класически пример за такива действия в подкрепа на експанзионистичната търговска политика на Рим са трите пунически войни в периода 264–146 г. преди новата ера.

Имперското могъщество на Рим се осъществява посредством сложна структура на политическата и икономическата организация. Стратегически добре изградената система от сухоземни транспортни коридори и военноморски маршрути с начална точка Рим позволява бързото прегрупиране и концентриране на римските легиони, разположени в градове васали и провинции протекторати[1]. Военната сила има една цел – да се защити икономическата организация, функционираща като римско робовладелско общество.

В зенита на своето могъщество римската държава е разположила в чужди територии не по-малко от триста хиляди войници – забележителна за времето си сила, а като се имат предвид тактическото предимство и жестокостта, с която те налагат на варварските народи своя по-висш цивилизационен строй, става ясно, че пред нас се разкриват същностните механизми на „световното" господство[2]. По този повод бих искал да отбележа интересния исторически факт, че през 1966 г. извън пределите на САЩ се намират двеста деветдесет и шест хиляди американски професионални войници, готови да защитят икономическите интереси на световния хегемон[3].

От тази гледна точка САЩ, чиято политическа класа е изградена като типично тайно общество, са просто добри ученици и възприемат цялото научно познание на древните. Новото е добре забравено старо. Нека си припомним думите на външния министър на първата френска република Талейран, отправени към двете съсловия – духовенството и аристокрацията: „Нищо старо не са забравили и нищо ново не са научили." САЩ в своето държавно строителство са възприели не само римската символика в архитектурата на държавните институции, в тяхната държавна доктрина е заложена възможността за контрол на планетарните търговски пътища. Америка е синтез от съвършено усвоена практика на икономически монопол над останалата част от човечеството, осъществяван чрез Международния валутен фонд (МВФ) и Световната банка (СБ). Има обаче една съществена разлика днес, в стремежа на САЩ да останат лидери на геополитическата територия. Военната сила, с която Рим налага търговски отношения на останалите народи в античността и гради неолиберална икономическа архитектура, е заменена с много по-фината, дори префинена икономическа власт на световни институции. Именно МВФ и Световната банка като специализирани органи на финансовия капитал осигуряват на Америка онзи комфорт, от който тя се нуждае в момента поради започналите процеси на отстъп от световното икономическо лидерство пред Китай.

Може да се твърди, че тези две институции представят и представляват глобални интереси и че всъщност клиентелата им е целият свят. Истината е друга, идеята за тяхното създаване и функциониране е инициатива на САЩ и макар последните двама председатели на МВФ, единият от които е действащ, Кристин Лагард и Доминик Строс Кан да са европейци, управляваните от тях институции са обвързани със САЩ и генезисът за тяхното формиране се намира в замисъла на конференцията, проведена в Бретан Удс през 1944 г.[4]. Именно те действат като наказателни отряди тогава, когато трябва да се наложат неолиберални икономически мерки на всяка държава, изпаднала в несъстоятелност и неплатежоспособност.

Историческата истина налага да се направи едно важно уточнение, което се свежда до това, че в своето съществуване Рим претърпява икономическа трансформация от гледна точка на приоритетите, стоящи пред римската аристокрация. Античната държава покорява големите и преуспяващи търговски центрове на Средиземноморието – Коринт и Картаген, защото са пожертвали военната доблест за меркантилни интереси, нещо, което римляните ненавиждат. В тяхната система от ценности мъжеството и военните добродетели заемат първостепенно място. Сиреч в първите два периода от своето развитие – монархическия и републиканския – Рим не отдава подобаващо значение на търговията като средство за влияние и господство в тогавашния свят. В един по-късен период на своето развитие „империята, управлявана от сенат, чиито членове били дълбоко въвлечени в търговски интереси", дала на света „прототипа на частното право, опиращо се върху най-съвършената представа за различие в собствеността. Упадъкът и срутването на този пръв разширяващ се ред настъпили, след като централното управление в Рим все повече и повече започнало да измества свободната инициатива"[5]. Разширяващият се ред, в основата на който е търговията, е бил възможен до III в., преди да се активизират процесите на упадък, и се е свеждал до експанзионистичната политика на римското търговско съсловие, част от което са и римските сенатори, възприели и дори усъвършенствали търговските практики на Картаген. От тази гледна точка няма да е преувеличено, ако кажа, че в периода от III в. пр.н.е. до края на II в. от н.е. римската държава може да се нарече римска търговска цивилизация. Търговската политика притежава свойството експанзивност, но също така тя е подвластна и на термина екстериториалност, който се свежда до прекрачване на установени граници, до разширяване на влиянието на робовладелските плантатори отвъд пределите на империята. Именно тя със своите латифундии[6] е прототип на съвременната капиталистическа система, движена от печалбата и материалното богатство, и иманентна част от нея са транснационалните корпорации. Когато говоря за неолиберална икономическа система на античността, имам предвид един примитивен икономически модел, който не се свежда до набор от икономически мерки, характерни за съвременната глобална епоха, като минимален бюджетен дефицит, ниски данъци, ниско ниво на инфлация, приемливо съотношение между външен дълг и брутен вътрешен продукт и приватизация на структуроопределящи предприятия, преразпределение на частната собственост и т.н. Разбира се, през античността са съществували и други високоразвити търговски организации като финикийската,

които са възприели парадигмата, че само търговията е в състояние да повиши благосъстоянието на едно общество. Но това, което ми дава основание да определя Рим като първата неолиберална икономическа система, е синтезът между икономическата и политическата мощ и военната сила, способна да наложи и защити разширяващия се ред – или търговските интереси на Рим. Неолиберализмът през тази далечна епоха е равен на търговия, равен на териториална експанзия.

Неолибералната икономическа парадигма за световната търговия

Преди повече от двадесет години беше положено началото на т.нар. Вашингтонски консенсус, предвиждащ въвеждане на нов икономически ред с отворени икономики, в които се разменят свободно стоки и капитали. Свободният трансфер на материални и нематериални продукти повдига редица въпроси, на които и несведущият в тази материя би се опитал да отговори правилно. Не е ли това открит или в най-добрия случай зле прикрит интерес да се осъществяват пазарна и капиталова експанзия на държавите на благоденствието? На това финансовата олигархия на „*Wall Street*" и лидерите на двете партии в Конгреса на САЩ, които подкрепят подписването на Трансатлантическото споразумение с ЕС, отговарят така: в рамките на отворените национални пазари всеки ще се ползва с равен шанс. Това е единствената възможност за догонващо индустриално развитие, за изравняване на стандарта на живот на страните от Третия свят с народите от „златния милиард" на планетата в една далечна перспектива. Това е невярно поне по няколко причини.

Първо, защото равният шанс е либерална компонента на пазарната икономика, прокламиран още от политическите мислители на Новото време. Той по същество е справедлив начин за икономическа активност, но има смисъл само когато се прилага към равностойни партньори. В противен случай този принцип предрешава победата на по-развитите в технологично отношение държави и изпраща икономиките на държавите от Третия свят в задънена улица. Втората неистина, която се тиражира на световни форуми по икономика и от неолиберални икономисти, е, че развиващите се страни ще получат свободен достъп до богатите западни пазари и чрез приходите в своите бюджети ще успеят да спечелят необходимите за своето развитие капитали, които да вложат в инвестиционни проекти.

Съвременната индустриализация се разбира като технологизиране и създаване на отрасли и предприятия, които имат висока принадена стойност. Всичко, което днес се случва в световната икономика, се свежда до изнасяне на производства на т.нар. транснационални корпорации, продукт на либералната икономика в западното полукълбо на планетата, в неразвитите държави и по тази причина място за техните стоки и капитали на световния пазар няма. Западните пазари са средище, на което се разменят качествени стоки. Развиващите се страни не разполагат с финансов ресурс за влагане в промишлени продукти, които да се наложат като марки и да спечелят претенциозните клиенти на тези пазари. Ниските цени на стоките, произведени в прохождащите в индустриално отношение държави, отдавна не са конкурентен фактор, тъй като качеството

им е по-ниско. Така се оказва, че на Третия свят му се предлагат безполезни възможности за свободна търговия на стоки и за трансфер на капитали. Това обаче не е цялата истина, премълчавана от световното правителство, а ситуация, която може да се опише и наблюдава в България след променената икономическа и политическа система от 1989 г. Изграждането на територията на Европейския съюз на единен пазар за свободно движение на хора, стоки, капитали и услуги с Единния европейски акт от 1986 г., влязъл в сила през 1987 г., както и с проекта за Трансатлантическо споразумение между САЩ и ЕС, е опит тези два юридически акта да бъдат представени като незаменима икономическа ценност. Без да се отчита една търговска закономерност – освободеният внос на стоки и капитали в държавите от „Черния континент" и от Латинска Америка, ще бъде предпоставка да фалира индустрията, която е жизнеспособна и конкурентна.

Ако се върнем в историята, в не съвсем далечното минало както на САЩ, така и на европейските държави, ще видим, че успехът на всяко икономическо развитие се свежда до набор от протекционистки икономически мерки. Когато са изливали фундамента на своите могъщи икономики, свободната търговия е била отхвърлена като панацея. Приятелските съвети и „добронамерените" пожелания на западните лидери за свободна търговия са двуличие, прикрито зад изискани маниери, но това е еднопосочен билет към нищетата – движение на стоките от развитите към бедните страни и на печалбите в обратната посока. България постига икономическо предимство над своите балкански съседи през 1887–1894 г. по време на първия режим на Стамболов чрез държавен протекционизъм в областта на промишленото производство. Именно то осигурява материалната основа за военните кампании през XX в. и то дава основание на историците да нарекат България първостепенен фактор на Балканите, въз основа на което нашите предци се опитват да осъществят националния ни идеал.

Обещанията на западните политици за дейността на отворените общества, неизменна част от които са и отворените икономики за догонващо икономическо развитие, по думите на Карл Попер, са фалшиви. Те не могат да бъдат осъществени по две изключително важни причини – недостатъчен екологически ресурс и недостатъчни икономически средства за извършване на индустриален скок. Нашата планета притежава ограничен ресурс от природни богатства и ние все още използваме като основен източник на енергия невъзобновяемите енергийни източници. Екосистемите на планетата нямат неизчерпаеми възможности за възстановяване на равновесието, нарушено от замърсяване, причина за което е човешката дейност. Компютърните симулации през 90-те години на XX в. днес стават реалност. Държави като Палау в Тихия океан изчезват, а нейните жители емигрират в Нова Зеландия поради глобалните климатични промени – повишаване на температурите и на нивото на световния океан. Научни тръстове предупреждават, че ако не се наложат ограничения, за да се забави процесът на спирална дегенерация, екосистемата на земята ще експлодира. Две са основните прегради пред осъществяването на благозвучната формулировка „индустриализация и постмодерно развитие" на Третия свят: първо, ресурсите на планетата са все по-ограничени, а за тяхното добиване се изискват високотехнологични възможности, притежатели на които са страните от Г-7. Второ, въпреки че САЩ са най-големият производител

на емисии на въглероден диоксид и отказват да подпишат протокола от Киото, издигайки като аргумент вездесъщата национална сигурност, мерките и санкциите в световен мащаб ще стават все по-строги, което ще бъде пречка за модернизация на стопанската структура на бедните държави. Ако тези държави се откажат от класическата индустриализация от втората вълна на развитие на човечеството и преминат от първата на третата, постиндустриалната вълна, те няма да издържат на този вид производство. Икономиките им ще рухнат, защото социалната система няма да понесе натиска на новия, по-скъп начин на производство, използващ възобновяеми енергийни източници. По-евтините ресурси са природноизкопаемите богатства, но те замърсяват околната среда и при тях се използват остарели технологии на производство.

Известна е практиката на големите индустриални държави да подхранват илюзиите на елитите на компрадорските държави с обещания да се изравни в близко бъдеще стандартът на живот на всички хора на земята със стандарта на средния европеец или американец. За да се случи това обаче, според изследванията на научни институти в областта на икономиката, е необходимо световното производство да се увеличи 130 пъти, а атомната енергия да се добива от 200 хил. нови електроцентрали. Разбира се, това е абсолютен нонсенс и въпреки това на държавите от бедните континенти и региони на планетата се внушава идеята за догонващо индустриално развитие и за висок жизнен стандарт срещу отваряне на националните пазари. Пропагандната информационна машина твърди, че това е единственият начин да се стимулира производителността, но истината е, че по този начин богатите западни държави си осигуряват икономически комфорт и „потребителски рай", като предлагат план, с който да блокират недопустимото от гледна точка на екологията промишлено развитие на бедните държави. Целта на държавите от първия ешелон на глобалната икономическа система е да запазят за своята икономика ограничените екологически ресурси на планетата и стандарта си на потребление.

Екологическите предизвикателства стоят пред човечеството с небивала досега сила, като издигат бариери пред слаборазвитите общества за икономическото им развитие, но икономическата модернизация на слаборазвитите страни е невъзможна още и по икономически съображения. Капиталистическата система работи за собственото си благополучие, сиреч за своите капиталовложители и държателите на капитал, а не за задоволяване на нуждите на обществото. Потребностите на обществото са средство за постигане на основната цел на капитализма – реализиране на максимална печалба. Възможностите на системата се ограничават от пазарния ресурс – комбинацията от потребности на хората и наличните пари. Западните пазари са в стагнация и все още валидното обяснение е световната финансова криза от 2008 г., а за стоките, изнасяни за бедните пазари, липсват платежоспособни потребители. Поради това икономиките на водещите индустриални държави буксуват и работят с непълно натоварване на производствените мощности и трудовата сила. Неолибералната парадигма има свой скрит смисъл и това се потвърждава от прогнози на икономически експерти – светът не се нуждае от нови производствени дейности. При съвременното технологично ниво на промишлеността всички стоки и услуги,

които се потребяват по света, могат да се произвеждат от 15% от населението на земята. През 2020 г. тези, които произвеждат, ще бъдат само 5%. Тази тенденция се дължи и на прекрачилите прага на постмодерната епоха икономики.

Тези статистически данни са свидетелство, че производството на стоки и услуги се превръща в елитарна дейност, а работата в планетарен мащаб – в дефицитно благо, което е недостъпно дори и за „златния милиард" на човечеството. Останалата огромна маса от хора от около шест милиарда са персона нон грата за световната икономика, за тях трудно се намира материално препитание. Те образуват новата класа на плебеите, онези, които са напълно излишни на този свят.

Основната теза на най-богатите страни от западната цивилизация е, че светът не се нуждае от допълнителна индустриализация и от натоварване на пълния капацитет на съществуващите промишлени мощности на развитите страни. Това означава, че без пазарна експанзия стагнацията ще се задълбочава и безработицата ще расте. Проблемът може да бъде решен с пазарно разширение в единствено възможното направление – неразвитите страни от Третия свят.

В тази ситуация на пазарен фундаментализъм и на опити да се наложат неолиберални практики на страните, обитаващи зоната на здрача в глобалната система на капитализма, отново придобиват валидност идеите на Маркс за експлоатацията, които бяха загубили значение по времето на т.нар. социална държава през 70-те години на XX в., когато чрез преразпределяне на доходи с прогресивно-подоходно облагане се появява и разраства средната класа в Америка и в Европа. Процесът на обедняване на големи групи от населението, който за един период от около четиридесет години бе прекъснат, днес се разгръща с още по-голяма сила както в глобален план в отделните страни и региони, така и вътре в държавите[7].

С началото на управлението на американския президент Роналд Рейгън се слага край на социално-либералния модел на преразпределяне на бюджетни средства. От неговото управление насам чрез неолибералната вълна, обхванала и Стария континент през 80-те години на XX в. и известна под името „тачаризъм", стартира процес на натрупване и контрол на собствеността, „който придобива размери, каквито не е имало никога в историята. Като недостатък на държавния социализъм неговите критици сочат, че решенията, свързани с разпореждането на собствеността, се вземали от малко хора в държавата, но на фона на сегашната концентрация на собственост у една шепа хора дори държавата на Сталин изглежда нещо незначително"[8]. Илюзията, с която живеем днес за капитализъм с човешко лице, система, движеща сила на която е конкурентната борба, е разбита. Световната икономика се е инфантилизирала поради това, че се е върнала в зората на своето развитие. Монополният капитализъм през по-голямата част от XIX в. е безспорно силен фактор за първоначалното натрупване на капитала в САЩ и в Англия, но антитръстовото законодателство от края на XIX в. в САЩ е било механизъм за осигуряване на бързо и силно развитие на производителните сили просто защото освобождава движещата сила на конкуренцията.

Благодарение на модерната наука, изучаваща комплексните сложни системи, трима изследователи – Стефания Витали, Джеймс Гланфладер и Стефано Батистон, си поставят за задача да разкрият взаимовръзките между 37 милиона икономи-

чески единици за 2007 г. Авторите откриват преки и непреки взаимодействия между фирми, които могат да се обособят в елитен клуб. В него всеки член на фирма притежава акции от друга фирма, принадлежаща към този клуб. Броят на фирмите е 1347, регистрирани са в 26 държави и техните членове притежават директно или индиректно акции в рамките на тази затворена общност. Мрежата от транснационални компании е толкова гъста, че много малко на брой външни акционери могат да се сдобият с нейни акции, докато тя притежава много дялове от външни икономически агенти и упражнява контрол върху тях. Изследователите правят достояние потресаващото икономическо неравенство от гледна точка на показателя стойност на оперативните печалби. 4,35% от всички икономически играчи на мрежата усвояват 80% от глобалната печалба. По друг показател – контрол върху глобалната икономика, концентрацията на капитал е още посмразяваща за трезвия и безпристрастен наблюдател – 0,61% от най-едрите акционери, или като абсолютно число 737, контролират 80% от производството на стоки и услуги в света! Планетарната икономическа действителност няма да бъде пълна, ако не се вземе предвид и фактът, че само 147 от най-големите транснационални компании притежават 40% от контрола на акции върху всички други ТНК в света чрез сложно преплетени взаимни притежания[9].

Това, което днес наричаме неолиберализъм, генетично обуслови съществуването на спекулативния капитал, при който „създаването на потребителна стойност изчезва напълно и парите просто създават повече пари"[10]. Икономистите си служат със специфична терминология и доскоро наричаха реална икономика процеса на създаване на материални блага, или икономика на стоковото производство, свързано с генериране на преразпределителен ресурс за брутен вътрешен продукт. Ирационалната вяра в нещо друго, наричано финансиализиране на процеса на натрупване на капитала, доведе до създаване на богатство, „което е изградено върху оценката на финансовите активи и е зависимо от безкрайната поредица от финансови балони. Финансовият капитал все повече и повече управлява днешния свят, откъснат от реалната икономика за производство на стоки и за създаване на потребителна стойност"[11]. Изправени пред трудността да усвоят по печеливш начин огромните икономически излишъци, които големите корпорации и богатите инвеститори придобиват, те правят единствено възможното, за да спечелят бързи и лесни пари – изливат тези капиталови излишъци във финансовата сфера с цел да си осигурят висока спекулативна печалба. В периода, предшестващ голямата криза (2005–2008 г.), банковите и небанковите институции отговориха на това допълнително търсене на техни продукти с възможности за много по-висока доходност на техния притежател – борсови облигации, хедж фондове, финансови деривати, като всички инструменти на борсовата игра се отличават с поемане на висок риск от загуба, а това доведе до промяна в съотношението между кредит и дълг. В резултат на това редица големи индустриални компании, ангажирани в производството на стоки за потребление, създадоха финансови отдели, занимаващи се с печалбите от финансовите пазари, с цел да се облагодетелстват. Като последица от тази политика се образува поредица от финансови балони, водещи до развитието на икономиката, но с цената на все по-голяма крехкост на световната капиталистическа система. Тя от своя страна се превърна в огромна финансова

суперструктура, която е паралелен свят на стоковото производство, и процесите на вземане на решения се преместиха от корпоративните управителни съвети към финансовите пазари[12].

Олигархизацията на капитализма е процес неизменно свързан с концентрацията на капитала в най-богатата част на човечеството, в което мнозинството са американски граждани. По този повод проф. Васил Проданов прави обществено достояние интересни статистически показатели за окрупняването на капитала в световен мащаб, позовавайки се на статията на Мариета Цекова „30% повече милиардери през 2013 г. в *Temadaily*": „Така например само през 2013 г. капиталите на глобалната олигархия – милионерите и милиардерите, които са около 0,2% от населението в света, или 12,7 млн. души – са нараснали с 14,6% и са стигнали до 152 трилиона долара, което е три пъти повече, отколкото БВП на света през тази година. Като се има предвид, че световният БВП е нараснал за това време с 2,9%, богатството на тази олигархия е нараснало пет пъти повече, което означава, че увеличаването на богатството ѝ става за сметка на по-голямата част от останалите 99,8%, които обедняват, тъй като от тях се прехвърля капитал. Тези 0,2% съставляват олигархическия връх на световната капиталистическа класа. През 2012 г. темповете на капиталовия растеж са били по-ниски – 8,7%, т.е. тенденцията е към увеличаване на експлоатацията"[13].

Догонваща икономическа модернизация на страните от Черния континент и на държавите от Латинска Америка, наричани бананови републики, е невъзможна. Силната индустрия на развитите държави е заинтересувана от изграждането на инфраструктура за пазарно проникване, от изграждането на нископлатени технологични производства на базата на евтини местни природни суровини и работна сила. Разработването и добивът на суровини е единствената възможна алтернатива за развитите страни, които влагат повече въплътена енергия в производството на стоки.

Хауърд Т. Одъм, водещ анализатор по въпроси, свързани с екологичните предизвикателства пред човечеството, и водещ учен в процеса на неравностоен екологичен обмен, доказва, че „при обмена на блага – благата, произведени в периферията на световната икономика, обикновено съдържат повече въплътена енергия, която е извлечена от околната среда (от сферата извън чисто монетарните отношения), отколкото благата, които са произведени в страните от центъра на световната икономика"[14]. Реалното богатство под формата на въплътена енергия (емергия) е причина при всеки обмен на блага на международния пазар да се създава чиста загуба на въплътена енергия или загуба на реално богатство за страните от периферията на световната икономика[15]. Битката за новия световен ред, еманация на която е Трансатлантическото споразумение на САЩ с ЕС, както и за отваряне на пазарите в световен мащаб е битка за овладяване на пазарите на Третия свят. Либерализирането на световната търговия, освобождаването на вноса на стоки ще смаже работещата местна промишленост и ще я елиминира като конкурент на чуждите компании, опериращи на националния пазар. Премахването на митническите тарифи ще улесни вноса на стоки от развитите държави, което ще ги направи по-продаваеми, защото цените им ще паднат до едно по-поносимо равнище. Онази част от националната икономика, която все

пак успее да оцелее въпреки сваленитe търговски бариери, ще бъде унищожена, тъй като производствата ѝ ще бъдат изкупени на пределно ниски цени от чуждестранни инвеститори, за да работят под техен контрол и в тяхна полза. Липсата на платежоспособни потребители в неразвитите индустриални държави ще доведе до създаването на малоброен местен елит, готов да изпълнява икономическа програма в полза на западните компании. Това ще провокира бърза и хаотична социална диференциация, от една страна, и, от друга, националното богатство ще бъде концентрирано, а националният капитал окрупнен и притежаван от местната класа на новите капиталисти, за сметка на останалото население, осъдено на абсолютно обедняване.

Неолиберални икономически реформи в Аржентина като *copy paste* програма за гръцката дългова криза

В световната икономическа история има съществена прилика между това, което се случва в Гърция от 2010 г. насам, и това, което се случи в Аржентина в края на 2001 г. Преди четиринадесет години анализатори и чиновници на МВФ наричаха краха на икономиката на южноамериканската държава „аржентинска дългова криза". Налице е прилика не само в употребените термини – аржентинска дългова криза тогава и гръцка дългова криза днес, а и смисълът, който се влага в тях, е свързан с конкретни неолиберални мерки, предписани от международните финансови институции, независимо от различните събития и от различното историческо време. Въпреки несъстоятелността на неолиберална икономическа доктрина, прилагана повсеместно във всички държави, изпаднали в неплатежоспособност по външния си дълг, обективният прочит на икономическите събития ме кара да направя преглед и да анализирам основните икономически параметри и състоянието на аржентинската икономика през 2001 година.

През същата година Аржентина изпада в неплатежоспособност по външния си дълг спрямо МВФ, като не успява да изплати 93 милиарда евро. Към онзи момент това е най-големият финансов фалит в световната икономика. В основата на тази политика е правителство, което изпълнява икономическа и валутна програма, чиито основни характеристики се свеждат до следното: високи нива на бюрокрация и корупция, държавно регулирани цени на стоки и услуги и относително голям дял на държавния сектор. Като се добавят и перманентният недостиг на финансов ресурс и необходимостта от периодично външно финансиране, става ясно, че това е икономическа политика, следвана и от гръцките правителства от 2001 г. насам. В този смисъл гръцката управляваща класа излъчва през последните години *copy paste* правителства, подчинили своята икономическа политика на правила за икономическо развитие като аржентинските. Гърция днес, подобно на Аржентина тогава, захранва с все още огромен финансов ресурс нереформирани ключови системи от социалния сектор, което води до неефективност на тази сензитивна социална система като цяло, а оттук и пораждането на чувство за социална несигурност у гражданите на двете държави. Като следствие на това се увеличава бюджетният дефицит, чиито истински нива в Гърция впрочем са скрити от широката публика още

през 2001 г., когато страната стана член на Еврозоната. Както знаем, изискванията на Европейската комисия за изпълняване на задълженията на държавите за членство в Икономическия и валутен съюз са критерии за икономическа ефективност, приети в холандския град Маастрихт през 1992 година.

Най-същественият компонент от икономическата политика на двете правителства е поддържането на високи нива на държавни разходи, което изисква и високи нива на външно финансиране. Това се оказа невъзможно поради цикличния характер на световната икономическа система, наречена капитализъм. Сривът на фондовите борси на Азиатско-Тихоокеанския регион през 1998 г. доведе икономиката на Аржентина до рецесия. Приликата с Гърция е удивителна, когато споменем 2008 г. – началото на световната икономическа криза, започнала своето развитие с „пукането на балоните" на пазара на недвижими имоти в САЩ. Тогава ипотечните компании „Фани мей" и „Фреди мак" загубиха 90% от стойността на акциите си и това доведе до тяхната национализация. Поради краха на индексите на фондовите борси гръцките правителства не бяха в състояние да осигурят достъпно финансиране на дългова си задлъжнялост – достъпът до капиталовите пазари беше ограничен.

Основната причина за отказа на гръцките правителства от 2008 г. насам да изпълнят определени икономически ангажименти, налагани от европейските институции, е, че въвеждането им в обращение ще има непоносима политическа цена. Мерките на МВФ и на Световната банка при икономически и финансови кризи винаги се свеждат до едно и също – намаляване на бюджетните разходи за пенсии и заплати и за социални помощи, реформиране на държавната администрация и на публичните финанси, което, с други думи, означава съкращаване на човешки ресурс. Вярно е, че и Аржентина, и Гърция развиват абстинентна зависимост на държавните си пари от международни финансови организации като МВФ и Световната банка, както и от частни кредитори – като САЩ за Аржентина. Разликата между кризите в двете страни е, че Гърция разчита и на Европейската централна банка, но също така е вярно, че неолибералните финансови изисквания са винаги в полза на малък кръг плутократи, чиято власт както на национално, така и на глобално равнище е патримониална. Сполучлива илюстрация на казаното е следното: през 1998 г. аржентинското правителство превалутира всички депозити на граждани от доларова стойност в песо. Това доведе до масово обедняване, тъй като високата инфлация поражда обезценяване, което е причина за загубата на пазарната стойност на песото. Подобно на събитията в Аржентина преди 14 години, юни и юли 2015 г. бяха месеци на изпитание за масовия гръцки вложител. Гръцкото правителство замрази плащанията по депозитите на гражданите, а банките затвориха врати за повече от седмица.

Оттук възниква и мегавъпросът на класиците на икономическата мисъл: как да се активизира икономическият процес, как да се стимулира потреблението – с рестрикции, както ни съветват последните „ерудити" на неолибералната мисъл, или според неокейнсианството основният механизъм за икономическо оживление е потребителското търсене и държавното стимулиране. Държавните разходи, които една страна прави в инфраструктурата на собствената си икономика, са доказано средство за бърз икономически растеж.

Да се обърнем към политиката на американския президент Франклин Делано Рузвелт по време на т.нар. Нов курс. Това всъщност е съвременен парадокс – държавата, която днес е стожер на неолиберална икономическа политика, е имала в своята история период на силен държавен капитализъм. Политиката на големите проекти съживява всички сектори на американската икономика. Строителството на язовири като „Хувър" например, както и на тези в щата Тенеси, които предотвратяват сезонните наводнения, увеличава производството на електричество и привлича хора от пазара на труда, като почти премахва безработицата. Такива дългосрочни проекти ангажират американците от различни сектори, които отново намират работа, повишават потреблението, а оттам и стокооборота, и по този начин увеличават печалбата на производителите, несвързани с реализацията на главния проект. Така държавата създава дълготрайни работни места, а чрез данъчните отчисления от големите проекти във федералния бюджет правителството изплаща заемите, чрез които е обосновало необходимостта от инфраструктурни проекти.

През1933 г. безработните американски граждани са 13 милиона души, което представлява 25% от работната сила. Американският президент получава широки правомощия за влияние върху Конгреса, където прокарва първите мерки на „Новия курс". На 6 март 1933 г. всички американски банки са затворени за четири дни – известни като почивни дни за банките. Първият проектозакон, т.нар. *Emergency Banking Akt,* поставя под контрол банките чрез проверка на тяхната ликвидност. Уличените във финансови машинации банки – около 25%, се закриват, а останалите 75% получават държавна подкрепа. Съвременната неолиберална икономическа система напротив – налага изплащането на частните дългове на банките от обществото чрез поемането на загубите от държавния бюджет. Приет е и закон за възстановяване на социалната индустрия *National Industrial Recovery Act*, който следи за спазване правата на работниците, за създаване на администрация на профсъюзите, която да представлява работниците при сключване на колективни трудови договори. Този акт налага държавен контрол върху частното предприемачество. Въвеждат се принципите на лоялна конкуренция – квоти на продукцията, минимални продажни цени, разпределение на пазарите, условия за кредитиране. Продължение на Новия курс е приетият през 1935 г. *National Industrial Recovery Act,* който урежда трудовите взаимоотношения между работодатели и работници, като задължава работниците да преговарят с профсъюзите и дава право на наемните работници за създаването на синдикални организации, които да участват в писането на колективните трудови договори. Всички закони, както и последните два за социалното подпомагане при старост над 65 г., приет през 1936 г., даващ право на осигуровки и на безработните, а също и Законът за опазване на почвата, по клаузите на който всички фермери могат да получат субсидии при използване на методите на екстензивно земеделие, са носещата конструкция на левия проект. Директната намеса на държавата в икономическите отношения между субектите и превръщането ѝ в основен икономически контрагент и работодател стават възможни след появата на епохалния труд на Джон Мейнард Кейнс за интервенционистката политика на правителствата чрез използването на монетарни и фискални мерки за смекчаване на икономическите цикли на капиталистическата система. Рузвелт прилага идеите на Кейнс за

социалния либерализъм на практика с приемането на Закона за благоприятните трудови стандарти, който въвежда 40-часова работна седмица и минимално почасово работно заплащане от 40 цента. С изброените най-важни закони се слага началото на четиридесетгодишен период в икономиките на западните държави, възприели постулатите на кейнсианството за регулирана икономика и прогресивно-подоходно облагане. Разбирането на неокласическата икономика, че свободните от опеката на правителството пазари ще донесат пълна работна заетост при гъвкави искания от страна на работниците, остана една илюзия.

Исландската гражданска платформа срещу неолиберализма

През 2008 г., в началото на финансовата криза, малката островна държава, намираща се в Северния Атлантически океан – Исландия, обяви фалит. Причините могат да се резюмират по следния начин:

За непълни пет години автентичен неолиберален режим Исландия, с население от около 320 000 души и без армия, се превърна в една от най-богатите страни в света. През 2003 г. всички банки на острова бяха приватизирани и за да привлекат повече финансов капитал, въведоха за клиентите си възможност за банкиране онлайн. Минималните разходи като резултат на тази опция им позволиха да предложат изключително висока доходност, а клиентите им си отвориха специални сметки *IceSave*. С това бяха привлечени множество малки холандски и британски инвеститори. Но тъй като икономиката работи на принципа на скачените съдове, заедно с нарастването на инвестициите на банките растеше и външният дълг. През 2003 г. външният дълг на Исландия беше 200% от нейния БВП, а през 2007 г. достигна 900%. С фалита на *Lemon Brothers* в Америка през 2008 г. бентът се скъса и световната финансова криза заби последния пирон в ковчега на мъртвеца. Трите най-големи банки на Исландия – *Ldndbanki, Kapthing* и *Glitnir,* обявиха несъстоятелност и бяха национализирани от исландското правителство. Исландската парична единица – кроната, изгуби 85% от стойността си спрямо еврото и в края на 2008 г. Исландия обяви фалит.

Кризата застави исландците да възстановят суверенните си права, което в крайна сметка се материализира под формата на нова конституция. Министър-председателят на социалдемократическото правителство Геир Хорде започна преговори за предоставяне на заем в размер на 1.2 милиарда долара, към който скандинавските държави трябваше да добавят още 2.5 милиарда. Междувременно МВФ и ЕС настояваха, че единственият начин Исландия да се разплати с акционерите и депозантите от Холандия и Великобритания е нейните граждани да поемат този дълг върху себе си. В резултат на тази политика в страната избухна социална революция и правителството на социалдемократите подаде оставка. След изборите през април 2009 г. на власт дойде нова лява коалиция, която осъди неолибералната икономическа система. Тя обаче не спази обещанието си и започна да води преговори за изплащане на дълга към кредиторите в размер на 3.5 милиарда долара. Сметката беше проста – всеки жител на страната, известна на света повече със своите природни забележителности като вулканите, трябваше

да плаща всеки месец по 130 евро в продължение на 15 години, за да се погасят задълженията на едни частни лица към други частни лица.

Швейцария е страната, прилагаща на практика пряката демокрация дори и по маловажни въпроси, свързани с ежедневието на хората. Исландия стана неин последовател и се възползва от референдума като оръжие срещу политическата класа. Опитът исландците да бъдат заставени да плащат за грешките на финансовата олигархия и дееспособните граждани да бъдат обложени с данък, за да се погасят частни дългове, доведе до промени в политическата система. Отношенията между гражданите и техните политически институции бяха скъсани, но в крайна сметка политическите лидери застанаха на страната на своите избиратели. Държавният глава Олафур Рагнар Гримсон отказа да ратифицира закона, който вменяваше на исландските граждани отговорност за дълговете на исландските банкери, и се съгласи да свика референдум.

В отговор на предприетата офанзива срещу спекулативния капитал Исландия нееднократно беше заплашвана с международна изолация, като най-активни в това отношение бяха Холандия и Великобритания. При подготовката на референдума на страната беше оказан силен натиск от МВФ – ако не се съобрази с изискванията на неолиберална политика на международната институция, ще последва замразяване на финансирането ѝ. Британското правителство, от своя страна, отказа за един кратък период от време достъп до спестяванията и текущите сметки на правителството и гражданите. Много сполучливи и поучителни за всички държави, включително и за Гърция, които правят плахи опити да се еманципират от властта на финансовата олигархия, бяха думите на президента Гримсон: „Казваха ни, че ако не приемем условията на международната общност, ще се превърнем в северната Куба. Ако ги бяхме приели обаче, щяхме да се превърнем в северното Хаити."

На референдума, проведен през март 2010 г., 93% от исландците гласуваха против изплащането на дълговете. Реакцията на МВФ беше почти светкавична – той спря кредитирането на страната. С поддръжката на революционно настроените граждани правителството започна наказателно преследване на лицата, отговорни за фалита на държавата. Интерпол издаде заповед за международно издирване и задържане на бившия президент на банка *Kaupthing* – Сигурдур Ейнарсон, а останалите банкери, замесени в банкрута на Исландия, избягаха от страната[16].

Исландците не се примириха с постигнатото. Малкият и горд народ се залови с нелеката задача да си изработи нова конституция, която да даде повече правомощия на гражданите в процеса на вземане на политически решения. Новата конституция трябваше да освободи страната от властта на международните финансови институции и от виртуалните парични знаци.

За да напише новата си конституция, народът на Исландия избра 25 безпартийни граждани измежду 522 видни представители на обществото, всеки от които беше препоръчан от други минимум 30 души. Свикнали сме да си представяме, че най-висшето законотворчество – създаването на конституция, е дело на малък и образован елит. *Тъкмо обратното – основният закон на Исландия не се състави от политици, обвързани с политически партии, а проектът беше написан в интернет!* Учредителните заседания се провеждаха онлайн и

гражданите можеха да правят своите предложения и коментари, наблюдавайки как документът придобива окончателната си форма. Тази конституция, написана с широко народно участие по принципите на древногръцката демокрация, беше представена в парламента за приемане и стана факт от правния мир на страната. За древните елини пряката демокрация се е осъществявала на агората, за исландците – във виртуалното пространство на интернет.

Днес страните от Южна Европа – Гърция, Италия, Испания и Португалия, изпитват сериозни трудности в изграждането и оптимизирането на своите финанси. Като единствен изход от кризата на тези държави се предлагат неолиберални мерки, например приватизация на държавния сектор. Нека погледнат към Исландия, към нейния отказ да подчини политиката си на чужди интереси и към малкия народ, който опази националния си суверенитет.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Бжежински, З.* Голямата шахматна дъска. С., Обсидиан, 1997, с.18.

2 Пак там, с. 18.

3 Пак там, с. 18.

4 Пак там, с. 36.

5 *Хайек, Ф.* Фаталната самонадеяност. С., Отворено общество, 1997, с. 46.

6 Терминът „латифундия" идва от латинския език. По време на Римската империя с него се обозначават огромни поземлени владения, които се специализират в производството на зърно, зехтин и вино. Териториите, на които се разпростират тези владения, са най-вече Мала Греция и Сицилия.

7 Вж. В. Проданов. Етапи на капитализма и марксизма между XIX и XXI век. – Понеделник, 2014, № 3–4, с. 11–24.

8 Пак там, с. 19.

9 Пак там, с. 19.

10 Вж. K. Marx. Capital, vol. 1 (London: Penguin, 1976), 247–257. В: *Фостър, Дж.* Епохалната криза. – Понеделник, 2013, № 11–12, с. 32.

11 *Фостър, Дж.* Епохалната криза. – Понеделник, 2013, № 11–12, с. 33.

12 Пак там, с. 34. Относно историята на финансиализацията вж. Harry Magdoff and Paul M. Sweezy. Stagnation and the Financial Exsplosion (New York: MontleyReviewPress, 1987).

13 *Проданов, В.* Етапи на капитализма и марксизма между XIX и XXI век. – Понеделник, 2014, № 3–4, с. 11–24.

14 *Фостър, Дж.* Епохалната криза. – Понеделник, 2013, № 11–12, с. 38–39. Относно процеса на неравностоен екологически обмен между бедните и богатите държави вж. Howard T. Odum, Interview of Haward T. Odum, взето от Cinthia Barnet, August 16, 2001, http: //ufdc. ufl.edu, 40.

15 Пак там, с. 39.

16 http: //worldtodaybg. com/2013/02/21

ДОКУМЕНТЪТ „БЛЕЪР – ШРЬОДЕР" И ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ТРЕТИЯ ПЪТ

Боян Балев

***Боян Балев** – магистър по макроикономика и национална сигурност и отбрана. Докторант по политология в СУ „Свети Климент Охридски". Има публикации в областта на икономическата политика и управленските програми на левите партии.*

Разнопосочните оценки за появата на Третия път като промяна в политиката на леви партии през 90-те години на XX век много често оставят пред скоби историческия контекст и различната среда, в която той се случва. Преди социалните науки да открият глобализацията и информационната епоха като нови явления в развитието, светът преживява редица сътресения, които бележат края на периода на устойчиво и относително спокойно икономическо и политическо развитие след 1945 година.

Проблемите и промените в икономическата база пораждат съответните реакции в политическата надстройка. Разбирането на политическите промени, настъпили в света през 80-те и 90-те години на XX век, е доста трудно извън контекста на икономическите катаклизми, протекли през предишното десетилетие – между 1970 и 1980 година. Петролните шокове и рухването на Бретън–Уудската валутна система водят до сериозни промени в световните икономически отношения или най-малкото са симптом и видим резултат от такива размествания.

Краят на „ерата на благоденствието"

Почти две десетилетия преди разпадането на Източния блок американският долар и респективно САЩ губят формално едно от постиженията, завоювани в резултат на Втората световна война. На практика доларът остава световна валута, но причината за това е най-вече липсата на сериозен икономически конкурент по това време, тъй като Европейският съюз е на ранен етап на своето развитие и дори фактически европейските общности са три, а не една. Еврото все

още не съществува. Европейските икономики, въпреки бързото си развитие през двете десетилетия след войната, все още са по-слаби от американската. Икономическият възход на Китай започва едва десетилетие по-късно. Разпадането на Бретън–Уудската система обаче се съпътства от девалвация на долара с около 20%, която нанася значителни загуби на силните европейски икономики, както и на Япония, тъй като в десетилетията след войната те натрупват сериозни доларови резерви.

Набиращите скорост икономики на Япония, Германия и в по-малка степен на другите европейски държави все пак са една от причините за девалвацията на долара. Експортът, който те реализират в посока САЩ, съдейства за негативния платежен баланс на американската икономика. Другият важен фактор за проблемите на долара са огромните разходи, които имат САЩ по поддържане на статута си на една от двете свръхсили. Този статут освен големи инвестиции във военния потенциал на страната изисква сериозно финансиране и на външнополитическото влияние на САЩ най-вече чрез чуждестранна помощ за други страни, както и финансиране на различни мерки за ограничаване влиянието на Съветския съюз върху развитите страни и особено върху страните от Третия свят.

Валутните сътресения съвпадат с другия неблагоприятен, външен за развитите страни шок – поскъпването на петрола. Причините са изключително политически, породени от организираните усилия на страните – производителки на петрол, да наложат на потребителите по-високи цени и да се предпазят от краткосрочно изчерпване на своите суровини, и то на ниски цени.

По този начин икономиките на много страни по света получават двоен удар – обезценка на валутните резерви и покачване на цените на вносните енергоносители. Понижаването на жизненото равнище в краткосрочен план е неизбежно. С него идва и логичната борба между двете страни в индустриалните отношения – труд и капитал – по отношение на това кой и доколко трябва да плати цената на кризата.

Либерализацията на международната търговия и последиците

През първите две десетилетия след Втората световна война в тези спорове капиталът традиционно е ако не в губеща, то в позиция на отстъпление. Двете световни войни и Великата депресия не просто засилват ролята на държавата в икономиката, те нанасят тежък удар върху либералните икономически идеи и свързаните с тях политически идеологии. Дори десницата под влияние на идеите на кейнсианството изоставя икономическия либерализъм и прави опит за връщане към традицията на Дизраели и Бисмарк за развитие на дясна социална политика като средство за смекчаване и притъпяване на противоречията между труда и капитала.

През същия период обаче световната икономика и международните икономически отношения се развиват така, че създават предпоставки за катализиране на процесите на икономическа глобализация, като от седемдесетте години на XX век глобализирането на производствата е и вариант за заобикаляне на

и бягство от социалната държава. Движението, възникнало като Общо споразумение за митата и търговията – ГАТТ, и станало години по-късно Световна търговска организация – СТО, веднага след края на Втората световна война и по-конкретно от 1947 г. започва серия от преговори за намаляване на митата, а по-късно и на нетарифните ограничения в световен мащаб. Конкретният повод да се постави тази тема на международната сцена е Великата депресия, последвана от протекционистична вълна, която според редица оценки задълбочава кризата.

За поставянето на въпроса за либерализацията на международната търговия от голямо значение е обстоятелството, че след 1945 г. започва периодът на формално ликвидиране на колониалните империи и развитите държави полагат усилия за запазване на икономическото си влияние в тези страни. С политиката на либерализация на търговията с тези държави бившите метрополии успяват да запазят до голяма степен своя контрол върху суровини и пазари. Не трябва да се подценява и фактът, че до световните конфликти, както и до много войни преди тях се стига в резултат на същата тази борба за територии, колонии и разширяване на националните пазари. От тази гледна точка либерализацията на международната търговия е ефективен инструмент за намаляване на напрежението в международните отношения. Съперничеството между държавите се пренася на полето на икономическата конкуренция.

Колкото повече падат бариерите пред международната търговия, в толкова по-голяма степен се засилват предпоставките за формиране на икономическия фундамент на глобализацията. Важна предпоставка са усилията за замяна на политическата колониална и формална зависимост с неформално, едновременно икономическо и политическо влияние на местните клонове на корпорациите от бившите метрополии. С течение на времето, освен като източник на суровини, бившите колонии, които в по-голямата си част стават държави от Третия свят, се превръщат и в терен за изнасяне от развитите страни на определени производства, които създават екологични проблеми. На следващо място като тяхно предимство изпъква и евтината работна ръка, както и липсата на сериозни изисквания за безопасност на труда, за социално осигуряване и за други съпътстващи разходи, които увеличават цената на труда в развитите индустриални държави.

Подобряването на средствата за комуникация и транспорт също има катализиращ ефект върху износа на капитали и производства, както и върху достъпа до нови пазари. Светът става все по-малък, което пък прави взаимозависимостта все по-голяма не само в икономическата сфера.

Колкото повече националните пазари се отварят, формирайки глобален пазар и глобална икономика, толкова повече в световен мащаб се възпроизвеждат характеристиките на пазарното, капиталистическо стопанство. Задълбочава се икономическото разслоение между цели държави, а глобалният пазар формира свои центрове и периферии. В рамките на националното пазарно стопанство по-големите икономически субекти, правейки икономия от мащаба, постепенно разоряват и поглъщат по-малките и така се стига до свръхконцентрацията на капитала.

По същия начин по-големите пазарни центрове изсмукват икономическия, социалния и дори човешкия потенциал на по-малките и концентрират населението на индустриалните държави в големите пазарни и индустриални градове

– центрове. В мащабите на глобализиращото се стопанство същите тенденции задълбочават диспропорциите в развитието между индустриалните, развитите държави на север и бедните южни държави, най-вече бивши колонии. Третият свят се превръща в символ на мизерия и икономическа изостаналост.

Развиващата се по този начин глобализация като цяло обогатява едрия капитал в индустриалните страни, каквито са без съмнение Великобритания и Германия. Обогатяването на корпорациите обаче далеч не е равносилно на обогатяването на държавите и на мнозинството от гражданите им. Трансформацията на политическата власт в икономическа, която е характерна за периода на преструктуриране на предишните колониални територии, засилва позициите на корпорациите и на икономическите елити за сметка на държавното управление.

До петролните шокове през седемдесетте години на XX век тези процеси не са така видими, а в условията на сравнително успешно в световен мащаб икономическо развитие след Втората световна война големите компании нямат особен стимул да използват новите възможности за редуциране на фирмените си разходи. Петролните шокове и обезценяването на долара с няколко десетки процента обаче правят неизбежни кризите и стагфлацията. Намаляването на реалните заплати или на реалните печалби, ако не и на двете, вече е безалтернативно. Профсъюзите и левицата полагат усилия да запазят социалната държава и доходите на работниците.

В резултат изнасянето на производства и на печалби за първи път получава силен тласък. Фирмите, които го правят първи, получават конкурентни предимства, а останалите са принудени да ги последват, като намаляват разходите за данъци, заплати и екологична чистота на производството, защото иначе биха станали неконкурентоспособни.

В глобализиращите се икономики кейнсианските механизми на регулация стават все по-малко ефективни в рамките на националната държава. Проблемът не е в това, че откритите от Джон Мейнард Кейнс икономически закономерности са престанали да съществуват. Те са сто процента ефективни в сто процента затворена икономика. Глобализацията обаче прави националните икономики все повече отворени. Кейнсианските механизми стават все по-неефективни на национално ниво. Стопроцентовата ефективност, която биха имали на глобално ниво, няма как да бъде приложена поради липса на общо ръководство на световната икономика.

Тази ситуация се използва отлично от апологетите на неолибералната идеология, които обявяват кейнсианството за негодно по принцип и по парадоксален начин обвиняват държавата за всички пазарни провали в предишния век и половина. Зад преоткриването на идеите за ниски данъци и осигуровки, за по-интензивен труд за по-малко пари стоят интересите на големи компании.

Освен материалната подкрепа за представляващите ги десни партии те успяват да си осигурят подкрепата на водещи медии и на научната икономическа мисъл благодарение на възможността да подплатят финансово това свое влияние. По този начин в научните центрове, университетите и най-вече в публичното пространство се преекспонират научни теории, обслужващи провеждането на определени политики, но доста неадекватни в отразяването, обясняването и

прогнозирането на икономическата действителност. Създават се условия не само и не толкова за манипулация на общественото мнение в даден момент, но и за възпитание на цели поколения икономисти и други специалисти в сферата на социалните науки, индоктринирани с неолиберална визия за света.

По този начин се полагат основите на доминацията на десницата в последните десетилетия на XX и началото на XXI век, която понякога се нарича дори консервативна революция. Успехът на неолиберализма и изградените на негова база нови идеи на десницата имат за основа предимството в икономическите дебати за изхода от кризата през 70-те години. Отварянето на икономиките и тяхната взаимозависимост като фундамент на глобализацията всъщност затрудняват провеждането на всякаква икономическа политика на национално ниво. Тази нова икономическа реалност обаче просто е употребена, за да се атакуват кейнсианството и държавата на благоденствието.

Отстъплението на левицата и възникването на Третия път и Новия център

Ударите на тази атака свалят задълго от власт левите партии във Великобритания и в Германия. През същия период в САЩ републиканците изкарват пет мандата в Белия дом само с едно прекъсване, което се случва най-вече заради скандалите около аферата „Уотъргейт". Най-тежките поражения са в резултат от опитите за правене на лява политика в традицията на т.нар. Златна ера на социалдемокрацията от първите две десетилетия след Втората световна война. Почти след всяко увеличаване на данъците следва износ на капитали и производства и респективно по-висока безработица.

Емблематичен пример е съвременникът на Блеър и Шрьодер Лионел Жоспен, който като премиер на Франция се опитва да приложи старата политика, но постига неблагоприятни резултати и търпи политическа катастрофа на президентските избори. В друг текст вероятно би било интересно да се анализира доколко президентството на Митеран през 80-те и 90-те години насочва френската левица в друга посока или най-малкото забавя преоценките на нейната политика. В същия период обаче лейбъристите във Великобритания и социалдемократите в Германия са в дълбока опозиция.

Към развиващите се през 80-те години проблеми по неприятен начин се прибавя рухването на Източния блок. В първите години след 1989 г. десницата успява да наложи тезата, че поражението на комунизма е поражение и доказателство за несъстоятелността на лявото.

Трудностите, пред които са изправени социалдемокрацията и левицата преди 20 години в Западна Европа и в САЩ, доколкото приемаме, че Демократическата партия е лявата в САЩ, са доста сериозни. С днешна дата и в условията на икономическа криза или дори катастрофа на икономическия неолиберализъм, която може да се определи дори като Втора велика депресия, е много по-лесно да се критикуват Блеър, Шрьодер и дори демократът Клинтън за политиката, която са провеждали преди 10–15 години. Сигурно много от критиките са основателни, но тримата лидери са съвременници на десния икономически възход, а не на дясната

икономическа катастрофа и задачата им да влязат в управлението и да наложат в него възможната за времето лява политика е била не така лека, както днес ни изглежда. Още повече че левицата през второто десетилетие на XXI век, въпреки катастрофата на дясната политикономия, поне засега не успява да формулира убедителна алтернатива, с която да завоюва широка обществена популярност и да реализира успешна политика за изход от икономическата криза.

Темата за изборните успехи и загуби винаги трябва да се разглежда най-малко от две гледни точки. Важно условие както за спечелването на едни избори, така и за успешното управление след това, е изработването на качествен политически продукт – идеи и планове за управленска политика. Едновременно с това през последните десетилетия рязко се увеличава ролята на умението да се правят добра пропаганда и силна предизборна кампания. От тази гледна точка най-убедително звучат критиките по адрес на лидери като Блеър, Шрьодер и дори Клинтън, че Третият път е по-скоро успешен пиар продукт, получаващ високи изборни резултати, но не е така успешен като теория и практика в управлението.

Когато обаче се анализират резултатите, постигнати на избори от политическите представители на Третия път и Новия център, не трябва да се подценява и политическата стратегия, която се съдържа в самите наименования на тези доктрини. Търсенето на трети път или средно решение между лявото и дясното не започва от Блеър, Шрьодер или дори Клинтън. Новото е в социално-икономическата и геополитическата среда, в която се прави опит за търсене на адекватни съвременни решения на няколко групи икономически и политически проблеми.

Томас Майер (*Mayer*, 1998:4) определя Третия път като нова вълна на ревизионизъм, която има за цел да постигне нов синтез между социалдемокрацията и либерализма в някои нови полета на социални реформи като управлението, държавата на благоденствието, образованието, политическата култура и създаването на работни места в новата, променена икономика. Той обръща внимание на няколко случая в историята, които предшестват политическия възход на Блеър и Шрьодер, но съдържат понятието „Трети път".

През 30-те години на XX век марксистите в Австрия правят опит да дефинират трети път между болшевизма и социализма. Става въпрос по-скоро за среден път между крайната и умерената левица. След Втората световна война социалистите и социалдемократите в Западна Европа се определят като носители на идеята за Трети път между комунизма и капитализма. Друг вариант за Трети път възниква в Чехословакия в периода на „Пражката пролет".

Според Майер обаче възгледите на Тони Блеър следват предложеното от Клинтън като Трети път. Целта е след един период на тотална доминация на идеи, които се определят като неолиберални и дори неоконсервативни, левите партии да успеят да получат доминираща позиция ако не като политически възгледи, то поне като участие във властта. Възприемането отляво на някои от най-атрактивните нови идеи на десницата трябва да даде възможност за един вид настъпление срещу позициите ѝ, които рязко са се засилили в епохата на Рейгън и Тачър. Като в случая под „настъпление срещу десницата" трябва да се разбира преди всичко навлизане на неин терен, възприемане на известна част от нейните възгледи.

Става въпрос за политически действия, подобни на действията на Бисмарк и Дизраели един век по-рано, когато двамата десни политици инициират първите опити за провеждане на социална политика във Великобритания и в Германия с цел да намалят социалното напрежение, а с него и влиянието на възникващите работнически движения. Каквито и различни и спорни оценки да се дават на тази политика на Блеър и Шрьодер, безспорни остават две неща – възприемането на част от неолиберални възгледи за развитието на икономиката и на ролята на пазара и рязкото подобряване на процеса на планиране и изпълнение на политическите предизборни кампании с особено успешна работа в електронните медии. Последното е характерно за всички кампании на Клинтън, Блеър и Шрьодер.

Блеър и промените в Британската лейбъристка партия

Безспорно е усилието да се търси отговор на новите проблеми, пред които е изправена държавата на благоденствието както в САЩ, така и в Западна Европа, включително Великобритания и Германия. Пресилено е да се твърди, че взаимодействието е еднопосочно – от идеите на Клинтън в САЩ към Блеър във Великобритания и след това към Шрьодер в Германия. Майер (*Mayer*, 1998:4) отбелязва, че Тони Блеър успява по уникален начин да заимства политическите си идеи от американския и немския опит едновременно и на тази база да реализира три революционни реформи в Британската лейбъристка партия.

Първата промяна, инициирана от Блеър, е преместването на идеологическия център на лейбъристите от проблема за собствеността върху средствата за производство към германския вариант, при който фундаментални за левицата са ценностите, а не променящите се икономически отношения. На тази база Блеър успява да развие и отношението на лейбъристите към пазара, и някои по-скоро десни идеи, които обаче се възприемат добре от британското общество. Втората реформа е споменатата вече изцяло нова визия на медийното поведение на лидера и на Лейбъристката партия като цяло, която се реализира под силно американско влияние. Третият важен момент е в адаптирането на много съществени елементи от възгледите на неолиберализма към лейбъристките програми.

Визията на Блеър за Третия път се изгражда около няколко основни ценности – равенство, възможности за всички, отговорност и общност. Около тях се построяват всички конкретни политики. На следващо ниво и като пояснение на тези ценности се извеждат няколко основни постановки – необходимост всеки индивид да има възможност да участва в икономическия живот, да бъде част от обществото; приоритет на публично-частното партньорство; засилване на гражданското общество – с повече права, но и с повече отговорности в партньорство с държавата. Приемането на икономическата глобализация и на правилата на пазара се определя като необходимост.

Ако тези промени, които Блеър прави в британския лейбъризъм, може да се разглеждат като доближаване до германската социалдемокрация в рамките, които ѝ задава Годесбергската програма, новият лейбъризъм на Блеър отива много по-далеч, особено в някои свои икономически идеи. Подходът към макроикономиката е крайно либерален, като се акцентира на „икономиката на пред-

лагането", което е в пълна опозиция с кейнсианството и на практика означава пълно изоставяне на икономическите принципи и политика, които доминират през т.нар. Златен век на социалдемокрацията. Безусловно се приемат правилата на конкурентните пазари за стоки и капитали. Възприемат се и идеи за реформи на държавата на благоденствието, които са насочени не само и не толкова към намаляване на разходите, колкото към липса на гаранции за намиране на работа и за социална сигурност. Обръща се особено внимание на устойчивото развитие и на околната среда.

На практика обаче Третият път на Блеър представлява отстъпление пред икономическата глобализация, възприемане на неизбежното поне частично демонтиране на социалната държава и нейното преструктуриране с цел намаляване на гаранциите, които се дават от страна на държавата за жизнения стандарт на всички нейни граждани и особено на най-бедните и безработните.

Различният път на Шрьодер

Блеър е избран за лидер на Британската лейбъристка партия през 1994 г. и има 3 години като опозиционен лидер, в които се готви за влизане във властта и успява да насочи партията в желаната от него посока. Доста по-сложна е ситуацията около Герхард Шрьодер в Германия. Той е избран за кандидат за канцлер, без да е лидер на ГСДП, и първите месеци на управлението му минават през противоречията с партийния лидер и финансов министър Оскар Лафонтен. Дори след оставката на Лафонтен, когато Шрьодер оглавява партията, той е длъжен да се съобразява в далеч по-голяма степен с различните мнения в нея. В ГСДП тече дебат за нова принципна програма, която обаче е приета няколко години след като Шрьодер се оттегля от голямата политика, и може да се каже, че във вътрешнопартиен план неговите идеи срещат доста по-сериозна опозиция, отколкото идеите на Тони Блеър.

Новият център си остава до голяма степен визия на правителството, което Шрьодер оглавява. Въпреки че по-дясното крило в партията остава силно цяло десетилетие след оттеглянето му, той не успява така категорично да наложи идеите си вътре в партията, макар и временно. Може да се каже, че влиянието на поцентристки настроените активисти на ГСДП се засилва по-скоро в резултат на това, че Оскар Лафонтен напуска партията и създава нова структура с част от по-лявото ѝ крило.

В Германия Шрьодер е по-скоро лидерът, който печели избори, правейки силни кампании. Това е първата му допирна точка с Тони Блеър и дори с Бил Клинтън, който е президент на САЩ, когато Блеър и Шрьодер влизат в управлението. Могат да се правят редица спекулации или дори по-сериозни изследвания за влиянието на Клинтън и САЩ при реализирането на тази нова визия на европейската левица и при влизането ѝ във властта, но този въпрос е страничен за настоящия анализ.

За влиянието на идеите на Блеър и Шрьодер, на Третия път и Новия център в Британската лейбъристка партия и в Германската социалдемократическа партия обаче трудно могат да се дават оценки в едната или другата крайност.

Шрьодер застава начело на партията, след като вече е избран за канцлер, и идеите му са дискусионни, въпреки че в дългосрочен план ГСДП възприема по-скоро неговата линия, особено след оттеглянето на Лафонтен. Блеър е лидер на лейбъристите преди идването им на власт и се задържа по-дълго от Шрьодер, но неговите възгледи също не са безалтернативни в рамките на партията му и дори и днес има очаквания, че лейбъристите могат да тръгнат към по-ляв завой, а „ревизията" на „ревизионисткия" Трети път вече отляво днес е доста по-изявена в Лейбъристката партия, отколкото в ГСДП.

Документът „Блеър – Шрьодер"

На базата на приближението, което се реализира от страна на „новия лейбъризъм" към германската социалдемокрация, но и на движението към неолиберализма, през 1998 г. Третият път на Блеър се среща с Новия център на Шрьодер в общия им документ „Европа: Третият път/Новият център", станал по-известен като документа „Блеър – Шрьодер". Той е изключително важен при сравняването на двете политически доктрини, защото на практика обобщава допирните им точки. Много е трудно, а и донякъде не съвсем логично, визията за икономическа политика и развитие да се отдели от отношението към социалната държава. Но тук трябва да поставим акцент върху икономическите измерения на Третия път и Новия център.

Още в самото начало на документа се прокламира стремежът на управляващите леви партии в Европа да обновят идеите си и да модернизират своите програми. Показателно за възприемането на германския „ценностен" подход е извеждането на ценностите, които са вечни – социална справедливост, свобода и равенство на възможностите, солидарност и отговорност към другите. Този подход се базира на традиционните за социалдемокрацията ценности, прокламирани в Годесбергската програма на ГСДП. Особено важен е акцентът върху равенството не по принцип и изобщо, а върху равенството на възможностите. В тази формулировка имплицитно се съдържа възприемане на „пазарната справедливост" – идеята, че всеки има право на равен старт в условията на пазарна икономика, и когато този равен старт е налице, различният резултат като ефект от различните усилия и качества на индивидите е справедлив.

Ключова за целия период в развитието на европейската левица – на границата на двете хилядолетия, е формулировката: „ние подкрепяме пазарната икономика, но не и пазарното общество" (*Blair and Schroeder,* 1998:2). Това на практика е основата на разделителната линия, която се поставя между Третия път и Новия център, от една страна, и неолибералните възгледи на съвременната десница, както и идеите на старата левица от кейнсианския следвоенен период, от друга. Приемането на пазарната икономика е разграничителната линия между старата и новата левица, между социалдемокрацията и Третия път/Новия център, а отхвърлянето на пазарното общество прокарва границата на несъгласие с неолиберализма.

Изобщо наличието на някакво съдържание в тази формулировка и днес остава доста спорно. Този опит за разграничаване едновременно от старото ляво и новото дясно е логичен и дори задължителен за налагане на тезата, че се

създава нова политическа визия или дори нова идеология. Още в преамбюла на документа се отбелязва, че много хора са изоставили догмите на лявото и дясното и социалдемократите трябва да са способни да говорят на тези хора (*Blair and Schroeder,* 1998:2). С този текст макар и по завоалиран начин Блеър и Шрьодер подсказват собственото си желание да изоставят „догмите на лявото". Докато в първия абзац на текста се говори за модернизация, а във втория за преодоляване на догмите, в третия се подчертава верността към ценностите, но и необходимостта от модернизация и адаптация към условията, които обективно са се променили.

Разделителната линия между старото и новото ляво в преамбюла на документа е следващият абзац, в който се говори за нова икономическа рамка. Правителството трябва да прави всичко възможно, за да подкрепя предприемачеството, но не бива да го замества (*Blair and Schroeder,* 1998:2). В следващото изречение се уточнява, че пазарите трябва да бъдат допълвани и подобрявани от политическите действия, но не и замествани от тях. С този текст на практика се регистрира отказът от държавната собственост върху средствата за производство.

Особено важно е пренасянето на акцента от справедливостта към „възможностите за всички". В първата част на документа изрично се подчертава, че социалната справедливост в миналото често е бъркана с равенство на резултата, т.е. на доходите (*Blair and Schroeder,* 1998:2). Според Блеър и Шрьодер тази традиционна „грешка" води до пренебрегване и демотивация на усилията и на отговорността. Те стигат и по-далеч, като заявяват, че това предизвиква асоцииране на социалдемокрацията с конформизма и посредствеността, вместо да стимулира творчеството, многообразието и високите постижения.

Опирайки се на тази формулировка, Блеър и Шрьодер отхвърлят идеята, че социалната справедливост трябва да се идентифицира с по-високите нива на публичните разходи. Третият път и Новият център отхвърлят стереотипа, който свързва левицата по принцип с по-високи данъци и повече държавни разходи, и определят като реален критерий за ефективността на публичната регулация степента, в която изразходваните от държавата средства са дали възможност на хората да си помогнат сами.

Идеята, че държавата трябва достатъчно често и в максимална степен да коригира пазарните провали, е виновна за твърде голямото разрастване на публичния сектор и на бюрокрацията. Нарушен е балансът между индивида и колектива. Универсалното социално осигуряване според документа „Блеър – Шрьодер" твърде често е оставяло на заден план важни за гражданите ценности като личните постижения и успех, предприемаческия дух и индивидуалната отговорност (*Blair and Schroeder,* 1998:2). Като сериозен проблем на социалната държава се определя поставянето на правата на индивидите над тяхната отговорност към семейството, общността и държавата. Задълженията на индивида и държавата трябва да са взаимни, а не единствено държавата да има задължения, а гражданите – само права.

Тези няколко принципни позиции са водещи и за промяната в икономическата политика на двете леви партии, и при формиране на техните нови възгледи за реформиране на социалната държава. Двете теми са взаимносвързани и границата между тях е твърде тънка, тъй като промяна в институциите на со-

циалната държава означава промяна в размера на публичните разходи и в политиката на пазара на труда, които имат отношение към общата икономическа политика на правителството.

На базата на тези разсъждения за взаимоотношенията между държавата и индивидите Блеър и Шрьодер извеждат няколко ключови постановки, които са определящи за икономическите възгледи на Третия път и Новия център. Според тях способността на правителствата за „фина настройка" на икономиката, за стимулиране на растежа и създаване на нови работни места е „надценена". Респективно значението на частните пазарни субекти и на тяхната инициатива за увеличаване на богатството в националната икономика са „подценени". Тоест традиционната левица, нейните икономически възгледи, които са били водещи през втората половина на XX век, подценяват силните страни на пазара и надценяват неговите слабости.

В началото на следващата част от текста се декларира, че политиката на Третия път и Новия център ще бъде насочена към всички граждани, които живеят в променящите се от глобализацията общества, печелещи или губещи от нея (*Blair and Schroeder,* 1998:4). С тази формулировка за „печелещи" и „губещи" на практика се избягват „остарелите" от гледна точка на Блеър и Шрьодер формулировки за „труд" и „капитал" и по завоалиран начин се казва, че новата политика е насочена към всички.

Описвайки относително подробно основните икономически последици от глобализацията, авторите твърдят, че в този нов свят, в новата икономическа реалност са нужни политици, които отхвърлят идеологическите предубеждения и прилагат своите ценности и принципи в търсене на нови практически решения. По този начин политиците ще отговорят на очакванията на избирателите. Споменава се обаче и това, че самите избиратели трябва да демонстрират инициативност и адаптивност в условията на икономически и социални промени. След като веднъж е загатнато, че политиката на Третия път и Новия център не е насочена единствено към наемния труд, в текста директно се заявява, че трябва да бъдат създадени условия за просперитет на съществуващия бизнес в условията на глобализация и за поява и развитие на нови бизнес структури.

Изключително показателно в текста е и това, че дори по отношение на определената като най-важна задача – „инвестирането в човешки капитал", индивидите и бизнесът отново са поставени на равна основа. По отношение на „губещите" от икономическите промени се отбелязва единствено това, че на тях трябва да им се осигури минимален социален стандарт (*Blair and Schroeder,* 1998:4). Този ангажимент се споменава някак между другото в абзац, концентриран около нуждата от приспособимост към новите условия, в който се констатира, че е необходима голяма гъвкавост, тъй като единствената работа за цял живот вече е част от историята.

Дори когато Третият път и Новият център обръщат внимание на темата „Околна среда", което е характерно за традиционната левица през последните няколко десетилетия на века, се отбелязва, че подходът трябва да бъде „пазарно-ориентиран".

В текста директно се заявява, че публичните разходи, като дял от брутния вътрешен продукт, са достигнали до границите на своята приемливост (*Blair and Schroeder,* 1998:5). По тази причина Блеър и Шрьодер декларират, че са нужни радикална модернизация и реформа на публичния сектор и публичните услуги и ориентирането им към служба на гражданите. Но извън заявката, че публичните разходи най-малкото няма да се увеличават и държавната администрация ще бъде съкратена, в текста не се обръща внимание на това в какво ще се състои модернизацията на публичния сектор, а се преминава към други въпроси. Някак между другото се споменава и нуждата от адаптация на социалните системи, без да се обяснява в каква посока трябва да се извърши промяна.

Авторите съобщават, че различните проблеми изискват различни нива на решаване, като в хода на глобализацията в областта на икономиката могат да бъдат водещи европейското и международното ниво на вземане на решения. В същото време обаче правят реверанс към регионалните и местните власти, като твърдят, че властта трябва да се децентрализира до най-ниското възможно ниво.

На борбата с бедността в текста се отделя почти толкова внимание, колкото и на борбата с престъпността – едно изречение. На базата само на тези два споменати един след друг проблема е трудно да се прецени дали това е документ на леви политици, каквито всъщност Блеър и Шрьодер поне експлицитно в текста не твърдят, че са.

Според Блеър и Шрьодер успехът на тяхната политика изисква компетентна и добре подготвена работна сила, способна да поема нови отговорности; социална система, която да отваря нови възможности, да стимулира инициативността, съзиданието и готовността за нови предизвикателства; добър климат за предприемачество, който да стимулира малкия бизнес, общество, което се възхищава на успешните предприемачи, което почита своя икономически елит. С тези разсъждения авторите на текста всъщност заявяват, че техният успех, както и успехът на държавите им зависи от успехите на бизнеса и на капитала. От работната сила, от труда се очаква да е много квалифициран и готов да поема нови отговорности, което на езика на специалистите по „човешки ресурси" означава повече работа, като не се споменава дали тези нови отговорности ще донесат допълнителни доходи и по-висок жизнен стандарт.

За индустриалните отношения и конфликтите между синдикати и работодатели Третият път и Новият център твърдят, че въпреки различните традиции, институции и практики във Великобритания и в Германия новите лейбъристи и водените от Шрьодер социалдемократи са единни в намерението си да превъзмогнат старите конфликти в индустриалните отношения. Извежда се идеята за солидарност и консенсус между работници и работодатели, между труд и капитал около нужните промени и реформи, за да се създаде съюз за „работни места, обучение и конкурентоспособност".

Разбира се, такъв документ съдържа най-вече основните и най-общи постановки на макрониво за посоката, в която ще се води политика, но извън лозунгите за преодоляване на противоречията между работодатели и синдикати, за единство и споделяне на работа и отговорност не се казва на каква основа ще бъде разрешен този конфликт с история от над два века.

Далеч по-конкретно и ясно звучи следващата, третата част от текста още в заглавието. Блеър и Шрьодер прокламират нова „*supply side agenda for the left*" (*Blair and Schroeder,* 1998:6). Дори само извеждането на думата „*supply*", на предлагането, означава безусловно скъсване с традицията на следвоенната лява политика, категорично свързана с кейнсианството, респективно даваща приоритет на търсенето и на макроикономическото държавно регулиране. Словосъчетанието, в което „предлагането" и „лявото" са въведени заедно, дава безкрайно много възможности за интерпретация – от „социализъм на предлагането" през „ляв неолиберализъм" до „ляв монетаризъм".

Трябва да отбележим и това, че икономическите идеи на Джон Мейнард Кейнс през годините на Великата депресия отхвърлят т.нар. закон на Сей, според който всяко предлагане си създава търсене и от тази гледна точка сериозни дисбаланси и кризи в икономиката не са възможни. Жан Батист Сей е съвременник най-вече на Наполеоновите войни, а от другите големи икономисти – на Дейвид Рикардо, и може да се каже, че не доживява времето през XIX век, в което кризите на свръхпроизводството стават обичайни и се повтарят през няколко години, предизвиквайки сериозни икономически и социални сътресения. Сей се възприема като един от класиците на икономическата мисъл, заедно със Смит и Рикардо.

Тук е важно да подчертаем връзката между техните икономически идеи, които са господстващи до кейнсианската революция, и критиките срещу Кейнс и изобщо държавната намеса в икономиката най-вече от страна на Милтън Фридман и неговите съмишленици. Монетаризмът и идеите на икономическия неолиберализъм на практика възраждат теориите на класиците. На базата на възгледите за водещата роля на пазара и предлагането в икономиката се развиват политическите идеи на съвременната десница, които стигат своя зенит в ерата на Рейгън и Тачър. Но те продължават да отстояват своята „безалтернативност" и днес, когато реалността на глобалната икономическа криза, развила се след фалита на „Лемън Брадърс", би трябвало да ги е опровергала. От тази гледна точка самото заглавие, което Третият път и Новият център избират за своя икономически подход, говори ако не по принцип за рязък десен завой, поне за възприемане на икономическата визия на десницата за водещата роля на пазара като безалтернативна.

Но веднага след това заглавие, което прокламира рязък десен завой на Третия път и Новия център, следват текстове, в които се поставя целта за увеличаване на заетостта и разширяване на възможностите за намиране на работа. По този начин трябва да се лимитира разслоението в обществото в условията на все понарастваща несигурност поради глобализиращата се икономика.

За постигането на тази цел обаче авторите смятат за неадекватни както политиката на „лесеферизъм" и краен неолиберализъм, предлагана от лидери като Рейгън и Тачър, така и връщането към дефицитите от периода преди 70-те години на XX век и петролните кризи. По този начин Третият път и Новият център се разграничават едновременно от старата, по-скоро кейнсианска левица и новата монетаристка и неолиберална десница. Получава се една негативна дефиниция на Третия път и Новия център като нещо ново и различно от досегашните теории

и практики, което по някакъв начин стои по средата, но се усеща и трудността при дефинирането на това ново извън идеята, че се заимства от политиките както на левицата, така и на десницата.

Като основен проблем на европейските икономики се извежда високата безработица и особено нейната структурна част. Тук е важно да уточним, че структурна е безработицата, при която има свободни работни места, но безработните нямат нужната квалификация, за да бъдат наети. За да изяснят „новата, лява икономика на предлагането", която се явява като отговор на високата безработица, Третият път и Новият център извеждат и анализират седем негови елемента (*Blair and Schroeder,* 1998:6). В документа е отделено най-много място на „икономиката на предлагането". Може да се каже, че опитът за създаване на нова икономическа доктрина на левицата е подробно анализиран, а визията за тази нова политика, ориентирана към предлагането, е определяща и за набелязването на набора от реформи на социалната държава, които всъщност са необходими за привеждането ѝ в съответствие с новите изисквания.

Рязка граница между визията за икономическата политика и реформите в социалната държава е много трудно да се направи. Проблемът не е толкова в нежеланието на Блеър и Шрьодер да разграничат двата въпроса, колкото в препокриването на материите. Важен за икономическата политика на държавата е въпросът за размера на държавните разходи, а разходите за провеждане на социална политика имат съществено място в общите държавни разходи и увеличението или намалението им в повечето случаи влияе върху разходите за социална политика. Елемент от икономическата политика са и действията на държавата по отношение на пазара на труда, но едновременно с това политиката по отношение на безработните, временно или трайно нетрудоспособните също е важна част от социалната политика. По подобен начин е разгледан и въпросът за пенсионната система. Можем обаче да кажем, че във всички случаи е водеща визията за икономическата политика на правителствата, а идеите за едни или други реформи в социалната политика, за изменение на институциите на социалната държава са по-скоро следствие от цялостния икономически подход на правителството.

Новият икономически подход, свързан с предлагането, поставя на преден план ролята на саморегулиращия се пазар. Развиването на икономическата визия на Третия път и Новия център започва с идеята за „стабилна и конкурентна пазарна рамка". Конкуренцията на продуктовия пазар и свободната търговия директно се извеждат като задължителни условия за икономически успех и дори за повишаване на заетостта. Така на практика се приема, че пазарът е този, който може да генерира икономически растеж. Очевидно ролята на държавата се свежда до поддържане както на тази рамка, така и на свободната търговия. Това са икономически възгледи на една нова левица, под които обаче биха се подписали икономисти като Смит, фон Хайек и Фридмън. От тези трима само Смит може да мине за по-ляв, доколкото либералите са били в най-лявата част на политическия спектър в годините, когато Адам Смит е живял.

В текста се стига още по-далеч, като институциите на Европейския съюз директно се призовават да работят за либерализация на търговията по целия

свят. Увеличаването на производителността според Блеър и Шрьодер може да се изгради само върху постиженията на общия пазар. Пазарът и конкуренцията са поставени безалтернативно в центъра на новата икономическа визия на левицата и специално в този параграф е много трудно да се открият различията между Третия път и Новия център, от една страна, и възгледите на съвременната десница, от друга.

След като определят на пазара и на конкуренцията водещата роля за икономическото развитие, авторите обръщат внимание на данъчната политика, която десетилетия наред представлява основна разделителна линия между лявото и дясното в развитите западни държави и особено във Великобритания и в Германия. В текста се отбелязва, че високите данъци, които социалдемократите са налагали в миналото, вече са в историята и „модерната социалдемокрация" може и трябва да използва намаляването на данъците за постигане на своите далеч по-високи и всеобхватни цели. Изключително показателно е, че първият пример, който се дава като възможност за намаляване на данъците, е не някой друг, а данъкът върху корпоративната печалба (*Blair and Schroeder,* 1998:8). Намаляването на данъците върху печалбите на фирмите трябва да стимулира инвестициите и икономическата активност и да повиши производствения потенциал.

Малко повече от десетилетие преди появата на Третия път и Новия център подобна теза развива и американският президент Роналд Рейгън. Неговата икономическа политика е възхвалявана дълги години и дори се въвежда понятие „рейгъномика". Апологетите на Рейгън обаче пропускат да отбележат факта, че съчетанието на по-ниските данъци с неговата Инициатива за стратегическа отбрана води до най-големите дефицити в бюджета на САЩ от времето на Втората световна война. Нещо повече, Рейгън е първият американски президент, при който американският дефицит преминава психологическата граница от 100 милиарда долара, а нивата на държавния дълг спрямо БВП се доближават до нивата при Буш младши след фалита на „Лемън Брадърс" и развихрянето на кризата.

Блеър и Шрьодер обаче на няколко места в своя документ дебело подчертават, че времената на големите дефицити са история и новата социалдемокрация няма да се връща към тях. От тази гледна точка дори един Роналд Рейгън в своята икономическа политика не стига до такива висоти на либерализация и отказ от следвоенните инструменти за регулация.

На темата за намаляването на данъците в документа е отделена почти една цяла страница от общо единадесет, като се обръща по-голямо внимание на данъчните облекчения за дребния и средния бизнес. Трябва да оценим факта, че макар и между другото се отбелязват и данъчни облекчения за семействата.

Следващият пункт в „лявата икономика на предлагането" сякаш зачерква самото заглавие, като прокламира, че инструментите на политиката, свързани съответно с търсенето и предлагането, не са алтернатива едни на други, а трябва да се прилагат съвместно (*Blair and Schroeder,* 1998:8). На пръв поглед това обезсмисля значителна част от вече споменатите текстове, но едновременно съответства изцяло на генералната линия за деидеологизация на политиката и за търсене на конкретни работещи решения, независимо какво отношение имат те към една или друга политикономическа доктрина.

В тази част на текста авторите отново отхвърлят идеята, че „управлението на предлагането" може да реши проблемите с икономическия растеж и безработицата. Подчертава се централната роля на предлагането според „модерните социалдемократи", въпреки че модерните политики според тях влияят едновременно върху търсенето и предлагането.

Дава се много интересен пример как успешното регулиране на политиките, създаващи работа, би трябвало да даде нови възможности на хората, които предлагат своя наемен труд. Това означава стимулиране на търсенето и едновременно с това увеличаване на предлагането на трудовия пазар, на което могат да разчитат работодателите. В тази сфера Третият път и Новият център търсят реформа в социалната държава, която едновременно да увеличи доходите на работниците след данъчно облагане и в същото време да намали разходите за труд, които не са свързани със заплатата.

На следващо място се подчертава, че целта на социалдемократическите политики е преодоляване на противоречията между политиките, ориентирани към предлагането и търсенето. Това според Блеър и Шрьодер може да се постигне с комбинация от микроикономическа гъвкавост и макроикономическа стабилност. По-високият растеж и по-високата заетост зависят от гъвкавостта на пазарите.

Промените в лихвените нива и данъчните облекчения според авторите обаче не са достатъчни за постигане на набелязаните цели. Затова модерната социалдемокрация трябва да се ангажира и с намаляване на регулациите и на административните пречки пред правенето на бизнес. Гъвкавост се очаква не само от пазара, но и от труда, капитала и дори от продукта.

Адаптивността и гъвкавостта са изведени като качества, които ще получават най-висока оценка от пазара в базираната на знанието икономика на услугите, която е икономика на бъдещето. Според авторите икономиката се намира в преход от индустриално производство към базираната на знанието икономика на услугите, която в перспектива ще създава нови възможности за хората за нова работа, нови знания, умения, кариери, нови бизнеси и изобщо възможности да си осигурят по-добро бъдеще.

В тази част на текста, в която се развиват идеи, близки до идеите на Алвин Тофлър, макар и недиректно се обяснява, че новата икономика и новите работни места ще изискват редица промени, включително и в работното време. С безкрайните обяснения, свързани с гъвкавостта, на практика се казва на работниците, че досегашните им права и привилегии в отношенията с работодателите трябва да бъдат преразгледани, тъй като са неадекватни на новите икономически реалности. Споменава се, че Европа би могла да настигне САЩ в своето развитие, но в текстовете остава едно двусмислие – дали става въпрос за настигане на американските икономически показатели, или за редуциране на институциите на социалната държава до ниските нива, характерни за САЩ.

С честата употреба на понятието „гъвкавост" и задълбочения анализ на промените в новата глобална икономика, без да заявяват това в прав текст, авторите налагат „между редовете" идеята, че отношенията на пазара на труда между работодател и работник не могат да бъдат както преди. Гъвкави трябва да бъдат най-вече работниците – да сключват гъвкави трудови договори, с гъвкаво

работно време и да имат готовност да се приспособят чрез допълнителни курсове за промяна в характера и съдържанието на тяхната работа.

Липсата на гъвкавост и прекомерните регулации според Блеър и Шрьодер са пречки за развитието на базираната на знанието икономика. Те са пречки пред генерирането на икономически растеж и създаването на нови работни места. Без да е казано направо, от сложните аналитични бележки се подразбира, че Третият път и Новият център възнамеряват да либерализират трудовия пазар за сметка на правата на работниците, давайки по-голяма свобода на работодателите при наемане и освобождаване на нужните им кадри, както и при определяне на условията на труд, на изискванията за компетентност, знания и умения и, разбира се – на работното време.

Въпреки очевидното приближаване на документа до либерализацията на икономическите отношения и даването на по-голяма свобода на пазара, както и до ограничаването на прекомерната държавна намеса, на държавните разходи и свръхдефицитите, още в следващата част от текста авторите заявяват, че активните правителства в новите условия ще имат ключова роля за икономическия растеж (*Blair and Schroeder,* 1998:8).

Заглавието на тази част от текста е в противоречие със значителни части от предишното съдържание. Още в следващото изречение се заявява, че модерната социалдемокрация не е лесеферизъм, не е неолиберализъм. Гъвкавите пазари трябва да се комбинират с предефинираната роля на активната държава. Като най-важен приоритет на тази държава е инвестирането в човешки и социален капитал.

С последния текст на документа авторите всъщност се опитват да докажат, че гъвкавите пазари и активната държавна намеса не са в противоречие. Високата заетост според тях ще се постигне, когато желаещите да бъдат назначени на работа започнат да отговарят на изменящите се изисквания на трудовия пазар. Тук отново се обръща внимание на структурната безработица и на сериозното разминаване между търсените знания и умения на пазара на труда и предлагането от страна на хората, които очакват да бъдат наети.

От тази гледна точка малко преди Лисабонската стратегия на Европейския съюз Блеър и Шрьодер развиват идеята за обучение през целия живот и за отговорността на правителствата да осигуряват възможности за такова обучение. Акцент се поставя на словосъчетанието „доживотен достъп" до образование и подготовка (*Blair and Schroeder,* 1998:8), което се разглежда и като най-важната сигурност в модерния свят – образованият човек е възможно най-малко податлив на промените в икономиката и на сътресенията на трудовите пазари. Тази идея за доживотен достъп до образование според авторите е ключов и най-важен приоритет за модерната социалдемокрация.

С тези свои разсъждения създателите на Третия път и Новия център обръщат внимание на необходимостта от повишаване на образователните стандарти на всички нива и от специална борба с неграмотността, която обрича нискоквалифицираните индивиди до живот на ниско заплащане, несигурност и безработица.

Би било несправедливо към документа и към неговите създатели да не признаем, че тук те се опират на традиционното социалдемократическо изискване за равни възможности, равни житейски шансове на всички индивиди. Социалде-

мокрацията винаги и остро е критикувала създаването на привилегии на базата на доходи и възможности за образование, които предопределят незаслужена наследственост в жизнените шансове, предпоставяща ограничения в развитието на децата от бедни семейства още от тяхното раждане.

Блеър и Шрьодер подробно развиват идеите си за конкретните мерки, необходими за постигане на възможността всеки млад човек в двете държави – Великобритания и Германия, да получи нужното му образование и респективно възможност за работа. Левите, социалдемократически правителства в двете държави трябва да търсят в диалог с работодатели, синдикати и други субекти подкрепа както за подобряване на образованието на всички нива и образователни степени, така и за осигуряване на възможности за стажове на всички млади хора, които излизат на пазара на труда (*Blair and Schroeder,* 1998:8).

В текста е отделено важно място на идеята, че държавата и респективно левите, социалдемократически правителства трябва да се ангажират изцяло с подготовката на трудещите се да отговорят на новите предизвикателства, които им отправя глобализацията. Тъй като се формира глобален трудов пазар, на който държави като Китай и Индия създават свръхпредлагане на евтина работна ръка, гражданите на Великобритания и Германия могат да отговорят на този тип конкуренция само с непрестанно увеличаване на своята производителност и квалификация, както и с пълна готовност да задоволяват нуждите на работодателите.

Ангажирането изцяло на държавата не само с образованието, но и със стажовете и квалификацията на работната ръка е инструмент, с който в една или друга степен се заобикалят мерките както на Европейския съюз, така и най-вече на Световната търговска организация за либерализиране на икономиката. Държавите не могат да субсидират своите фирми и да ги привилегироват през митнически и други тарифи.

В същата посока е и заявката за създаване на модерна и ефективна публична инфраструктура, която е основна характеристика на генериращата работни места икономика. Когато обаче говорят за публична инфраструктура, Блеър и Шрьодер са на светлинни години от елементарното и тесногръдо разбиране на много политици – примерно в България за инфраструктурата като строителство на магистрали. В текста изрично се отбелязва, че тази публична инфраструктура включва силна научна база.

По друг начин казано – социалдемократическите правителства не само ще финансират всички разходи на фирмите за подготовка на нужните им кадри, за да може бизнесът да получи качествена работна ръка на конкурентни цени, те се ангажират и да финансират нужните научни изследвания и развойна дейност, които са много важни за развитието на нови технологии и респективно на нови продукти с много висока добавена стойност. В случая може да се говори не само за политически мерки на държавна интервенция, които стоят твърде далеч от неолиберални икономически възгледи, но и за нова форма на протекционизъм, която заобикаля либерализиращите действия на европейските институции и на Световната търговска организация.

Този нов подход, който има за цел, макар и по доста завоалиран начин, да даде предимство на националната икономика, управлявана от социалдемократически

правителства, в жестоката глобална конкуренция значително се различава от традиционните действия на левите, а и на много десни управления преди 70-те години на XX век. Към тези традиционни политики и инструменти през същия период, в който идват на власт Блеър и Шрьодер, се насочва френският министър-председател социалист Лионел Жоспен. Опитът му се оказва дотолкова неуспешен, че Жоспен губи катастрофално и остава на трета позиция на президентските избори, в които е кандидат срещу Жак Ширак.

Разликата между гледните точки на Жоспен и на Блеър и Шрьодер е, че те осъзнават стратегическите предимства, които глобализацията дава на неолибералните възгледи. Разбират, че социалдемокрацията и левицата като цяло са в период на „отстъпление" и имат сили евентуално да запазят по-голямата част от постиженията на златните години след Втората световна война, но не и да разширяват обсега на предпочитаната от левицата политика и обхвата на социалната държава и държавните регулации, тъй като на този етап нямат подготвен отговор за новите предизвикателства.

Те осъзнават, че лявото няма сили за настъпление, и със своите идеи за реформи по-скоро се опитват да засилят отбранителната позиция чрез тактическо отстъпление от държавната макроикономическа регулация и чрез реформа на социалната държава, която да я запази във възможно най-голяма степен, макар и модернизирана и променена. Третият път и Новият център подготвят своите общества, и по-специално работническата част от тях, по-бедните хора на наемния труд, да поемат предизвикателството на глобализацията, за да са в състояние да устоят на международната конкуренция.

Със същата цел – да се засилва способността на националните стопански субекти да се конкурират успешно в глобалната икономика, са и идеите на Третия път и Новия център за подкрепа и насърчаване на предприемачеството. Авторите на документа твърдят, че развитието на малкия и средния бизнес е най-големият потенциален източник на растеж и на създаване на нови работни места в новата икономика, базирана на знанието.

От по-лява гледна точка тезата, че развитието на малкия и средния бизнес трябва да бъде основен приоритет на социалдемокрацията, звучи непонятно – като опит на социалистите да „произвеждат" капиталисти. Блеър и Шрьодер обаче акцентират върху проблема за равните шансове на всеки човек да бъде предприемач и върху необходимостта държавата да разрушава всички бариери пред този тип желания и амбиции.

Специфичният момент в тези редове на документа е, че се отправя послание към т.нар. нови професионалисти. Това е все по-значима социална група от хора, която се отделя от работническата класа и дори от по-квалифицираните работници. Тук не става дума за някакво самоцелно желание да се разшири максимално социалната и електоралната база на левите партии. Великобритания и Германия в края на XX век са държави, в които относителният дял на индустриалните работници намалява и тази тенденция се наблюдава повече от половин век.

Търсенето на подкрепа сред по-образованата, а в много случаи и по-заможна част от средната класа не е нещо безкрайно ново и чуждо на левицата. Още през XIX век много от най-видните теоретици и политици вляво не са

представители на пролетариата, а на интелектуалния и икономическия елит на своите страни и се насочват наляво от загриженост за съдбата на другите, на бедните хора, на пролетариите. В тези социални групи често преобладават хора с активна гражданска позиция и отношение към развитието на обществото и към нарастващите диспропорции в разпределението на доходите.

Идеите за подкрепа на малкия и средния бизнес са повлияни и от американския опит. В текста е развита идеята, че малките и средните предприятия в Европа трябва да имат достъп до капиталовите пазари, както е в САЩ. И в тази част обаче авторите, обединявайки нуждите на малкия и средния бизнес от по-малко административни пречки и бариери, от преференциални възможности за наемане на работници и осигуряване на достъп до финансиране, не пропускат отново да подчертаят значението на свързването на бизнеса с науката за развитието на високи технологии.

Едва на финала на тази преди всичко икономическа част от документа се споменава традиционното за социалдемокрацията средство за правене на политика – държавните разходи. По този въпрос обаче Третият път и Новият център накратко и директно заявяват, че социалдемокрацията трябва да остави бюджетните дефицити в историята и да не допуска увеличаване на публичния дълг за следващите поколения (*Blair and Schroeder,* 1998:8).

По-нататък в документа Блеър и Шрьодер обръщат сериозно внимание на реформата, необходима на трудовия пазар. Двамата развиват сериозни идеи за реформирането на социалната държава и за нужната промяна в социалната политика. Тук трябва да обърнем повече внимание на икономическото значение на тези реформи на пазара на труда. Те са насочени към две основни направления – намаляване на разходите в социалната сфера, и по-конкретно на пазара на труда, и инвестиране в квалификация и преквалификация на безработните. Това е средство за подобряване на техните знания и умения и респективно за увеличаване на възможностите на работодателите да си намерят по-добре квалифицирана и по-работоспособна работна ръка.

Авторите отново подчертават необходимостта дори в сферата на социалната политика и при развитието на институциите на социалната държава да се работи за изравняване не толкова на крайния икономически резултат, колкото на шансовете на всеки индивид да се развива благодарение на своя труд и на собствените си усилия за образование и квалификация. Третият път и Новият център дефинират самия период на безработица като време, в което индивидите не бива просто да чакат момента, когато ще имат нова работа, а активно да се преквалифицират. Всички мерки, които предвижда преструктурирането на пазара на труда, са насочени към улесняване на работодателите и едновременно с това към увеличаване на изискванията към хората, търсещи работа.

Заключение

Тази визия на новата според Блеър и Шрьодер социалдемокрация може да бъде критикувана за това, че отстъпва от правата на работниците, но същевременно предлаганите от тях реформи на практика ликвидират полето, в което

десницата е критикувала социалната държава като твърде скъпа и стимулираща мързела и безделието. Ако се обърнем отново към военната терминология, факт е, че идеите, инструментите, политиките на Третия път и Новия център са отстъпление от традиционни леви позиции, но отстъплението е контролирано и то към позиции, които за десницата е много трудно да атакува. Това до голяма степен обяснява и сериозните изборни успехи, които постигат, особено Блеър във Великобритания.

В същото време във Франция Лионел Жоспен „смело настъпва" в опита си да разшири намесата на държавата в икономиката, да увеличи територията на социалната държава и социалните разходи, но получава лоши икономически и социални резултати, търпи изборни поражения и в крайна сметка френските социалисти задълго остават неспособни да включат в управлението дори някакви елементи на лява политика. Когато се критикуват идеите на Третия път и Новия център отляво, дори и след кризата от първото десетилетие на XXI век, ознаменувала краха на неолиберализма и неговата неадекватност в новите глобални икономически реалности, не бива да се подценява неспособността на по-левите социалисти да предложат работеща алтернатива, която да дава икономически и политически резултати. В това отношение освен френския пример може макар и с повече условности да бъде разглеждано и българското социалистическо правителство на Жан Виденов.

Френските, както и българските социалисти се изправят в по-малка или по-голяма степен пред проблемите, които през 70-те години на XX век левицата в Западна Европа не можа да преодолее. Основната причина за това е, че се опитват да прилагат старите решения, а не да търсят нови.

В документа „Блеър – Шрьодер" може да се предлагат много решения, които най-малкото на пръв поглед изобщо не звучат като леви, но е показателно, че двамата автори се опитват да анализират трезво и обективно проблемите, пред които са изправени, и да търсят решения, адекватни на новите икономически и политически реалности. В самия край на своя съвместен текст те не твърдят, че документът трябва да се разглежда като окончателна истина, която не подлежи на критика и преразглеждане, но изразяват желанието си Третият път и Новият център да предоставят нова надежда на Европа (*Blair and Schroeder,* 1998:11). Блеър и Шрьодер не дават оптимистични отговори за бъдещето на левицата, но със своя анализ поставят тежките въпроси, на които трябва да се отговори.

Всъщност към документа и политическите възгледи на авторите може да има много и разнообразни гледни точки. Текстът може, от една страна, да бъде разглеждан като капитулация на левицата пред пазара и капитализма, а от друга, да остане гледната точка, според която документът „Блеър – Шрьодер" е някакъв манифест на левицата на бъдещето. Със сигурност истината е някъде по средата. След повече от две десетилетия изглежда все по-малко вероятно Третият път и Новият център да са бъдещето на левицата през XXI век. Обаче появата на тези възгледи ознаменува кризата на западноевропейското ляво във варианта, който е бил господстващ в първите десетилетия след Втората световна война.

Ако все пак на финала се опитаме да открием положителното и оптимистичното за бъдещето на лявото и левите идеи вече почти десетилетие след слизането на двамата автори от политическата сцена, то е, че те са намерили сили да кажат на европейската левица, че светът през XXI век е много различен и този променен свят изисква нова и различна лява политика. Критиката на Третия път и Новия център може да бъде добра основа за развитие на новите леви идеи и визии за бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ананиева, Н.* и кол. Европейската социалдемокрация. Сборник от нови програмни документи. С., фондация „Фридрих Еберт", 2008.
2. *Беров, Л.* Стопанска история. Икономическото развитие на света от древността до наши дни. С., Планета, 1999.
3. *Гидънс, Антъни.* Третият път. Обновлението на социалдемокрацията. С., Прозорец, 1998.
4. *Канев, Д.* От Годесберг до Берлин. Програмите на ГСДП. С., фондация „Фридрих Еберт", 1997.
5. *Канев, Д.* и Л. Канева. Социалистически и социалдемократически идеи от началото до съвременността. С., фондация „Фридрих Еберт", ноември 2011.
6. *Канев, Д.* Социалдемокрацията – анализи, текстове, материали. Т. I. С., фондация „Фридрих Еберт", 1998.
7. *Канев, Д.* Социалдемокрацията – анализи, текстове, материали. Т. II. С., фондация „Фридрих Еберт", 1999.
8. *Карасимеонов, Г.* Политическите партии. С., Горекспрес, 2002.
9. *Ленин, В. И.* Избрани произведения. Т. I. С., Партиздат, 1977.
10. *Ленин, В. И.* Избрани произведения. Т. II. С., Партиздат, 1977.
11. *Ленин, В. И.* Избрани произведения. Т. III. С., Партиздат, 1977.
12. *Ленин, В. И.* Избрани произведения. Т. IV. С., Партиздат, 1977.
13. *Ленин, В. И.* Избрани произведения. Т. V. С., Партиздат, 1977.
14. *Майер, Т.* Бъдещето на социалната демокрация. С., фондация „Фридрих Еберт", 2007.
15. *Минчев, О.* Лейбъристката партия и кризата на следвоенния консенсус в британската политика. С., УИ „Св. Климент Охридски", 1991.
16. *Морган, К.* и кол. История на Великобритания. С., Кама, 2006.
17. *Муф, Ш.* Демократическият парадокс. С., Изток–Запад, 2013.
18. *Раф, Дитер.* История на Германия. От старата империя до обединена Германия. С., Кама, 2000.
19. *Тодоров, А.* Модерната политическа мисъл. С., Нов български университет, 2001.
20. *Eley. Geoff.* Forging Democracy. The History of the Left in Europe. Oxford University press, 2002.
21. *Blair, T.* and Schroeder, G. Europe: The Third Way/Die Neue Mitte. Friedrich Ebert Stiftung, 1998.
22. *Поттхофф, Х.,* Миллер, С. Краткая история СДПГ. 1848–2002. М., Памятники исторической мысли, 2003.
23. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=385
24. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=688
25. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1844
26. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1845

27. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=689
28. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=766
29. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3790
30. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3792
31. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3794
32. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3798
33. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=904
34. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=907
35. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=908
36. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=909
37. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=912
38. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/chapter.cfm?subsection_id=29
39. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/chapter.cfm?subsection_id=32
40. http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/chapter.cfm?subsection_id=133
41. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1900/1900-labour-manifesto.shtml
42. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1906/1906-labour-manifesto.shtml
43. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1910/jan/1910-jan-labour-manifesto.shtml
44. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1910/dec/1910-dec-labour-manifesto.shtml
45. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1918/1918-labour-manifesto.shtml
46. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1923/1923-labour-manifesto.shtml
47. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1924/1924-labour-manifesto.shtml
48. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1929/1929-labour-manifesto.shtml
49. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1931/1931-labour-manifesto.shtml
50. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1935/1935-labour-manifesto.shtml
51. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1945/1945-labour-manifesto.shtml
52. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1950/1950-labour-manifesto.shtml
53. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1951/1951-labour-manifesto.shtml
54. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1955/1955-labour-manifesto.shtml
55. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1959/1959-labour-manifesto.shtml
56. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1964/1964-labour-manifesto.shtml
57. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1966/1966-labour-manifesto.shtml
58. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1970/1970-labour-manifesto.shtml
59. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1974/Feb/1974-feb-labour-manifesto.shtml
60. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1974/Oct/1974-oct-labour-manifesto.shtml
61. http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1979/1979-labour-manifesto.shtml
62. http://www.marxists.org/deutsch/geschichte/deutsch/spd/1921/goerlitz.htm
63. http://www.marxists.org/deutsch/geschichte/deutsch/spd/1925/heidelberg.htm

Иван Кирков
Портрет с шапка

СРЕЩУ ЗАВИСИМОСТИТЕ НА ПОЛИТИКАТА ОТ „ГОЛЕМИТЕ ПАРИ"

Ивка Цакова

Ивка Цакова *– доктор по политология, доцент в катедра „Политология", факултет „Международна икономика и политика" в УНСС. Работи в областта на политологията и политическата икономия на гражданското общество и лобизма. Автор е на 4 книги: „Гражданската култура на средношколците в България" (1997), „Лобизъм и демокрация" (2005), „Лобизмът" – цикъл лекции (2012), „Как да лобираме в Брюксел" – кратък наръчник за лобиране в ЕС (2013), както и на множество научни студии и статии по проблемите на политическата социализация и гражданското образование, гражданското общество, демократизацията, лобизма и капитализма в България в условията на евроинтеграция и глобализация.*

Ще разсъждавам върху проблема как БСП може да се изправи срещу зависимостите на политиката в България от интересите на едрия капитал – „големите пари" на наши и чужди олигарси. Синтезираният отговор на този въпрос е – като поеме ясен антиолигархичен курс срещу тези зависимости. Този курс трябва да е в две посоки: *първата* е свързана с евентуална програмна актуализация на левия идеологически профил, а *втората* – с предлагане на конкретни политики за преодоляване на тези зависимости.

За да се изправим срещу тях, трябва да поясним в какво се изразяват и какви поражения нанасят те върху обществения интерес. Така ще освежим социалистическата идея като контрапункт на властта на „големите пари". Тези зависимости са в основата на поне три тревожни тенденции.

Първо. В страната ни се установява сплав между демокрация и олигархия. БСП не трябва да се примирява с това, а да се противопостави на тенденцията към олигархизация на българската политика и да се изяви като гарант на демокрацията. Като основна опозиция, БСП трябва да алармира, че освен демократични има и олигархични политики. Олигархичните са във вид на закони и административни решения в полза на конкретни олигарси – наши и чужди, подписали приватизационни, концесионни и международни договори с държавата. Това води до остро социално неравенство, до свръхконцентрация на богатство и власт в ръцете на ограничен кръг хора, които забогатяват за сметка на всички останали.

Второ. Българската политика е не просто зависима от интересите на едрия капитал, тя скоро може

да се окаже доминирана от него. Властта на едрия капитал определя в значителна степен политическия и медийния дневен ред в страната. БСП следва да се заеме с реабилитация на политиката, на демократичната политика, която да обуздава властта на „големите пари". По различни поводи трябва да се развенчава неолибералната мантра, че всичко е за продан, всичко се продава и купува. Това не означава, че БСП е против пазарната система, но какъв пазар е българският с привилегированата позиция на големите фирми – наши и чужди?! Кой може да се конкурира свободно с тях? Ограничен кръг хора, оплетени в политико-икономически мрежи, се опитват да доминират над институции, партии, медии. С техните пари се купуват гласоподаватели, съдии, депутати, дори цели партии! Нашата демократична, социална и правова държава е застрашена от ударите на неолибералния, олигархичен капитализъм. На БСП ѝ приляга да подчертава контраста между огромното богатство на малцина и крещящата бедност на много хора.

Трето. Тези олигархични зависимости предизвикват огромно масово разочарование от политици, партии, институции, недоверие и възмущение. Защото хората усещат, че властта у нас служи за облагодетелстване на малцина. Мнозина са обезсърчени, а големи групи дори стигат до отчаяние в борбата си за физическо оцеляване. Хората са обезверени от това, че няма осъдени корумпирани политици, няма осъдени за престъпления крупни бизнесмени. В тази ситуация БСП трябва да очертае надежди за демократично бъдеще на страната ни, но не с ляв социален популизъм, а с конкретни политики и съответно достойно поведение на своите представители във властта на централно и местно равнище.

Какви са моите предложения за конкретни политики? Като начало трябва да признаем, че такива зависимости съществуват и в нашата партия. Това е убийствено за нас, защото БСП защитава хората на труда, а не на капитала. Именно подобни зависимости на структури и на функционери на БСП от едрия капитал доведоха до електорални загуби, до съмнения в лявата ѝ идентичност. БСП не на думи, а на дело трябва да докаже, че е защитник на интересите на работещите, на бедните, че е националноотговорна, а не партия, чиито функционери заемат партийните постове с цел лични облаги.

Два са възможните подхода за реакция на БСП срещу зависимостите. *Единият* е подход „отгоре" – чрез действия на централното ръководство, а *другият* – подход „отдолу" – чрез мобилизиране на партийната членска маса.

Лидерите на БСП в своите публични изказвания трябва да извеждат темата за накърнената ни демокрация и за опасността от олигархизация. Да се обявяват срещу максимата „всичко е за продан" и респективно за политика, еманципирана от властта на парите. В навечерието на местни избори трябва да се разобличават безобразията на местни олигарси (или креатури на големи олигарси в национален мащаб), които се възползват от публичен ресурс (по проекти за водоснабдяване и канализация, местна инфраструктура) за лична облага. Ако има кадри на БСП, които са заподозрени в злоупотреби, партията следва да се разграничи от тях! В парламента трябва да се разконспирират лобистки текстове в закони и международни договори, които ощетяват

интересите на мнозинството. Не бива да се допуска зад благовидната дума „лобизъм" да се прикриват висши форми на политическа корупция – корупция в рамките на закона!

Вторият подход („отдолу") е активизиране на основните организации на БСП с цел демократизиране на самата партия, както и на страната като цяло. Мисля, че членовете на БСП са много чувствителни към неправомерното забогатяване на местни величия (местни „феодали") за сметка на гражданите. Въпросът обаче е как да бъде чут техният глас на възмущение. Може да се създадат и поддържат интернет платформи за подаване на сигнали за такива случаи. Убедена съм, че много социалисти ще реагират, включително и спрямо партийни функционери, третиращи оглавяваните от тях структури като търговски дружества за извличане на лични облаги. Няма да е никак лесно да се стимулира граждански натиск „отдолу", защото олигарсите у нас обезсмислиха дори гражданските протести. Нужни са нови алтернативни пътища на лява политика, включително чрез организиране на форуми за радикална интелектуална критика на неолиберералния олигархичен капитализъм в България.

Не бива да чакаме потвърждение на мисълта на Ленин, че нещата трябва да се влошат, за да се подобрят. Защото всичко може да се срине. Вече има опасни симптоми на социален разпад – на националната ни общност, не само на БСП.

Ще завърша с думите на Ада Колау, наскоро избрания кмет на Барселона от „Възмутените". Според нея това, което ни очаква, е феодален хоризонт с остро повишаване на неравенствата, безпрецедентна концентрация на богатство, нови форми на несигурност за мнозинството. Или – демократична революция, където общите действия на хиляди хора могат да променят края на филма...

Ние също сме изправени пред подобен избор: феодализъм – или демократична революция! БСП може да е източник на демократичен оптимизъм!

НЕКА НЕ ГУБИМ ИСТОРИЧЕСКАТА СИ ПАМЕТ!
(67 ГОДИНИ ОТ ПЕТИЯ КОНГРЕС НА БКП)

Минчо Минчев

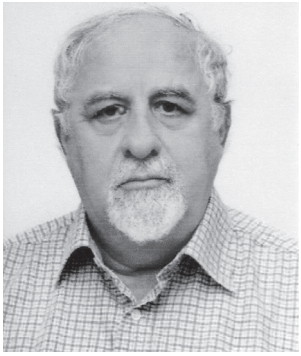

***Минчо Минчев** – професор, доктор на философските науки. Преподава във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий". Директор е на Българския евразийски център. Бил е председател на ИО „Марксистка платформа" в БСП. Автор е на шест монографии и на над 100 научни студии и статии по проблеми на съвременната философска и политическа мисъл.*

Повече от четвърт век историческата памет на българския народ е подложена на системно отрицателно въздействие. По всичко личи, че предизвиканата амнезия трябва да обхване най-вече времето след 1879 г., т.е. – периода на третата българска държава, възсъздадена със силата на руското оръжие.

С така наречените *демократични* промени от края на 1989 г. бе издигнат лозунгът за преосмисляне на най-близката ни история. Но се започна не с нейното осмисляне, а с механичното ѝ *пренаписване*, но вече с обратен знак, този път в угода на една нова идеологическа преориентация на „историческата мисъл" в България.

Това не е случайно. С формалния край на Студената война се разпадна източноевропейската социалистическа общност, разпаднаха се и три суверенни държави – Чехословакия, Югославия и СССР. Промениха се границите в Европа – нещо обичайно след всяка завършена война. Чрез геополитически анализи бяха дадени отговори на въпросите – защо и как се случи това. Но Студената война постепенно бе обновена и стана ясно, че целта на Запада не е била просто геополитическо обезсилване на СССР и превръщането му от свръхдържава в скромна регионална сила, а социокултурното и народностно ликвидиране на Русия. И не само на Русия! Така в Източна Европа започна масирана атака срещу историческата памет на народите от този регион. Геополитическите цели бяха заменени с „клиополитически". Започна борбата за духовна доминация на Запада. На изследване подлежаха вече не толкова материалните фактори, определящи обществения живот, колкото социокултурните, нематериалните фактори, т.е. гео-

политиката отстъпи място на „клиополитиката". В обществото неимоверно се засили ролята на историята като наука. А заедно с това и на историците с техните невероятни идеологически метаморфози.

Удивително бързата преориентация на историческата „наука" неотменно съпровождаше процеса на капиталистическата реставрация както в България, така и в цяла Източна Европа. При това хората, които започнаха бързо-бързо да пренаписват историята, преди това – по времето на социализма – сипеха огън и жупел срещу т.нар. класово-партиен подход в обществените науки. Днес вече повече от четвърт век капиталистическа обществена система, у нас те са ловки проводници и извършители на груба политиканщина, т.е. на безсрамни манипулации и откровени фалшификации на всеизвестни факти.

Цялата тази „работа" с историята с цел нейното използване за актуални политически цели е именно това, което бе споменато – „*клио*политика" (по името на музата на историята от древногръцката митология), за разлика от *гео*политиката, която при формиране на актуалната политика „работи" с данните на физическата и икономическата география.

Разработката на темата за Петия конгрес на българските комунисти ще бъде „клиополитическа".

* * *

Не на изпитание, а на пълно *изтриване* подлежи историческата памет на лява България, т.е. на 90% от българския народ. И важното в случая е не самото манипулиране на историята по логиката на реванша, а липсата на каквато и да е съпротива от „най-авторитетната", всъщност – най-многобройната и с големи медийни възможности лява политическа сила: БСП.

Нагледно доказателство за това е колко леви издания си спомнят за бележити събития от историята на работническото социалистическо и комунистическо движение в България. Едно от тези събития е Петият конгрес на партията на българските комунисти, който трябва да се споменава на всяка негова годишнина, защото именно този конгрес даде старта на реалния социализъм у нас. Не Деветосептемврийското народно въстание, а Петият конгрес на БРП(к) насочи историята на България по пътя на социализма.

Ясно е, че това събитие е от изключителна важност за последвалия 40-годишен период от развитието на Родината ни, който приключи с антисоциалистическия преврат на 10 ноември 1989 г., узаконен с решенията на XIV конгрес на БКП…

И така: Петият конгрес на БКП бе повратна историческа точка в развитието на страната. Той бе предшестван и последван от много други събития, които са и по-ярки от него, но той отбеляза началото на една епоха, която ще остане уникална в историята на страната ни; епоха, в която България влезе в крак със световния прогрес, модернизира се и след три десетилетия се нареди на 27-о място в света по комплексни показатели на общественото развитие.

Затова този конгрес заслужава вниманието на цялата наша общественост, дори и на онези среди, които не го приемаха и продължават да го отричат.

Петият конгрес на партията на българските комунисти

започва своята работа в 16,30 ч. на 18 декември 1948 г. в залата на Народния театър. Открит е от ветерана комунист, интелектуалното лице на партията – Васил Коларов.

Това е първият конгрес на комунистическата партия като управляваща политическа сила и първият след 26-годишно прекъсване.

Четвъртият конгрес на БКП(т.с.) е проведен в далечната 1922 година. Затова новият конгрес е подготвян продължително и старателно – цели две поколения комунисти не помнели форум от такъв мащаб и характер.

Последните приготовления за конгреса са на 15 и 16 декември 1948 г. На 15 декември Политбюро на БРП(к) приема Политическия отчет на ЦК, а на 16 декември – на пленум – е оценена цялостната подготовка на конгреса и се потвърждава датата на неговото начало – 18 декември.

Членовете на партията през 1948 г. вече са достигнали внушителното число от почти половин милион; по-точно – 495 658 души!

Този забележителен количествен растеж на членския състав на БРП(к) не е случаен. Заради възможните неверни изводи за него той се нуждае от по-подробно обяснение от „клиополитическо" естество.

Идеята, нагласите, стремежът на българския народ към социално равенство идват от дълбините на историята и са се превърнали във важен елемент на българския национален характер. След Освободителната руско-турска война от 1877–1878 г. се отприщи бурно развитие на капитализма в България. Започна изключително бърза социално-класова диференциация в обществото. Тя бе и изключително болезнена. Затова няма нищо чудно, че само седем години след Освобождението в бившата османска провинция се появиха опити за създаване на организирано социалистическо движение. Тези опити се увенчаха с успех през 1891 г. със създаването на Социалдемократическата партия, която бързо бе припозната като политическата организация на работниците и другите „производящи" градски слоеве. Бурното и драматично по-нататъшно развитие на социалистическо, а след Първата световна война – и на комунистическо движение спомогна идеите за социално равенство чрез класова борба да пуснат още по-дълбоки корени в българското общество. Самото общество пък, особено в периода на антифашистката съпротива, прие именно комунистите за най-последователните борци за социална справедливост. По множество обективни причини въоръжената антифашистка борба у нас нямаше размаха, който получи в Гърция и в Югославия. Но тя изцяло се организираше и ръководеше от партията на българските комунисти.

Преките участници във въоръжената борба не бяха много, но неявните привърженици на комунистите бяха стотици хиляди – огромно множество за едва шестмилионна България. В условията на народнодемократичната (още далеч не социалистическа) власт тези хора можеха вече без страх да проявят своя политически избор. И те без колебание го направиха!

Това е главната, макар и не единствена причина от 16 хиляди членове на 9 септември 1944 г. за четири години БРП(к) да нарасне до почти 500 хил. души.

И така – в края на 1948 г. партията на българските комунисти отчита половин милионен членски състав, представляван на своя Пети конгрес от 973 делегати, из-

брани на околийски конференции, други 72 са кооптирани от самия конгрес. В неговата работа участват още 16 делегати със съвещателен глас.

Социалният състав на делегатите отговаря на тогавашното наименование на партията – *работническа*. Работниците делегати са 405 души (40%), служещите – 245, селяните – 192, със свободни професии – 80 и частни занаятчии – 51.

Гости на конгреса са представители на осемте тогавашни европейски социалистически страни (но вече без Югославия), на Италианската и на Френската комунистическа партия, както и на далечните Аржентина и ЮАР.

При откриването на конгреса е гласуван дневният ред в седем точки:

– Политически отчет на ЦК – докладван от Георги Димитров.

– Отчет на Централната контролна комисия – докладващ Йордан Катранджиев.

– Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт – докладващ Вълко Червенков.

– Проект за петгодишен народностопански план – докладващ Добри Терпешев.

– Изменения в Устава и други организационни въпроси – докладващ Георги Чанков.

– Избор на комисия по изготвяне програмата на партията – докладващ Трайчо Костов.

– Избор на Централен комитет.

На 19 декември сутринта с политическия доклад на Г. Димитров започва деловата работа на конгреса. Задачата на този исторически документ е да обобщи политическия опит на партията от основаването ѝ на Бузлуджа през 1891 г. до момента.

В доклада си Георги Димитров дава критична, но и заслужено висока оценка на теснячеството, на решителната борба, която тесните социалисти бяха водили срещу общоделството, на факта, че приемат безусловно Великата октомврийска социалистическа революция; на онзи свой първи конгрес, когато тесняците приемат новото наименование на *новата* партия – *комунистическа,* и скъсват решително със социалдемокрацията.

Историята на лява България

тръгна по нов път, а историята на самата БКП(т.с.) се оказа драматична, често дори трагична, но си остана завинаги героична. Този неин път *нямаше нищо общо* с пътя на съглашателството и опортюнизма, по който продължаваха да вървят общоделците, наречени от Д. Благоев „катраници на буржоазията". Те доказаха това с участието на свои министри в кабинета на Ал. Цанков, дошъл на власт чрез кървавия фашистки преврат на 9 юни 1923, както и по времето на белия терор през пролетта на 1925 година.

Комунистическата партия сгреши със своя неутралитет по време на Деветоюнския фашистки преврат, но не тръгна против законно избраното правителство на Ал. Стамболийски, както направиха патентованите демократи – общоделци. Напротив – там, където не знаеха за обявения от ЦК неутралитет, комунистите се сражаваха заедно със земеделците срещу превратаджиите.

След три месеца комунистите бяха начело на новото въстание – Септемврийското. След разгрома му те станаха главен прицел на реакцията в България. По-

следва индивидуалният бял терор срещу единофронтовците – комунисти, земеделци и анархисти. В отговор на него през април 1925 г. бе извършен атентатът в църквата „Св. Неделя", а фашисткият режим започна кървавата си вакханалия срещу трудовия народ. Гражданската война в България ту затихваше, ту се разпалваше и не секна напълно чак до средата на 50-те години на XX век. Краят ѝ бе предизвестен в края на 1947 г., когато бе окончателно отнета политическата и икономическа мощ на българската буржоазия.

След падането на Цанковия режим през 1926 г. в политическия живот на страната се върнаха старите и вече изнемощели буржоазнодемократични партии. Те, разбира се, не отмениха зловещия Закон за защита на държавата и не вдигнаха забраната върху дейността на комунистическата партия.

Създадената през 1927 г. Работническа партия, която трябваше да бъде легалната форма на съществуване на забранената комунистическа партия, бе в голяма степен нова организация. Нейният ръководен състав бе представен предимно от ново поколение дейци, които не бяха свързани с тесняшкия период на партията.

Различията между БКП(т.с.) и Работническата партия (РП)

бяха не само поколенски, а в известен смисъл и идейни. И въпреки че ръководните дейци от новото поколение развиваха своята дейност както в България, така и сред емиграцията в СССР, партийната маса на РП се формираше почти изцяло в условията на България. Това раздвоение (кога скривано, кога непризнавано) на иначе смятаната за единна партия всъщност бе реален факт, който в първата половина на 30-те години на миналия век се изрази в противоборство между т.нар. ляво сектантство и „димитровския курс", окончателно наложил се като общопартийна политика след 1938 г. С идването на Станке Димитров нелегално в страната бе сложен край на десетгодишното фактическо разцепление между БКП(т.с.) и РП. Двете партии се обединиха в една, която прие името Българска работническа партия. При обединението БКП(т.с.) наброяваше 850, а РП – 16 хил. членове. Новата, вече единна партия възприе стратегическата линия за създаване на широк народен фронт за борба срещу настъпващия в Европа и в България фашизъм.

През това време българската буржоазия „твореше" своята история на България – на 19 май 1934 г. бе извършен държавен преврат, който сложи край и на последните остатъци от буржоазната демокрация, откривайки пътя към налагането на авторитарния, монархофашистки режим на цар Борис III.

Деветнайсетомайците суспендираха Търновската конституция и забраниха дейността на всички политически партии и организации, които веднага прекратиха своето съществуване. Изключение направи само една партия – *Работническата партия,* която мина в нелегалност, поемайки всички рискове в дейността на една конспиративна организация.

Дългият опит на БКП(т.с.) в нелегалната борба превърна всички български комунисти в боеспособен отряд, който впоследствие се оказа единствената организирана сила, способна да оглави антифашистката съпротива в страната.

За тази си роля комунистите платиха с хиляди жертви, но спечелиха доверието на народа и масовата му поддръжка за десетилетия напред.

Естествена бе ръководната роля на комунистите и в Деветосептемврийското въстание, което на Петия конгрес на БКП бе определено от Георги Димитров като антифашистко и народно. То логично водеше към смяната на буржоазната обществена система, завършила с акта на национализацията през декември 1947 година.

Георги Димитров подчерта, че въстанието на 9.IX.1944 г. си е поставяло общодемократични задачи, но то, по думите на ръководителя на БРП(к), така „разтърси капиталистическата система у нас, че неизбежно изведе страната извън рамките на буржоазната демокрация". Не можеше и да бъде другояче след краха на монархофашистката диктатура.

През целия период от 1922 до 1948 г. комунистите имаха собствена летопис – героична и трагична, която коренно се различаваше от историята на българската социалдемокрация, останала опортюнистка и съглашателска, неспособна да се противопостави на реакцията, а понякога и подкрепяща нейната политика.

Да не говорим за следдеветосептемврийския период, когато видните фигури на БСДП станаха противници на народната власт, а нейни поддръжници се оказаха само хора от лявото крило на тази партия.

Искрените намерения на Българската работническа партия още със създаването на Отечествения фронт през юли 1942 г. бяха да се установи

народнодемократична власт,

а не диктатура на пролетариата, което означаваше – република с многопартийна политическа система и икономика с многообразни форми на собственост.

Това бе заложено не само в стратегическия проект за Отечествения фронт, то произтичаше и от разговорите на Г. Димитров с Й. В. Сталин за бъдещето и на страната, и на цяла Източна Европа.

Някой би попитал – защо с Й. В. Сталин, а не например с У. Чърчил? Просто защото проектът на У. Чърчил за България предвиждаше Пиринският край да бъде присъединен към Югославия, Родопите до Асеновград – към Гърция, а остатъкът до Черно море без Бургас – към запазилата благосклонен неутралитет спрямо антихитлеристката коалиция Турция.

А Сталин е искал друго, точно обратното – *силна България*, дори не социалистическа, но приятелски *настроена към Съветския съюз*. Неговите разговори с други ръководители на комунистическите партии в Източна Европа водят до извода, че съветският лидер е виждал тази част от Стария континент изградена по модела на Финландия и Австрия.

Това е за сведение на всички десни и „леви" идеолози, които проклинат комунистите, че са оставили страната в сферата на влияние на СССР. Но какво например спечели съседна Гърция от това, че остана в „правилната" – на САЩ и на Великобритания – сфера на влияние? Тригодишна гражданска война със стотици хиляди жертви, разгул на реакцията, диктатура и фашистки преврат през 1967 година.

Замисълът за установяване в България на *народнодемократична власт* не бе демагогска приумица на комунистите. Той произтичаше от тяхната инициатива за създаване на широк ляв фронт за борба срещу общия враг – монархофашизма. Идеята за това единство се бе зародила още през 20-те години и фронтът носеше името „единен", през 30-те – „народен", а през 40-те – „отечествен". И нека никой

не се надсмива над тези искрени усилия, вземащи под внимание особеностите на българския обществен живот.

Този проект можа да бъде осъществен за кратко – само за няколко години след 1944 г., но начална вина за това не носят българските комунисти. Нито пък техните опоненти вътре в страната.

Още през пролетта на 1943 г., когато след Сталинградската битка стана ясно, че силите на Оста губят войната, а Комунистическият интернационал бе вече разпуснат, Задграничното бюро на БКП разработи проект за собствена програма за действие в рамките на ОФ, която даваше основни характеристики на народната демокрация като специфична форма на социалистическата власт в условията на Източна Европа. Това трябваше да бъде власт по време на безкръвен, безболезнен и продължителен преход към новия строй, който се приемаше от левите сили в Отечествения фронт.

За никакви тайни замисли, коварни намерения на комунистическата партия не можеше да става и дума. Социализмът след войната бе поне толкова популярен сред масите, колкото либерализмът през 90-те години на миналия век и бе естествено той да бъде приеман от цялата левица като съвсем реален обществен проект.

По времето, когато се провежда Петият конгрес на БКП, краткият възстановителен период след 1944 г. е завършен; идва краят и на преходния политически плурализъм. Този етап трае принудително кратко и е болезнен. Вътрешното политическо противопоставяне между близки по намеренията си обществени сили, предизвикано преди всичко от изменилата се обстановка в света, завършва с победата на комунистическата партия.

Петият конгрес на БКП има за задача да изработи стратегическата линия, по която ще се развива страната в бъдеще. Затова в неговата работа особено място заемат два въпроса: да се определи същността на народната власт – като „форма на диктатура на пролетариата, различна от съветската, но еднаква по същност с нея", и да бъде одобрен първият петгодишен план.

До тази вече променена и усложнена формулировка на понятието „народна демокрация" Георги Димитров достига вследствие на бързо усложняващата се международна обстановка, настъпила с разрива на антихитлеристката коалиция и с началото на Студената война.

Намеренията на комунистите в България

са били по-различни от това, което и до днес се носи за тях като историческа мълва. Общоприето е мнението, че българските комунисти са искали *народна демокрация*, но Й. В. Сталин им натрапил *съветския модел* на социализма. Истината е съвсем различна.

В началото на 1945 г., преди самия край на войната в Европа, когато в България вече е установена властта на коалиционния Отечествен фронт, Й. В. Сталин доверява на Г. Димитров: „Може би грешим, като смятаме, че единствено съветската форма на държавна власт води до социализъм. Може би и други форми биха довели до него – демократична република, а при известни условия дори и... конституционна монархия(!)."

И още нещо – „неприсъщо", „невероятно" за Й. В. Сталин (според създадения му след 1956 г. образ). Тогава той казва на Г. Димитров, че „без опозиция не е мислимо никакво демократично правителство; тя у вас ще бъде като камшик, който ще ви принуждава да не се разпускате, ще ви пришпорва".

Сравнението е грубо, казашко, но кой ще отрече, че е точно? При това тези „странни" съвети на съветския „сатрап" са дадени непосредствено след Ялтенската конференция, на която уж било *спазарено* България да попадне в сферата на съветското влияние. Още един упорито разпространяван мит.

В самото начало на 1946 г., малко преди знаменитата реч на У. Чърчил във Фултън, Й. В. Сталин съветва Г. Димитров да се укрепва Отечественият фронт. В него „на всяка цена да се съхрани БЗНС като самостоятелна партия, дори ако другите партии прекратят съществуването си".

Сталин отива още по-далече. Той препоръчва на Г. Димитров Българската работническа партия (комунисти) да разшири своя състав и да се превърне в *трудова* партия на „минималната програма" при прехода към социализъм без диктатура на пролетариата. „От това само ще спечелите, особено от гледна точка на международното положение на страната."

„Времето от нашата революция насам коренно се промени – продължава Й. В. Сталин – и не бива вече да се подражава на руските комунисти. Това не е опортюнизъм, а прилагане на марксизма в днешната ситуация."

За нас, израсналите в хрушчовската пропагандна антисталинистка мъгла, тези препоръки изглеждат невероятни, абсурдни. Те преобръщат из основи битуващите представи за „съветския натиск" върху България, за да приеме тя т.нар. *сталински модел на социализма.*

Георги Димитров възразява на Й. В. Сталин само по въпроса за характера на партията: по много, главно психологически, но и политически, и исторически причини тя „не може да се превърне в „трудова".

Скоро след този разговор наистина става ясно, че тя не бива да променя комунистическия си характер и по други причини, този път външни за България – във Фултън се слага началото на Студената война.

Точно тези разговори дават сериозно основание да се предположи, че Й. В. Сталин е искал в източната част на Европа да се установят не държави по „съветски модел", но не и държави, които веднага ще започнат да плетат нови „санитарни кордони" около СССР, а народнодемократични страни, неутрални и дружески настроени към Съветския съюз. Самият факт, че Съветът за икономическа взаимопомощ бе създаден едва през 1949 г., а Организацията на Варшавския договор още по-късно – чак през 1955 г., т.е. две години след смъртта на „кървавия диктатор", доказва правилността на това предположение.

Сега, след разрушаването на реалния социализъм и при възникналите условия в хода на капиталистическата реставрация, преходът към социализъм едва ли ще може да се извърши „от раз".

Като вземем предвид действащите клио- и геополитически фактори, свързани със сегашното положение на България, имаме всички основания да приемем, че след неизбежния крах на установения у нас буржоазен строй въпросът за народнодемократичната власт отново става актуален.

Така стои и въпросът за външнополитическия статус на нашата страна, който не може успешно да бъде подобрен по друг начин, освен чрез неутралитет и стратегическо икономическо партньорство с Русия.

По планирания някога от Й. В. Сталин модел за нов международен ред се развиха две държави от Европа, които и до днес стоят извън всякакви военни блокове: Финландия и Австрия.

На останалите европейски страни бе съдено да им се случи друго. След кратка радост на народите ситуацията в света започна отново да се влошава. Съединените щати притежаваха оръжие с колосална разрушителна сила – атомната бомба, а СССР – не. Уинстън Чърчил, изненадващо загубил изборите във Великобритания и съответно властта си, се възползва от едно незначително събитие в третостепенен американски университет (в град Фултън), за да обяви формалното начало на *англосаксонската експанзия з*а световно господство, т.е. Студената война, след като *фактическото* ѝ начало бе вече дадено с атомните бомбардировки по живи цели в Хирошима и в Нагазаки.

Разпадна се антифашистката коалиция.

Ядреният шантаж на САЩ срещу Съветския съюз можеше всеки момент да прерасне от „студена" в гореща война.

В Гърция в непосредствена близост до българската граница бушуваше друга война, гражданска, предизвикана и подкладжана от Великобритания и САЩ. Буржоазията в Италия и Франция се бе съвзела от своето фиаско през войната и тръгна на открита битка срещу комунистическите партии в своите страни.

В задълбочаващата се Студена война активно се включи, разбира се – и Ватиканът. Папа Пий XXII, прононсиран антикомунист, който през 30-те години не криеше големите си симпатии към А. Хитлер, обяви, че всеки католик, уличен в симпатии към комунистите, ще бъде отлъчен от църквата.

Всичко това поставяше СССР отново в обсадното положение отпреди войната, като в страните от Източна Европа можеха да се установят реакционни режими и отново да изолират Съветския съюз от Европа.

Тук му е мястото да се каже, че няма никакви убедителни доказателства за каквито и да са предварителни писмени или устни договорки между У. Чърчил и Й. В. Сталин за разделянето на Европа на сфери на влияние, освен няколко малозначими фрази, отразени в не съвсем достоверните мемоари на съветския преводач.

Това всъщност е един от много упорито насажданите исторически митове на скритите симпатизанти на нацисткия райх. В Ялта не бе гарантиран с нищо определено социалният строй на една или друга европейска страна, с изключение на влиянието на факта от коя армия е освободена тя. Но докато от цяла Източна Европа (с изключение на Полша и Унгария) Съветската армия се изтегли още през 1947 г., в Западна Европа американските бази останаха и си стоят там до днес, 70 години след края на горещата световна и 25 години след приключване на Студената война. И така:

не Ялта, а Фултън бе разделил Европа...

„Странните" съвети, които Й. В. Сталин е давал на Г. Димитров, никак не са необясними. Съветският ръководител съвсем не е бил изоставил идеята за *строителство на социализма в една отделна страна* и няма никакви данни да е

замислял през 1945 г. създаването на някакъв социалистически „лагер". Днес вече няма никакво съмнение, че блоковото разделение на Европа е било замисъл и дело на У. Чърчил. Пред Източна Европа е трябвало да се сложи „желязна завеса", т.е. тази част от континента е трябвало да се изолира и така в западната му част да бъде спасен капитализмът. В Италия и Франция условията за мирен преход към социализъм бяха назрели и само намесата на САЩ можеше да предотврати подобно развитие. Това всъщност се и случи по това време в Европа.

Както стана вече дума, СССР през 1945–1946 г. желаеше само едно – да има по западните си граници суверенни държави с демократични правителства, добронамерени към него. Пред Съветския съюз тогава стоеше неописуемо тежката задача отново да възстановява народното си стопанство, опустошено от войната, и затова той не се нуждаеше от никаква блокова изолация.

Тласкайки изостаналите, допълнително опустошени от войната източноевропейски страни в геополитическата орбита на СССР, Великобритания и САЩ многократно утежняваха неговото възстановяване. Сега Съветският съюз трябваше да поеме всеобхватните грижи за възстановяването на още осем държави.

По това време се разиграха драматични събития и в комунистическото движение. Като изневиделица дойде конфликтът с Югославия, а опитът СССР да го избегне бе високомерно отхвърлен от югославското партийно ръководство. На 15 юни 1948 г. то бе заклеймено на съвещание на европейските комунистически и работнически партии в Букурещ.

Всичко това, заедно с активизирането на антикомунистическите, антисъветски политически сили в източноевропейските страни, които бяха активно подкрепяни от САЩ и Великобритания, не можеше да не повлияе върху Й. В. Сталин да се откаже от общодемократичната си визия за Източна Европа и да разглежда народната демокрация там вече като „*форма на диктатура на пролетариата*".

В България на 12 и 13 юни 1948 г. се проведе известният XVI пленум на ЦК на БРП(к), на който е извършен остър завой в политиката ѝ. Изострянето на международната обстановка, набиращият скорост разрив с Югославия, атомният шантаж на САЩ отпратиха в небитието проекта за установяването на *народна демокрация* в страните от Източна Европа. Съживи се позабравената концепция на Й. В. Сталин от 30-те години на XX век за неизбежното изостряне на класовата борба при всеки нов успех на комунистическата партия в строителството на социализма.

Блоковото разделение на Европа вече беше факт. То се раждаше от непосредствената промяна на ситуацията след войната, а не от някакви предварителни скрити кроежи и коварни замисли на „съветския диктатор".

Вината за влошаването на международната обстановка изцяло носеше Западът, който се готвеше за ядрена война против СССР и му бе нужен голям антисъветски военен съюз.

Всичко това не можеше да не се отрази върху българския политически живот, върху оценките за близкото минало и визиите за бъдещето на страната, изразени от основните политически сили.

В доклада на Г. Димитров пред конгреса трябваше да се даде оценка на Деветосептемврийското въстание. То бе определено като *народно* и *антифашистко*, а не

като комунистическо и антибуржоазно. Единственият *чисто социалистически акт* до началото на 1948 г. бе извършената малко преди това национализация на капиталистическата частна собственост.

През периода от 9.IX.1944 г. до края на 1949 г., за пълни пет години, в страната се случиха много събития, като много малко от тях имаха чисто социалистически характер. Повечето мероприятия на народната власт бяха именно от народнодемократично естество. Гарант за това бе установената в страната многопартийна политическа система, както и приетата през 1947 г. Конституция.

Но реалностите се оказаха по-силни от намеренията на тогавашните политици. Сътворена да бъде нормативният политически фундамент на народната демокрация, Конституцията не се оказа пречка за строителството на социализма у нас.

Първото и особено важно действие на народната власт веднага с нейното установяване бе включването на България във войната на страната на антихитлеристката коалиция. След това чрез референдум бе премахната монархията, в Париж бе сключен максимално изгоден за страната ни мирен договор, успешно бе изпълнен двегодишният план за възстановяване на народното стопанство. Всичко това бе проведено под строгото наблюдение на Съюзната контролна комисия на САЩ, Великобритания и СССР.

Но въпреки че всички тези изключително важни за страната действия се осъществяваха колективно от политическите сили в ОФ, водеща роля в тях все повече и повече играеше БРП(к). Тя бе най-организираната, най-дисциплинираната, разполагаща с най-голям изборен потенциал партия. За четири години тя стана и най-голяма по численост, изпреварвайки БЗНС.

Прав се оказа Георги Димитров,

когато не прие предложението на Й. В. Сталин партията на българските комунисти „да се превърне" в трудова. След войната с непроменено име в Източна Европа останаха само Чехословашката и Румънската комунистически партии. В Полша, в Унгария и в бъдещата ГДР – вследствие на обединението с левите социалдемократи – от името им отпадна определението *комунистическа.*

В България въпросът за името на партията исторически бе намирал поетапно своето решение. Решение бе намерено и сега.

В началото на октомври 1944 г. на заседание на Политбюро чрез кооптиране бе съставено новото ръководство на БРП(к). Георги Димитров бе избран за председател, а за първи (политически) секретар – Трайчо Костов. Към името на партията бе добавено „комунисти". Така заедно с промените на името на партията се променяше и нейното ръководство. На 27–28 февруари 1945 г. се проведе първият след Девети септември пленум на ЦК, който избра ново Политбюро, но вече без Цола Драгойчева, Димитър Ганев и Петко Кунин.

В началото на 1946 г. бе проведен нов пленум на ЦК на БРП(к), на който бе създаден нов, несъществуващ дотогава в партията орган – Организационно бюро. Премахнат бе постът „председател" на партията, като Г. Димитров, заемал го дотогава, бе избран за генерален секретар на Централния комитет.

Въпреки че по това време не бяха отзвучали откритите политически битки между ОФ и прозападната опозиция, цялата 1948 г. мина под знака на други значими събития.

На 2–3 февруари 1948 г. се състоя Вторият конгрес на ОФ, на който окончателно се открои водещата роля на БРП(к) в него. Радикалната партия и ПК „Звено" прекратиха своето съществуване, „разтваряйки се" се в Отечествения фронт.

В БЗНС бе в ход друг процес, Съюзът утвърждаваше своя облик на лява политическа сила на трудовите селски слоеве, осигурявайки си оставане на политическата сцена.

През есента на 1948 г. се извърши и обединението на БРП(к) с БСДП, като 20 хил. леви социалдемократи се вляха към комунистите.

Именно в тази обстановка превърналата се в първостепенна политическа сила БРП(к) провеждаше своя стратегически важен за страната конгрес.

Българските комунисти направиха пространна оценка на историческото си минало и на сложната обстановка в момента и положиха началото на социалистическото преустройство на обществения живот в страната. Това трябваше да стане с петгодишния народностопански план.

За него докладва Добри Терпешев, един от ветераните на партията. В дискусията участваха 24 делегати. Обобщен бе опитът от изпълнения двегодишен план за възстановяване на народното стопанство. Всъщност и в новия, петгодишния план имаше заложени все още възстановителни цели. Материалните загуби от войната и от „символичното" участие на България в нея бяха колосални. Изходът от това положение в тогавашната обстановка можеше да бъде само един – построяване на материално-техническата база на социализма.

Именно на това бе посветен Петият конгрес на партията на българските комунисти, която оттук нататък до 4 април 1990 г. се наричаше вече Българска комунистическа партия.

На 25 декември 1948 г. конгресът завърши своята работа със

заключително слово на Георги Димитров.

На 27 декември новоизбраният Централен комитет (вече) на БКП, в състав от 47 членове и 28 кандидат-членове, се събра на своя първи пленум. На него бяха конструирани съставите на Политическото и на Организационното бюро, както и на Секретариата на Централния комитет.

За генерален секретар на ЦК на БКП бе избран Георги Димитров, а за секретари Вълко Червенков и Георги Чанков. За членове на Политбюро бяха определени: Георги Димитров, Васил Коларов, Антон Югов, Вълко Червенков, Владимир Поптомов, Георги Чанков, Георги Дамянов, Добри Терпешев и Трайчо Костов.

В Организационното бюро на ЦК бяха включени: Георги Димитров, Антон Югов, Георги Чанков, Георги Цанков, Димо Дичев, Иван Масларов, Катя Аврамова, Мишо Николов, Никола Павлов и Тодор Живков.

Никола Павлов бе и председател на Партийната контролна комисия.

Така беше поставено формалното начало на социалистическото строителство в България. Предстоеше историческият период, през който бяха преодолени неимоверни трудности, за да може родината ни да се нареди сред първите 30 най-развити страни в света...

Трябваше да се строи – много и всичко; при това не спокойно и ритмично, а с изключително ускорени темпове, наложени от развихрящата се Студена война. И което бе най-важно: това трябваше да става със собствени финансови средства; което пък означаваше – огромно напрежение за трудовите хора. По силата на обективната необходимост и по собствена воля България трябваше да извърви пътя, изминат преди това от СССР.

Приетите директиви за

първата петилетка

предвиждаха да започне ускорена индустриализация на страната. Трябваше да се положат основите на енергетиката; трябваше да се ускори започналото вече кооперирание.

Заедно с това първият петилетен план предвиждаше да бъдат проведени две широкомащабни социални мероприятия: въвеждане на изцяло безплатно здравеопазване и образование. И те бяха осъществени, още тогава опровергавайки либералнобуржоазната догма, че разклонена социална система може да се изгради само в икономически високоразвити страни.

В началото на 50-те години на миналия век България не бе такава страна. Напротив – отечественофронтовската власт наследи от монархофашисткия режим една ограбена, тънеща в бедност, изостанала страна, с разрушена от бомбардировките столица и с тежки репарации, които трябваше да плаща до 1965 година.

При „клиополитическия" анализ е необходимо да се отбележи и друго важно обстоятелство: първият петилетен план се осъществяваше в условията на вече яростно противопоставяне на Запада срещу СССР. Следвоенният народнодемократичен кипеж бе приключил и на Запад. Мирният път на комунистите към властта в Италия и във Франция бе преграден, въпреки огромното влияние, което те имаха в тези страни. В Гърция това стана след четиригодишна гражданска война.

От трите окупационни зони в Германия – американската, британската и френската, през 1949 г. бе създадена Германската федерална република. Отговорът на СССР бе незабавен – на територията на неговата окупационна зона възникна друга немска държава – социалистическата Германска демократична република.

По същия начин бе разделен и Берлин, превръщайки се в една от възловите точки на Студената война.

На 4 април 1949 г. бе създаден Северноатлантическият военен пакт – НАТО, в който се включиха и южноевропейските държави Италия (1949 г.) и Гърция (1952 г.) и дори една азиатска държава: Турция (1952 г.).

По този начин България стана гранична страна на формиращия се тогава източноевропейски социалистически блок, оградена от юг и от запад (Югославия) с враждебно настроени държави.

На т.нар. План „Маршал" за възстановяване на Западна Европа СССР отговори със създаването на Съвета за икономическа взаимопомощ, в който се включиха всички социалистически страни от Източна Европа, с изключение на Югославия.

През лятото на 1949 г. СССР проведе успешен опит с атомна бомба и сложи край на ядрения монопол на САЩ.

През есента на същата година бе провъзгласена Китайската народна република, в отговор на което през 1950 г. САЩ разпалиха войната на Корейския полуостров...

При тази крайно напрегната външнополитическа обстановка в България бяха угасени и последните огнища на проточилата се три десетилетия гражданска война. Разбира се, с репресивни мерки.

Другояче не можеше и да бъде. Със същите мерки Западът, включително и САЩ, действаха срещу бързо разпространяващото се влияние на комунистите в целия свят. Вихреше се Студената война.

В такова време нашата родина трябваше да догонва исторически изпреварилите я страни. През периода на първите две петилетки бе изградена енергийно-промишлената база на икономиката. Почти изцяло бе кооперирано земеделието, което, работейки в режим на върховно напрежение, се бе превърнало в основен финансов източник за индустриализацията на страната.

В модернизацията си България трябваше да разчита на собствените си сили. С четири *вътрешни народностопански заема* до средата на 50-те години и с прекия труд на милиони българи се създаваше новата общонационална социалистическа собственост.

Затова, когато през 1990 г. основните производствени фондове бяха оценени на 134 млрд. долара, се оказа, че 98,53% от тях са създадени през периода 1949–1989 г., т.е. по времето на социализма. От Третото българско царство нашият народ беше наследил едва 1,47% от тези 134 млрд. долара активни производствени фондове.

Тази разграбена или унищожена собственост през изминалите над 25 години принадлежи и ще принадлежи винаги на българския трудов народ и на неговите наследници. И когато един ден изтече времето на капиталистическата реставрация, заграбеното ще трябва да им се върне, а унищоженото да бъде възстановено!

В началния период от строителството на социализма, когато България трябваше да плаща и репарации, комунистическата партия се ползваше с огромен и естествен авторитет сред народа. Под нейно ръководство българският народ извърши истински трудов подвиг.

Това имаше своето обяснение: за кратък период бе постигната най-висока степен на имуществено равенство и бе сложено началото на социалната еднородност на социалистическото общество. Съотношението между най-ниските и най-високите доходи в края на 50-те години на миналия век бе 1:4.

Всеки гражданин на страната имаше неограничен с нищо достъп до качествено здравеопазване и до всички нива на образованието, както и реална възможност за ползване на всички постижения на културата.

Привилегиите на управляващата партийна и държавна прослойка бяха сведени до абсолютния протоколен минимум, ръководната роля на БКП до 1971 г. не бе конституционно осигурена, а бе естествен резултат от нейната всеотдайна дейност в полза на трудовия народ.

Същевременно обществото се развиваше динамично, поемайки както позитивите, така и негативите на интензивните промени.

За споменатия период българската социалистическа държава подготви с обществени, т.е. с народни, средства кръгло един милион специалисти с висше и още толкова със средно специално образование.

Но в същото време протече и зашеметяващо бърз процес на урбанизация, за който обществото не бе нито материално, нито психически подготвено.

Тогава станаха и много други промени, които трудно биха се поместили в една статия. Но най-главното трябва да се каже: за периода на своето съществуване от 1949 до 1990 г. социализмът в България отбеляза огромни успехи. В сравнение с 1939 г. брутният вътрешен продукт на страната нарасна 26 пъти; националният доход – 16 пъти; промишлената продукция – 104 пъти; селскостопанското производство – с 263%; реалните доходи на човек от населението – с 600%, а обществените фондове за потребление – със 787%.

Изпълнена бе заръката на Георги Димитров България в кратки срокове да направи това, което другите страни са направили за векове.

През тези четири десетилетия съществуване на социализма у нас се случиха много събития и в самата комунистическа партия. И положителни, и отрицателни, драматични и противоречиви.

Смъртта на Георги Димитров и процесът срещу Трайчо Костов белязаха цялата 1949 година.

Четири години по-късно бе констатирано, че репресиите през периода 1949–1953 г. са били трагична грешка, струвала живота и доброто име на честни и верни на делото комунисти.

Но вместо обективен анализ на случилото се в този период, в БКП бе положено началото на вътрешни борби за надмощие, довели до едно пагубно явление в нея – неспособността да се осигури безконфликтна смяна на политическия елит. С утвърждаването на Тодор Живков за ръководител на партията на Априлския пленум от 1956 г. в работата с кадрите все по-отчетливо навлезе тесногръдият субективизъм. Започна системно отстраняване от ръководни постове на опитни кадри с богато революционно минало, с доказани управленски качества и в разцвета на жизнените им сили. Те бяха замествани от „млади хора" без особен личен и социален опит, но затова пък с трудно скривани кариеристични амбиции.

Повечето от тях, спекулирайки с народния си трудов произход, съвсем съзнателно загърбваха основните нравствени изисквания, които предявяваше строителството на новия обществен строй.

През 80-те години на миналия век партийният и държавен елит се бе превърнал във вече мразена от народа каста. Поведението на най-циничната и безогледна част от нея беше станало своеобразна мина със закъснител, на която инерционните сили на социализма дълго време не позволяваха да се задейства. Това стана, когато „перестройката" на М. С. Горбачов даде старта на планувано-то разрушаване на социалистическата обществена система в СССР и в Източна Европа.

Данните от онези години убедително доказват, че временните икономически трудности в никакъв случай не са могли да доведат до рухването на системата. Основен фактор за това бе предателството на съветската партийно-държавна върхушка, която с поразителна лекота се отрече от социализма, от неговата практика и от неговата теория.

Това се повтори и в България. И у нас, както в СССР, действаше пета колона на световния капитал. На 10 ноември 1989 г. тя извърши дворцов преврат, а

след три месеца – на извънредния XIV конгрес на БКП, бе заявен отказът от *комунистическата* същност на партията.

Смяната на името на партията

от комунистическа на *социалистическа* демагогски бе представено като незначително, козметично мероприятие. Но всъщност ставаше дума именно за подмяна на нейната същност със *социалдемократическа*. Извършено бе идейно-политическо *предателство*.

В този акт имаше все пак някаква „логика", но и до днес липсва смислено обяснение защо утвърденото име на партийния вестник „Работническо дело" бе заменено с „Дума" – с името на най-реакционния, най-пошлия фашистки вестник, излизал с немски пари по време на войната!

Разбира се, на тези ликвидаторски действия на петоколонците бе оказана съпротива от най-съзнателните членове на партията, обединени в „Марксистка платформа", но те успяха само да забавят, не и да спрат процеса на социалдемократизиране на партията на българските комунисти. И когато „червените мобифони" загубиха търпение поради бавния процес на социалдемократизацията, те използваха своите организационни и финансови ресурси, за да изтикат на преден план Георги Първанов, който от 1998 г. вече почти безпрепятствено работеше за превръщането на БСП в неолиберална партия от „социалдемократически тип".

Днес БСП се опитва да завие наляво. Ако зад това стои волята ѝ да престане да обслужва олигархията, значи е тръгнала по спасителен път.

Но това едва ли ще означава, че тя ще има много общо с онази партия, която през 1948 г. на своя Пети конгрес обяви програмата си за изграждане на социалистическо общество в България.

Това трябва да го знаят както противниците на Българската *социалистическа* партия, така и нейните членове и привърженици.

Това е крайният извод от настоящия „клиополитически" анализ.

Иван Кирков
Композиция I, 1995

СЕРТЛИКЪТ НА ЧЕЛЕЦИТЕ БИЛ ЯЦЕ ГОЛЯМ*

Тодор Коруев

***Тодор Коруев** – журналист и публицист. Дългогодишен първи заместник главен редактор на в. „Дума", сега главен редактор на издателство „Захарий Стоянов". Автор на книгите „Момчилград. Летописи" (1977), „Горещи думи" (интервюта, 2005), „Тодор Генов: литературна анкета" (2007), „Горещи думи 2" (2008) и „Овньо льо вакал, каматан..." (2012), за която е удостоен с Националната награда „Николай Хайтов" и с наградата на СБП за народопсихология. Носител е на наградата на СБЖ за цялостен принос (2005).*

От люти по-люти били челеците (чейлеците). Така наричали бедните колибари, населяващи чукараците по десния бряг на река Карасу (Места) в махалички с по 30–40 къщи. Тази бедняшка шайка откровени разбойници турци си вади хляба от кражби, грабежи и други харсъзлъци. Името им дошло от названието на едно от селцата – Челек (Чейлек), то заедно с други две – Дараос и Мунджанос, е развъдник на злосторници.

От челеците най-патили габровци. Оттатък Места на 10 км от реката е Габрово, това китно село е на 5–6 часа пеша от Ксанти, пръснато е в четири махали по стръмнините с градини, лозя и тютюневи ниви, а над него от 15 до 35 км на север са се проснали гъсти непроходими вековни гори и ливади с обширни пасища. Обитателите му – българи и малко турци, населяващи махала Кутела, знаели нрава на комшиите си отвъд реката и посегателствата им в землището на Габрово понякога довеждали едва ли не до войни. И да не спят по очи непрекъснато, сформирали селска стража (нефрам) от християни и байрямци (както наричали турците от Кутела), тя била най-стриктна и най-бдителна по Коледа, Великден и други празници, но потребна била и за делниците, щото пантите нямали почивен ден. Д-р Петър Коруев, летописецът на с. Габрово, от стари хора научил, че през една лятна нощ на 1869 г. разбойници от Дараос с главатар Дели Махмуд нападнали двукатната къща на Георги Кудев, в нея бил единственият дюкян в селото. Челеците намерили в него ракия, пили като невидели, кръвта им закипяла, буйствали и се вдигнала такава врява, че мъртвите да станат. Пръв се събудил ахъчеле-

* Откъс от бъдещата книга „Сос ми грачиш, гарванчо... Истории с хайти, комити и разбойници".

биец, стопанисвал овцете на Кудев, случило се така, че тази нощ спял в жилището на собственика над дюкяна. Кехаята открил огън по буйстващите крадци, притекла се селската стража, наскачали от одърите си и други габровци. Разбойниците хванали кой където намери друм, но главатарят, видяло се, бил ранен. Не стигнал далеч Делията Махмуд, укрил се в лозята край Дермен дере. Кръвната диря довела габровските мъже до скривалището. Заобиколен, баш разбойникът „започнал да святка с чакмака си, имитирал кремъклия пушка, за да сплаши преследвачите, но напразно". Краят му е описан просто: Нашо Тилов се приближил и го убил. И толкоз! Червеите да го ядат! Властта научила, че злосторникът бил зарит скришом, та се разпоредила да бъде изровен и погребан, както се изпращат правоверни, но слава Богу виновни не били търсени.

Ако подчертавам ролята на селските стражи в Габрово, то е защото ги е имало и са си вършили работата. И не правя съпоставки с безпомощните опити за изграждане на някакъв тип доброволни отряди за самозащита от грабежите и обирите, добили в днешно време епидемиологичен характер по българските села.

Габровци случили и на пъдарин. Али ага от село Хорозлу, или Алю, както го наричали българите, или Гяур Али, както го звали турците, излязъл човек на място, макар и да се е цанил за куруджийството в тоя малък агалък, след като вече бил опитал и меда, и жилото на разбойничеството. Знаел, че ако не става с правда, става с брадва. Третото – кой ще брои повече, не е нито по джоба му, нито по нрава му. Та спечелил габровци и останал в селото на тая служба чак до 1908 година.

Откраднали вола на дядо Дреню. Домашните му чули едно-друго, усетили разбойниците, но се пощамили, не посмели да гъкнат, да не ги сполети по-лошо. На другия ден пъдарят Алю, дядо Дреню и Нашо Тилов откриват дирите на вола – повели са го по посока на Еникьой и оттам го откарали през Места в село Дараос. Предвождани от Алю, габровци преминали реката и потропали на вратата на управата в Дараос, настояли да им върнат добичето. Хасанджикът (Хасанчо) – големецът на селото, отказвал да стори това, докато не чул Алю, който вече се бил хванал за ножа: „Бизден кан акарса, сизден су му акаджек?" („От нас ако тече кръв, от вас вода ли ще тече?"). Не им е първа тази среща – знаят се много добре, имали общи грехове, от които бягат, но не могат да ги заличат. „Убеден" от твърдостта на габровци, Хасанджикът кандисал и наредил да се предаде волът на собственика му. Така деребеят, който в другата си битност бил главатар на разбойниците, оставил за някое време Габрово на мира. Още повече че тоя Хасанчо, за по-внушително Хасанджик, след време повежда цял билюк от разбойници, има чета от 30–40 души и напада пътищата между Енидже, Ксанти, Кавала и Драма. Лошите се лесно съешават. Добре им дошла суетнята и неразбория около преместването на административния център от Енидже в Ксанти през 1870 г. Четата на Хасанджика доста поразии сторила, докато турските власти се усетят, че главните пътища трябва да се пазят заради пощата и пренасянето на пари от Портолагос до Ксанти. Тютюневата режия и тя си организирала своя охрана от въоръжени конници. В селищната история на д-р Петър Коруев е записана турска народна песен, родена някъде на десния бряг на Места, за събитие, което подсказва, че май

наистина имало защо Режията да засилва сигурността в превоза на парите по османските пътища.

Кой ти заповяда тебе,
бре Хасане, монопола
да обереш.

На монопола парите,
бре Хасане, с крина
ли ги мереше?

Хасанджишките панти на Габрово не посягали, първо, имали по-мазна плячка, и второ – ортаклъкът на Хасанджика с Алю пречел. Ала – до време!

Хайдут тепе се наричал хълм в голямото землище на Габрово, та природната даденост се превърнала в място за засади и наблюдения. От високото се откривала гледка надалеч – чак до село Исьорен. А срещу тепето е гористата местност Караахмат (на 25 км северно от Габрово) – „тлъсто" място за разбойници – тук завличали добитък, обирали пътници. Голяма яма им се отворила в десетилетието 1860–1870 г. Салих ага от Дараос водел банда от шестима, съвсем са си разпасали пояса, доста народ изгърмял. Пъдарят Алю събрал чета да ги преследва, в нея били Нашо Тилов, Нашо Кутров, Симеон Кулаклъев, Узун Петко и говедарят Секип. Сгащили разбойниците в местността Чатал чешме, вързали им ръцете, въжетата, които пантите носели да отвличат добитък, свършили работа. Както се казва, с техните камъни по техните глави. После ги откарали към Кочина, където въпреки молбите и плачовете за милост ги разстреляли и хвърлили в дерето. По чудо главатарят Салих останал жив, в спомените не се уточнява „чудото", та се добрал до Ксанти и съобщил на властта. Но предвидливият Алю вече бил докладвал където трябва, че петима разбойници, дошли да крадат волове в Габровското землище, са заловени и убити. Пуснали Алю по живо и здраво, но да се уверят в станалото, направили оглед – труповете вече се били вмирисали от горещината. Затуй габровци ги полели с газ и ги изгорили. Тази „разправа" с телата на челеци ще да е предизвикала раждането на турска песен, която внушава, че габровските комити имали адет, като убият някого, да го горят с газ. Макар че преводът е буквален и не можем да усетим песенността, текстът ни разкрива поне как народният певец, който си е избрал да бъде в ролята на един от шестимата злосторници, е видял събитието:

На Караахмат, над Чатал чешме,
насреща говедата се виждаха.
Четирима души българи и иновереца Алю
командваше. Габровските комити ни
видяха, ни обкръжиха.
Заловиха ни, закараха ни на Чатал
чешме. С новите въжета ни
вързаха. Българите обядваха,
турците се молеха.
Мурида кадише. На големия балкан,
на високата стръмнина ни закараха.
Пушките изгърмяха, куршумите (патроните)
към нас дойдоха. От шестимата единият се
спаси, и той ранен — Салих ага.
На Мунджунус момите отсреща
гледаха. С газ ги гореха.

Май Алю доста е постреснал челеците, щото двамина от тях го навестили и му предложили „сътрудничество" с обещание да му напълнят не само джобовете, но и дисагите, но пъдарят им отказал, щом д-р Петър Коруев съобщава, че е държал длъжността си чак до 1908 г. Не ми се ще читателят да остане с впечатление, че възхвалявам нищо и никакъв пъдар, но ще трябва да се погодим около мнението, че в Османската империя пъдарите не са били толкова ниско в селската йерархия, имали са каяфет, който идва от самочувствието им на султански хора, още повече че по малките селища властта е в ръцете на пъдарите и над тях са само мухтарите.

Изглежда, че габровци не си поплювали с челеците. През август 1870 г. в киречницата в местността Мочур шестима разбойници били обкръжени от четата на Алю и изненадани, пет трупа останали във варджийницата, шестият ранен се укрил в Стояновата воденица, но куршумът го застигнал и там.

През 1870–1880 г. в Каршияка вълрували не една и две грабителски чети от Дараос, Мунджанос и Челек. В тази местност по едно време царувала бандата на Агушоолар, питали-разпитвали, готвели се да нападнат по-богатските къщи в Габрово, пращали хабер до някои парасайбии габровци да им платят, да не ги халат. Опитали се да отвлекат сина на Петър Кутев, един от предните търговци в този край, и да му поискат откуп. Но Алювата чета разгонила бандитите. И слава Богу, че съдбата е пожалила малкия Димитър – който тогава е бил ученик във френското училище „Св. Жозеф" в Кадъкьой, Цариград, преди това е учил в гръцко училище в остров Хиос. Това момче е бъдещият голям тютюнотърговец и родолюбив благодетел Димитър П. Кудооглу. От ранни години се отдава на бащиното си занятие – тютюневата търговия, със седалище в Ксанти. С почтен труд и прибран живот бързо разширява стопанската си дейност и става един от първенците в този бранш. През 1903 г. се преселва в Дрезден, голям център на тютюневата търговия, оттам върти делата на складовете си в Ксанти и Пловдив, често ги посещава и при всяко идване прави благочестиви жестове към габровци. Бащината си къща подарява на училището, а в близка до нея сграда прави амбулатория, жилище за лекар и аптека. На всичкото отгоре плащал 3750 лева годишно на лекаря, да преглежда и лекува безплатно бедните селяни. Те не плащали и лекарствата. И когато през 1913 г. гърците сриват с пожар селото и цялото население избягало, но останало без покъщнина, Кудооглу праща телеграфически 2000 златни лева – нещо като първа помощ за злочестите негови съселяни. Димитър Кудооглу – благочестив християнин и силен родолюбец, по време на войните откривал трапезарии в Пловдив, оказвал материална помощ на ранените войници, на църкви и манастири, на болници, на БАН, на фонда „Иван Вазов", на българските пленници, на бедни и сираци в Ксанти и Кавала, на пострадалите от земетресението в Южна България, помагал за издръжката на ученици и студенти и още, и още. „Богатството, спечелено с честен труд, според мене, трябва да служи човеку, за да върши добри и полезни дела" – е убеден Димитър П. Кудооглу. Доказва го и през 1926 г.: „реших да създам и обзаведа в Пловдив на мои средства и издръжка за вечни времена един Дом на благотворителността и на народното здраве, носещ моето име, който ще води борба с най-опасните за обществото в днешно време болести: детските, туберкулозата, венерическите и пр., и който ще

поощрява благотворителността и милосърдието." Този дом се помещавал в ново солидно, пететажно здание, купено специално за целта, намиращо се на площад „Цар Симеон" (сега Централния площад), което благодетелят преустройва, мобелира и обзавежда според изискванията на науката. Ст. Н. Шишков ще нарече Дома на благотворителността и народното здраве „Димитър Петров Кудооглу" ореол на неговата висока благородна родолюбива душа.

Доста се поувлякох в подробностите, но те са ми потребни, за да защитя тезата си, че ако разбойниците бяха затрили момчето Митко, сина на търговеца Петър Кудев, каквато е съдбата на други габровчета, от толкова много човещина и благотворителни дела би се лишило обществото. Какво направиха бъдещите поколения? Отговаря д-р Радка Колева: „Национализираха Дома и прекратиха дейността му, събориха този уникален архитектурен паметник, за да разширят на негово място сградата на пощата. Складове предавани, препродавани, днес са в частни ръце и пустеят." Доста разбойнически се разправихме с наследството на Димитър П. Кудооглу. Още един пример в подкрепа на максимата „Нито едно добро не остава ненаказано".

Габровци не се отказвали сами да се разправят с жанабетите, дори да си имали „малки" неприятности с властите – най-често защо се погребват убитите разбойници скришом. Селото било глобено с „кан парасъ" на стойност 60 гроша, защото през 1901 г. селските пъдари Петър Лингов и Емин Ходжов преследвали двама разбойници, единия убили, другия ранили (по-късно умрял и трупът му бил намерен разложен), но не ги погребали както се изпращат правоверните.

През есента на 1906 г. пъдарите Димитър Чилингиров и Мехмед Алиагов открили двама бандити от съседното село Курталан, дошли да обират къшлите и да крадат добитък. При престрелката бил ранен единият разбойник, но съдът, както често се случва, взел страната не на бранителите на закона, а на злосторниците. Мехмед Алиагов бил осъден и окаушен в Гюмюрджинския зандан, откъдето една нощ избягал с още един затворник. За кратко се укрил в Габрово и се присъединил към четата на войводата Тодор Хвойнев и походил с комитите. Да не забравя – Мехмед е син на Алю, както го звали българите, или Гяур Али, както го наричали турците. Крушата не пада далеч от дървото. А пъдаринът Алю отдавна се правил на кьорав, като гледал какъв комитски огън кладат по селото, как се сбират по къщите заговорници, как из букаците шетат чети, една мине – замине, друга дойде. Не се и опитвам да обяснявам защо си е затварял очите пред заверите срещу османлъка, но едно е от бял ден по-ясно – бил рядка порода – мъж за двама.

След Илинденско-Преображенското въстание четите били разтурени, но войводи като Тодор Хвойнев, Христо Стоев-Лакудата, Бечо Дракчията и др. на своя глава продължили да хайдутстват. Колкото и да са били добри намеренията им да защитават населението, комитетските хора по селата страдали, защото властта гледала на тия чети като на революционна сила и засилвала репресиите, пратен бил аскер по селата да върви по дирите им. Имало да си връща за Илинден и Преображение. А габровци трябвало да изхранват четниците – не само да ги нахранят и напоят, а и да им дадат за из път. Знайно е, хайдутин без ятак го не бива. А някои от тия комити с носа си круши брулят – людете са им длъж-

ници, щото са тръгнали по гората заради тях. И не им мига окото да се изтресат, когато си щат, в кой да е час, в кой да е дом. Е, избират там, дето фурната пече повече хляб, а и не само хляб, щото само със сухоежбина не минават. Очакванията четата да потропа на вратата не били от най-приятните преживявания на домакините, но нашите херои често досаждали на тия, които те закриляли. Натресли се насреде нощ на габровеца Ташо С. Кулаклъев, той гласял да се жени „на утрината", та се натапанили хубавко от „сватбино месо" и си отишли по живо, по здраво. Има писмени сведения от Тодор Хвойнев, в които се сочи, че през 1907 г. той минал с четата си през Габрово и се отправил към с. Курталан. При параклиса „Св. Константин и Елена" четниците запалили огън, но били забелязани и нападнати от курталанци. Престрелката траяла цели шест часа и при опит да се оттеглят бил убит Гочо Калфата, а Мехмед (Метю) Алюв – ранен в крака. Метю, който познавал всеки храст тук, се добрал до селото, укрил се у дома на Димитър Диев-Каймакамина и по-сетне – у Костадин Диев, докато се затвори раната му. Тогава тръгнал да търси четата, с нейна помощ бил прехвърлен от Чепеларе в Пловдив. Такива патила сполетели сина на пъдаря.

И ако габровци бранили успешно своето землище, много техни съселяни станали жертви, когато отивали на пазар в Ксанти или се връщали със спеченото от гурбетчилък. Разбойниците търсят готови пари по пътя от Габрово към Ксанти, който се въртял по калдъръмено жаде, останало от римско време. Макар този друм да е доста оживен, тук някъде бил заклан, а преди това обран Кьор Смион, а мулето му било отмъкнато в с. Курталан, през което минавал този главен път към Беломорието. На север от Габрово е пътят към Смолянско – а там е „славното" Деребаши – там били обрани габровците Христоска и Павле. Запазени са спомени и за отвлечени овце от сюрията на Атанас кехая и от Маткуската сюрия.

И макар сертликът на челеците да е яце голям, габровци, вижда се, здравата им се опъвали. Кога секли с острието на брадвата, кога с тъпото – със спазаряване с хайтите. Широколъчани, които наемали къшли в Коджаорман, не се страхували, защото били „пò панти и от самите челеци". И чокманските овчари ги респектирали с оръжието си и с решимостта, с която го пускат в действие.

***Иван Кирков** е български творец с разностранен талант – живопис, плакат, сценография, монументи, портрети, натюрморти, еротични картини. Негови учители са професорите Кирил Цонев и Илия Петров.*

Илюстратор е на книгите „Кукуригу, петленце" от Ц. Церковски, „Андрешко" от Елин Пелин, „Намерено съкровище" от К. Калчев, „Косе-Босе" от Ран Босилек, „В навечерието" от Тургенев и много други. През 1957 г. печели бронзов медал на СБХ за живопис и започва да участва в общи художествени изложби. През 1961 г. се включва в Първата младежка изложба и картината му „До морето" става една от причините за широка обществена полемика. В киното дебютира като художник във филма „Инспекторът и нощта". През 1963 г. получава наградата на СБХ. Бил е сценограф в Сатиричния театър.

Първата му самостоятелна изложба е през 1969 г., втората – през 1978 г. Печели първа награда за илюстрация. Създава голямата металопластика в чакалнята на Централната гара в София. През 1974 г. става доцент в Националната художествена академия, където е преподавател. При реконструкцията на Народния театър прави стенописите и завесата. Получава „Наградата на София". Автор е на стените с каменна мозайка „Посрещане на Съветската армия" и „Девети септември 1944" в интериора на Дома-паметник на партията на връх Бузлуджа и на декоративното оформление от металопластика в НДК. Създава мозаечни пана на много места в страната.

През 1985 г. става професор в НХА. Сред учениците му са Чавдар Маринов, Дарина Цурева, Ива Владимирова, Атанас Парушев, Динко Стоев, Долорес Дилова и други известни творци. Удостоен е със званието „Заслужил художник".

Последната му голяма изложба е през 2002 г. в НХГ по повод 70-годишния му юбилей. През 2009 г. е заснет документалният филм „Иван Кирков или да се спасиш в спомена", посветен на твореца.

Иван Кирков
Пасат, 1975

И ДОКОГА?

Найден Вълчев

***Найден Вълчев** – писател и преводач. Бил е главен редактор на сп. „Дарители", редактор на сп. „Български воин", сп. „Септември", сп. „Съвременник" и в. „Народна армия". Бил е председател на Съюза на преводачите в България (1989–1991). Автор е на над 17 поетични книги. Пише и за деца. По негови стихове са написани популярните песни: „Тиха вечер", „Ние сме на всеки километър", „Една българска роза" и др. Заслужил деятел на културата. Носител е на наградата „Димчо Дебелянов", на наградите на СБП, СПБ, на „Златния Орфей" и на високи руски и белоруски отличия.*

Чета брой трети от 2013 г. на списание „Пламък", спрял съм се на онези страници, в които се явява още един съдник на Елисавета Багряна, която в съда не спасила Никола Вапцаров. „Проиграла единствената възможност", „теглила му куршума", „пратила го в гроба". Така му била казала майката на разстреляния поет.

Боя се от преразкази и обобщения по различни източници, странно ми се вижда разговорката между баба Елена и Атанас Тончев в 1952 г. да е била друга, освен „в коя област на литературата се занимава вашият кръжок", да е обхващала „същностните въпроси в литературата и тълкуването им", да е спирала при „примери и цитати от Шекспир, Гьоте и Ибсен"... Но какво да се прави, като в спектаклите актьорите понякога си прибавят реплики, пък влизат и гримьори.

След Мешеков, след Людмил Стоянов, след Владимир Василев и след Петър Динеков, подир тях след Блага Димитрова и Йордан Василев, след Милена Цанева и Иван Сарандев, след следващите, дошлите след тях – днешните, младите, за Елисавета Багряна май вече всичко е казано, но един уж малък въпрос ме връща пак към нея и ме кара да взема молива наново. Пустата мълва за подсъдимия автор на „Моторни песни" и авторката на „Вечната и святата".

А със съдника Тончев ние бяхме войници по едно и също време, дописниците от различните гарнизони на Втора южнобългарска армия под ръководството на пловдивското ДНА бяхме си създали литературен кръжок и го бяхме нарекли „Никола Вапцаров". Това е било основанието при отбелязването в Банско на 10 години от разстрела нашият кръжок да бъде там. От разказа ми в следващите редове ще произтекат сума неща, над които ще поставя въпроса „Докога?".

Да, поетесата, както и художникът Константин Щъркелов са били помолени от майката да се явят на процеса и да кажат своята дума за подсъдимия поет. Нали са известни личности, гостували са в дома на Йонко и Елена Вапцарови, показанията им биха били от значение. Другите двама, помолени да свидетелстват – популярните политически личности, при това приятели на Йонко Вапцаров, Таско Стоилков и Никола Мушанов, както и някои други дейци от сферата на културата не се явяват на процеса. Явяват се поетесата и художникът.

Дотогава Елисавета Багряна не е познавала Вапцаров. Когато е била в техния дом в Банско, той е бил в Морското училище във Варна. Не го е познавала и по-късно, не е и знаела, че пише стихове. Чете за първи път неговите „Моторни песни" през нощта преди процеса в Борис-Ангелушевия екземпляр, донесен ѝ от Матвей Вълев. Стихосбирката излиза през 1940 г., някои са я виждали и са я чели, но за нея никой не е отронил дума в литературния печат. Единствен Александър Муратов публикува кратък отзив във врачанския вестник. Когато след Соболевата акция съдят Никола Вапцаров, за него с добра дума свидетелства Светослав Минков, но какво от това – интернират го в Годеч. На големия процес през 1942 г. отива да го подкрепи по своя инициатива Теодор Траянов („Край брега на тиха Струма"), но не е допуснат, защото „не е редовно призован като свидетел".

В София Бойка и Никола Вапцаров, както и брат му Борис, живеят на улица „Ангел Кънчев" 37 в апартамент на леля им, която е в Америка. В една от стаите квартирант им е Христо Радевски. Той ми е казвал как сутрин, когато се пресрещали в антрето, когато се бръснели, понякога Вапцаров му подавал ръкописи с думите: „Бате Христо, надникни над тези нещица." Същия ден или на другия ден Радевски му казвал своята дума. За това пише и Атанас Тончев, като цитира думите на баба Елена. Те били: „Христо Радевски казваше, че стиховете на Николо не му допадат, но не ги отричаше. Беше искрен и се отнасяше с уважение към него. Кольо – казвал му той, – виждам, че бъркаш дълбоко в големите проблеми на живота и в политиката. Поезията ти е човечна и съдържателна, но аз съм привърженик на класическия стих и ми е трудно да възприема твоя стил и тези разхвърляни форми..."

Пак ще кажа – боя се от преразкази, но така е черно на бяло. Димните комини на Ангелушев са спирали погледите на малко хора, на близки отделни люде, на определени познати. Виждал съм автограф на Вапцаров към близък банскалия, зная за доброто им познанство с Богомил Райнов, виждал съм автографа му за поета Пантелей Матеев, но каквото и щем да си говорим с късна дата – тогава Никола Йонков не е бил известен поет, не е имал публично признание, макар да се е вестявал сред писатели, художници, артисти. Сродна участ с участта на Димчо Дебелянов. Неговият близък приятел Чудомир казва: „Димчо беше сред нас, беше написал своите елегии, преди да тръгне за фронта, но ние бяхме слепи, ние не ги видяхме."

И Дебелянов, и Вапцаров ги открива времето, открива ги смъртта. Три-четири години след разстрела, след Девети септември 1944 г., нашата гимназистко-студентска младост беше взривно покорена от бронебройните патрони на поета, от гневната дама и от звездите на Фамагуста. След факултетите ние с

Тончев бяхме три години във войнишки шинели в различни гарнизони, но ни събираше литературният кръжок и, както казах, това е било основанието и ние, както и моряците от Варна, да бъдем в Банско. Площадът беше пълен с народ. Когато пристигаха официалните гости, български и чуждестранни писатели, множеството им правеше път. Най-отзад над другите се извисяваше високият Божидар Божилов. „Божидаре", му извиках, той махна с ръка към нас, качи се с другите на трибуната. Официалните речи и приветствия завършиха с рецитал на стихотворения от Вапцаров, четоха и дошлите български поети и едно войниче. Войничето бях аз.

Ние и моряците успяхме да влезем в къщата на Вапцарови. Посрещна ни баба Елена, радваше се, че сме нарекли кръжока си на името на милия ѝ син... Почерпи ни сушени сливи и орехи. Ефрейтор Тончев пише, че е останал след нас, и в редовете му се съобщава, че са говорили с баба Елена по литературни въпроси и по подробности за процеса. А в спомена на редник Вълчев стои мигът на една най-обичайна кратка визита на уважение, целувам ръка на майката в черно, общи думи, снимка и както преди нас, така и след нас ще влязат други хора.

Съобщено е решението, че на Вапцаров е присъдена високата Международна награда за мир, и затова с българските писатели тук са Жермен Ив Фарж и Жан Канапа от Франция, Лев Ошанин от СССР, Мери Флоранс Пит от Англия, Вилям Завада от Чехословакия, Джорджо Марцела от Италия, Ян Шпиевак от Полша, Ференц Юхас от Унгария, Аня Вилмелвуо от Финландия. Това е през юли, а през декември наново в Банско ще бъде връчена Почетната грамота. Пак са тук споменатите чуждестранни гости, сега е тук и Еми Сяо от Китай, кубинецът Николас Гилен („Малка пловдивска балада"), Лудвиг Рен от ГДР, Чичероне Теодореску от Румъния, българската делегация се води от председателя на Българския комитет за мир академик Георги Наджаков. Ентусиастът от пловдивската библиотека Златка Рускова пак ни е измолила от гарнизоните и ние да сме в Банско. Разказвам всичко това, защото още го помня (помага ми и Народната библиотека) и защото искам да стигна до думите, които баба Елена била казала на Тончев, а те, както видяхме, не са какви да са думи.

Той казва, че „Станка Пенчева, Вътьо Раковски и Найден Вълчев, които десетилетия работеха до поетесата в списание „Септември", „не сме смеели да я заговорим на тази деликатна тема". Ами това не е така, ето че на съседната страница в „Пламък" тя сама споделя с нас за своето свидетелстване на Вапцаров, споделя го неведнъж. Известно е, че докато чакат да бъдат повикани пред съда, Щъркелов и Багряна били предупредени от прокурора Стоманяков, че се иска тежка присъда (т.е. смърт), и да отговарят кратко. Багряна, която „винаги съм изпитвала панически страх от полиция, съдии, следователи", „от военните цял живот нищо добро не съм видяла", пред този трибунал в ботуши отговаря – внимание! – с „да" и – внимание! – с европейско, парижко кимване надолу с глава. Това тогава не е обичайно за нас и някои от присъстващите, нечули „да"-то, го възприемат като „не". Оттук тръгва мълвата, макар че протоколите жестове не протоколират. Багряна, казва Бойка Вапцарова, която стои най-близко до съда и до нея, отговори „да" с думи и с жест. И нека помислим защо подсъдимият Младен Исаев се обръща към съда – госпожа Багряна да каже думи и за

него. Ами че ако тя беше проронила нещо негативно или неутрално за Вапцаров, Исаев щеше ли да се обърне към нея?

А кои са трите въпроса към Багряна?

– Познавате ли лично Никола Вапцаров?

– Не го познавам!

– Познавате ли неговата поезия?

– Да, познавам я!

– Има ли родолюбие в неговата поезия?

– Да, има!

Процесът обаче е жестоко предрешен, в клопката е върховното партийно ръководство, което ще събаря царщината, в тази клопка безразсъдно и невежо е въвлечен за опасна дейност и Моряка. Знаят ли, че той „пише и стихове"? Той на тях им е нужен за друго – техничар ще е, нали е учил в Морското училище, ще разбира от динамит. Не духовният, истинският. И какво е извършил? Два пъти е пренесъл сандъче, дадено му от непознат, да го предаде на определен адрес на друг непознат. Може би е тротил? Пътувал е до Варна да установи контакт. Организирал е квартири за преспиване на нелегални. Признал е това в следствието, признава го пред съда, а „в съда не потупват по рамото". Тя желязната Айфелова кула прави отклонения (стих на Ел. Багряна), та как човек от плът и кръв ще устои в абсолютно равновесие? Какво може да стори плахият и разколебан глас на Щъркелов, макар че е по-отдавнашен приятел на семейството? Какво значение има за съда в пагони гласът на поетесата? Не помага приятелството на бащата с цар Фердинанд и с цар Борис III. Не помага падането на колене на баба Елена пред величеството, не помага личната молба на Вапцаров до същото величество... Гибелен за литературата ни и за народа ни разстрел и след разстрела... И вечната майчина мъка за милия Николо, която в мъката си изрича и горчиви думи за другите, защото те са живи, а нейният син е в черната земя.

Раздумката между баба Елена и Тончев:

– Какво беше отношението на Багряна към поезията на Вапцаров?

– Никакво. Тя не каза нищо за поезията му... Не изпълни обещанието си... Всъщност му тегли куршума... Проигра единствената възможност да се спаси Вапцаров.

Багряна говори в самолета с баба Елена, обяснява ѝ нещата, обстановката, казва ѝ за стихотворението си „Двете майки" (Елена Вапцарова и майката на Зоя Космодемянская) – казва ѝ, че ѝ го е пратила...

Баба Елена, според Тончев:

– Я го скъсах и хвърлих. Ти прати Николо в гроба.

Събирани, обобщавани, сведенията и впечатленията се съдържат и в продължилия му разговор с майката.

– Преди малко споменахте за приятелския кръг на Вапцаров. Какъв беше той?

– Имаше много приятели. Дружеше с повечето от прогресивните писатели и хора на изкуството. Особено тези около вестник „Кормило" – Младен Исаев, Людмил Стоянов, Христо Радевски, Ламар, Николай Хрелков, Ангел Тодоров, Николай Шмиргела, Александър Жендов.

– Но споменахте, че не на всички е можел да разчита. Кои хора имахте предвид?

– Ами например Младен Исаев. Талантлив поет, но като човек не чини. Казваше за стиховете му, че са някакъв набор от думи и изрази... Груби са, без художествена и поетична тоналност. Николо ми споделяше това с горчивина. Елин Пелин се застъпил за него, за Исаев, той се разграничил от другите и се отървал... Георги Караславов отричаше драматургичните опити на Вапцаров, казвал, че стиховете му били суховати, бедни откъм образност и лиризъм. А сега се скъсват да го хвалят и се перчат колко близки другари му били.

Драги Тончев, ще използвам стих на поета да кажа: – Може да съм мнителен, но си ми съмнителен. Струва ми се, че „стиховете му са някакъв набор от думи и изрази... груби са, без художествена и поетична тоналност", „стиховете му са суховати, бедни откъм образност и лиризъм", така наперено казани, не ще да са думи на баба Елена. Знаем за нейното образование и култура, но повече ми приличат на твои и това води към още много съждения. Водил съм при нея румънския поет Виктор Тулбуре, съпровождал съм белорусина Нил Гилевич – речникът ѝ беше друг, друг.

Какво става в милата наша Родина! Мине се не мине месец и тиражните издания току прозвучат: „Баба Елена не можеше и не искаше да прости на Багряна", „Багряна отнела съпруга на приятелката си", „Извънбрачната любов на Вапцаров", „Врагините Дора Габе и Багряна", „Стефан Данаилов имал и втори незаконен син", „Само няколко месеца след погребението на Боян Пенев Багряна отваря отново сърцето си за любовта", „Багряна зарязала сина си", „На Олимпиадата в Берлин Багряна се ръкувала с Гьоринг и с Гьобелс", „Багряна танцувала, танцувала до забрава с Изидор Цанкар", „Багряна организира бягство от София с Раде Драйнац", „Багряна отклонява Матвей Вълев от семейството му с Вера Лукова", „Новооткритата звезда от любовната карта на Багряна", „Багряна страда по много по-млади от нея мъже"... И колко още. Не виждат тиражните издания как през сълзи се пише „Няма вече да оправям вечер твоето креватче", а ни съобщават „зарязала сина си", не могат да открият в „Човешко сърце" и „Звезда на моряка" новото, модерното след „Вечната и святата", не могат да се докоснат до „традиционалиста и новатора", а ни откриват, че отклонила Матвей Вълев, не знаят, че нейният подпис върна в университета изключения студент, защото „Той пише стихове" (Атанас Мочуров), а че организирала бягство с Раде Драйнац, не знаят за нейната защита на евреите... в онези военни години... когато се явява Законът за защита на нацията... Младите не знаят, не могат да си представят как така ще се люлеят обесени Никола Петков, Трайчо Костов, защото мислят иначе. Да кажем, то било тогава, но после, когато пишещият събрат се връща от острова на Дунава и няма хляб, покрив, постеля, къде ги намира? Под нейната стряха. А се пише и пише за откраднатия съпруг, за това, че Багряна има стихотворение за смъртта на царя и стихотворение за смъртта на Георги Димитров. Не се вижда мъчителната ѝ адаптация към новото време, не могат вестникарските колони да съзрат как обществената промяна смени дори нейния регистър и принизи лавинната лава на стиха ѝ, а си стоят при епидермалните свои пространства на „поетеса, поетеса, на два режима метреса", не

знаят за „До моя син на фронта", а акцентират на ръкуването ѝ с Гьоринг, не им е гордо, че когато Ален Боске издава във Франция антологията „100-те най-хубави стихотворения на света", България е представена от нея, а разлистват негордите ѝ писма до Иван Бочев.

Казвали са ми: Бреговете на Огоста са още кървави от септемврийски разстрели, от шлеповете хвърлят завързани мъже в Дунава, а към Лом и към Дунав, слепи за всичко, Багряна и Боян Пенев летят към своя Бретан... Това е и тяхно време, има ги едни Ескадрони (Христо Смирненски), има го Легендарния поп Андрей (Гео Милев), има „Царевица ранна рони златно зърно, майко, прегърни ги, те не ще се върнат" (Разцветников), има „Конници, конници, кървави конници, и страшно е, майко, и весело" (Фурнаджиев), ще дойде „Колко дена го били – ни дума, ни вопъл, ни стон" (Веселин Андреев), има колко още...

Багряна не е от тази армада. Тя е друга, тя е друго, тя е Амазонка, тя е Кукувица бродница, тя е, която се връща унизена и горко разкаяна, пита „Не сме ли ний гъдулката на слепия, що пее край града...", нея изпепеляващи чувства я хвърлят в безпаметни вихрушки, тя е сеизмограф на тези чувства в тези Дни черни и бели, които я веят и люлеят от Халеевата комета до Халеевата комета в какви ли не подеми и погроми. Номинираната за Нобелова награда поетеса е „Млада, млада, млада, с огнено сърце", приятелства с Иво Андрич, Пол Елюар, Анна Ахматова, Назъм Хикмет, Десанка Максимович, Ярослав Ивашкевич, Янис Рицос, превежда ги, лети и пада, подема се и се връща от всичко и отвсякъде се връща с „Аз съм само щерка твоя вярна, моя кръвна майчице земя", с „И все едно дали Мария или Анна е", с „Как ще спреш ти виното, щом веднъж е закипяло то", с „Да ослепеят очите ми и двете", с „Кой си ти на моя път застанал", с „Как да кажа, как да бъда чута", с „Конски бяг под плясъка на бича", с Пенелопа на XX век, с „Големият цирк", с „Животът, който исках да бъде поема", с онези „Седем въглена в мангала", с „Нейното стадо само от три бели кози", с „Преди да звънна утринна, звъниха за вечерня"...

Ето го този словесен Мусала в нашата поезия, който искри, блести, задъхва, плаче с бурите, разтърсва, внушава, пее с ветрите, покорява. И помита всичко ниско и низко, пред което дребни амбиции се задъхват да ровичкат и си казват – я да я ритна по кокалчето аз тази Багряна, защото знаете ли, че... че... И занареждат... И си казват – белким се чуе покрай нейното и моето име. Какви напразни надежди на тези, които чернят, и колко е тъжно, че им сладни. Страх ги е или не могат да погледнат към високото, защото ще им хлъцне вратът. За мое огорчение има съзвучие между писаното от Тончев и писаното по тристахилядните издания. Само вижте – на всекиго е известно как Багряна се явява на процеса, а вестникът без капка свян изтърсва на страницата си „Багряна се скатала, когато трябвало да отърве от разстрел автора на „Моторни песни".

Трябваше две думи да кажа след двайсетте думи на Тончев, а се наложи да изредя двеста. И защо години и години мрачната мълва все пълзи и лази, все трови и трови, сякаш иска да демонизира поетесата и когато е вече в отвъдния свят? Защо? Защото „през 50-те Вапцаров прогърмява по света" (Зографова), национална и световна величина е и е погубен. Трябва да се намери виновен за тази смърт. Името на бащата не може да спаси сина. Нито коленичилата майка. Нито

разколебания Щъркелов. Нито молбата на самия подсъдим... Нито онези, които са го въвели в опасната игра... Тогава? Тогава Багряна. Багряна, та Багряна.

Двадесет години работих до бюрото ѝ, много чух, почувствах, видях. Виждах как тя, сключила устни, понасяше несправедливи и недостойни обиди. С болка и с мълчание. Както когато в редакционната стая бяхме двамата сами и тя получи международна телеграма. Отвори я, загледа се към прозореца и каза:

– Починал е Изидор Цанкар.

Не си отклони погледа от прозореца, постоя така мълчаливо миг-два-три и добави:

– Нека да си отида.

– Да Ви съпроводя?

– Не. Нека да бъда сама.

Споменах, че нейната поезия е Мусала на нашата лирика. Какъвто е и географският Мусала. В подножието му ще видите и ниски храсталаци, и кални свлачища, и рухнали стволове, и усойни долища, и келяви дървета, но на високото той е над тях, далече над тях, и искри, блести, задъхва, плаче с бурите, пее с ветровете, разтърсва, внушава, покорява. Пръв посреща изгрева, последен изпраща залеза. Забравили низините, ние му се възхищаваме. Възхищаваме се и на словесния Мусала – извисен над ниското и низкото, който все още е и неповторим, и недостижим. А го ругаем със своята *santa simplicitas* и го ритаме, и го плюем, и го хулим, и го черним... И докога, Господи, докога?

ОТРАЖЕНИЕТО НА ВОЙНИТЕ, В КОИТО Е УЧАСТВАЛА БЪЛГАРИЯ, В ЛИТЕРАТУРАТА НИ

Драгомир Шопов

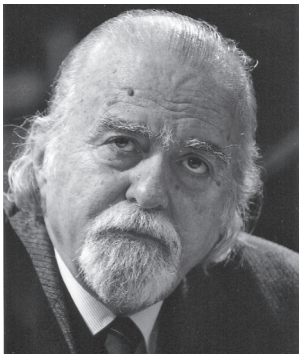

***Драгомир Шопов** – поет и публицист. Работил е в БНР и в. „Земеделско знаме". От 1999 г. е лидер на Българския земеделски съюз „Ал. Стамболийски – 1899". Народен представител в 37-ото и 38-ото Народно събрание. Член е на СБП и СБЖ. Издал е 23 книги – поезия, публицистика, стихове за деца. Негови творби са преведени на полски, руски, румънски, белоруски, френски, английски, сръбски и други езици.*

Когато разглеждаме въпроса за войните, преживени от нашата родина, и за отражението им в творчеството на българските поети и белетристи, неминуемо стигаме до констатацията, че животът на литературата е в тясна зависимост от живота на народа. Народът, неговата съдба подхранва с живителни сокове творческите търсения на творците, оплодява и извисява тяхната дарба. Голяма част от най-значимите наши майстори на словото, облекли войнишки шинели, са били изправени пред една жестока реалност, обарутила сърцата им с нови усещания, с омраза и ненавист към врага, с мъка и болка за роден дом – чувства, типични и за обикновените войници. Така е било по време на Сръбско-българската, Балканската, Междусъюзническата и Първата и Втората световна война. Тогава, във фронтова обстановка, под зловещия писък на куршумите и снарядите, до труповете на убитите, в мрачните землянки и окопи са се раждали стихове, разкази, военни репортажи и очерци, останали като безценно свидетелство за преживяното от българите през войните. Талантливите ни писатели показаха във високохудожествена форма тежкия живот на бойците, ентусиазма от победите, покрусата от загубите… Те издигнаха своя остър протест срещу авантюристичната политика на управляващите върхушки, довела до нашите национални катастрофи. Главното обаче, което непременно трябва да се отбележи, е, че в техните произведения по вълнуващ начин е изразено израстването на народа ни по дух, по сила, по нравственост, по хуманизъм дори в едно антихуманно време. Можем убедено да твърдим, че суровите условия на фронтовия живот, ужасите, смъртта, страданията, траурните забрадки на майките станаха причина за

създаването на едно ново по дух и емоционална същност творчество, все по-близко до въжделенията на обикновения човек. Вече нямаше място за илюзии. Военната касапница отвори сърцата на хората, накара ги да гледат с други очи на живота и света, изправи ги пред трудни въпроси – каква е ролята на личността в драматичния сблъсък на доброто със злото, какво значи национален идеал и как той трябва да бъде съхранен, кой е виновен за нещастията на хилядите, ще има ли съд за предателите, пренебрегнали чувството за национално достойнство…

Страниците, които ни връщат към преживяното по време на войните, са ярки, силни и поучителни, защото са дело на изключително талантливи поети и белетристи. Съвсем в началото на Балканската война поетът Кирил Христов пише: „Заедно с цялата интелигенция на София и аз се озовах още с първите часове на мобилизацията в двора на пехотните казарми и още там, в този първи ден, сред врявата на хиляди възбудени хора, аз написах стихотворението „Напред към южните предели"." През Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война Кирил Христов е военен кореспондент и сътрудник на вестник „Военни известия". Изпод неговото перо заживяват своя живот прекрасни стихотворения – „След боя", „Керванът на ранените", „Малкият предводител" и др. Поетът пише:

Момци, нима ще осрамиме
рода си, българското име?
Напред!
…
Високо дръжте знамената!
Ний борим се за правда свята!
Напред!

В строя на поетите, писали за войните, победите и пораженията, са автори като Стамен Панчев, Иван П. Йончев, Теодор Траянов, Николай Лилиев, Гео Милев, Емануил Попдимитров, Димчо Дебелянов, Христо Ясенов, Асен Разцветников, Йордан Стубел, Христо Смирненски, Елисавета Багряна… Името на всеки от тях звучи с непомръкваща слава през дългия низ от години. Може ли да се забрави „Сине мой" от Стамен Панчев:

Аз отивам, за да се не върна,
дълг отечествен зове ме в бой –
дай да те целуна и прегърна,
може би за сетньо, сине мой!

Или „Заветът на дедите" от Иван П. Йончев:

Един завет оставили са нам дедите –
велик завет, написан с кървав меч:
– Деца, на родний край пазете си земите
от подъл враг, кат зеницата на очите,
бранете ги от близо и далеч!...

Или „Българска войска" от Никола Ракитин:

И гръмват тръбите,
и пукот ужасний
небето раздра.
В атака орлите
политат безстрашни –
ура!

Или „Старият бивак" от Димчо Дебелянов:

И от призори до първи сън
стъпките на рой сурови войни,
като тежък непрестанен звън
тръпнеха сурови и нестройни.
Всеки завой там ни бе познат,
всеки път – тъй горестно възлюбен,
сякаш всеки – в тоя малък свят
бе намерил своя свят изгубен.

Или „До моя син на фронта” от Елисавета Багряна:

Къде си, чедо мое, днес, не знам,
но с теб е мисълта ми всеки миг –
и виждам те в борба с развято знаме
и с осеян от подвизите лик.

Всички тези забележителни наши поети носят в себе си нещо чисто, свято, голямо, чието начало се казва Иван Вазов. Народният поет възприема по особено драматичен начин преживяванията на нацията ни по време на войните, на които е съвременник, като издига на висота образа на обикновения войник. През 1915 г. той казва: „Написах голям брой стихотворения, вдъхнати от нашите победи и от радостта на постигнатия народен блян – освобождението на Македония. И тях напечатах първен в „Мир” и „Военни известия”.” След националната катастрофа през 1918 година Вазов се чувствал ужасно. Той едва ли не проклел своите „бранни” песни, в които е възпявал българските военни победи. Писал е: „Знам, че нямам право. Потомството би ме осъдило, ако бях мълчал в такива сюблимни моменти. Но какво да правя, сега тъй чувствам...”.

Вазов ненавижда войната. Признава, че всяка песен за войната му струва много сълзи. И въпреки това той пресътвори в незабравими поетични образи всичко, върху което се гради народният дух, улови и показа устрема на народа, невероятно единен и обединен, когато защитава свободата и независимостта на своята родина. Като никой друг поетът прослави българския войник, на когото се дължат победите. Той изрази своята дълбока почит и към падналите герои, прославяйки техния героизъм и подчертавайки изрично, че те са загинали не за някакъв трон, а за България:

Българийо, за тебе те умряха,
една бе ти достойна зарад тях
и те за теб достойни, майко, бяха!
И твойто име само кат мълвяха,
умираха без страх!

Сред златните страници, посветени на България и войните, видно място заемат Вазовите „Новото гробище над Сливница”, „Само ти, солдатино чудесний”, „Таз война”, „Към бойните полета”, „Паметник на българската мощ”, „Буйните нивя”, „Под гръма на „урата”, „На България” и още, и още…

За въздействието, което поезията оказва върху воюващите на фронта българи, най-добре говорят думите на фронтоваците до народния поет Иван Вазов: „Вашите стихотворения ги четем с възторг и наслада. Те ни ободряват, дават ни кураж и смелост, карат ни да вървим напред. Какво щастие, каква гордост за България, че е родила един велик поет, който с чаровното си перо безспирно ни учи да любим своята земя, да пазим своето отечество.”

Произведенията на Вазов са истински духовен стожер на чувството за национална общност, за това, което обединява българите през различни времена и от различни социални слоеве. Лесно е да си обясним защо, след като народът узнава за фаталните за България условия на Ньойския договор, покрусеното хорско множество се отправя не към двореца, а към дома на Вазов. За българите поетът е единственият, с когото могат да споделят тежката си скръб. Вярвайки в звездата на

своя народ, поетът усеща, че нищо не е в състояние да сломи неговия дух, и затова последната му стихосбирка от 1919 г. носи дръзкото заглавие „Не ще загине!". И на преклонна възраст Вазов заявява: „И мой дълг е в края на моя жизнен път поради голямата вяра, която имам в бъдещето, да извикам на своя народ: „Не се отчайвай! Вярвай! Работи в братски сговор със съединени сили. Да живее българският народ, да живее България!".

Поетите, които дойдоха по-късно, също бяха достойни синове на своето отечество. Изявили таланта си при нови обществено-икономически условия, те продължиха славната традиция на предците. Имената им са известни: Ламар, Владимир Русалиев, Николай Марангозов, Ангел Тодоров, Младен Исаев, Иван Бурин, Никола Вапцаров, Веселин Ханчев, Валери Петров… Участието на повечето от тях в Отечествената война, активният сблъсък със суровата реалност им даде възможност да покажат двата полюса на живота – човешкия и античовешкия – и да отразят освободителния характер на тази война в творбите си. Поетът Ламар е командир на Пропагандната рота при щаба на Първа българска армия, Ангел Тодоров редактира вестник „Фронтовак", списван на фронта, доброволецът Иван Бурин е военен кореспондент... Те и останалите писатели, участници във войната, разказаха в своето богато творчество за успешното включване на България в жестоката битка за окончателната победа над хитлерофашизма. Ламар създаде две поеми: „Запад–Изток", в която изобличава немския фашизъм и критикува крупните капиталисти, подкрепящи лидери от рода на Хитлер, и „Горан Горинов" – една изключително сполучлива творба, по-различна от всичко, което е написал дотогава. В тази поема той рисува образа на обикновения човек от народа, редника от армията на Отечествената война, селянина Горан Горинов. Названията на отделните части на поемата са показателни: „Атака", „Переправа", „Окоп", „Офанзива". Горан, преминал пътищата на войната и оцелял от ада, се завръща в родното си село като победител. На своите съселяни разказва какво е преживял: „Войната преора с огромен палешник/ селата, нивите и градовете." И продължава убедено:

България сега расте наново
и щастие ще блика за децата,
но трябва да сме храбри и готови
със мирен труд да победим войната!

Силна поезия роди дарбата на фронтовака Младен Исаев. Негови са запомнящите се „На пост", „Ний помним", „Боец", „Огъня", „Гробище край Харкан". Поетът писа:

Срещу Драва Соболч връхлетяха роботи с картечници,
срещу вас беше тръгнала в поход смъртта.
Но ще бъдат свидетели даже звездите далечни
как заринахте с огън вразите с пръстта!

Вие, храбри мъже, оцелели на Соболч в боевете,
поменете другарите, с вас непотеглили вече назад.
Ще гори под небето на бъдните мирни столетия
тоя подвиг велик край високата бяла бреза!

Много популярни и обичани са „Стихове в паласките" от Веселин Ханчев. През трудните дни и нощи на Отечествената война поетът е бил на бойната линия. В миговете на атаки, в изтощителните походи, в кратките тревожни часове на почивките той е чувствал онова, което по-късно ще се превърне в топла, сърдечна поезия. „Не, не мога да спя", „Забравиха ласки ръцете ни груби", „Над Страцин под скалистия рът", „Благодаря ти, мамо" са само малка част от силните песни на поета, стоплени от огромна любов към родината, към скъпата жена и вярата в доброто. Всичко това съжителства с овладяната емоционалност на автора, когато изразява своя патриотичен дълг и гордостта, че воюва за свободата на народа. Поетът пише:

Там, в селата пламнали, е фрица.
А зад нас е родната страна.
В тъмното и тя сега с войниците
мълчаливо крачи на война.

И веднага до тези строфи се раждат строфи с друга тоналност, с друго звучене, но все така силни и искрени:

Русокоса моя, чипоноса,
синеока моя дъщеря,
спиш си ти. Не знаеш ти какво са
залповете, грозното ура.

Спи, далечна, ненагледна моя!
Спи си в тишината. Нани-на!
Аз вървя сред грохота на боя,
за да пазя твойта тишина.

В поезията на великия Никола Вапцаров на преден план излиза пленителният образ на обикновения човек, на работника – борец и обновител, който възприема с огромна надежда новите технически открития на века. Без да е бил на фронта, Вапцаров усеща по неповторим начин студения дъх на войната и издига високо своя гневен протест срещу това зло:

Война!
А безброя от гладни?
Война!
А безцелната смърт?
А нашата бликаща младост,
която раздрусва светът?

* * *

Както е известно, времето на драматични, на върховни изпитания е в основата на най-зрелите литературни произведения. Така е в поезията, така е и в белетристиката. В творбите на нашите талантливи прозаици се усеща величието на българския дух, свързан тясно с Булаир и Чаталджа, с Лозенград и Люлебургаз, с Драва и Мур… Правят впечатление показаното по силен начин родолюбие на нашите бойци, техният хуманизъм, проявен в жестока, античовешка обстановка, покрусата от погребаните животи, гневният вик на протест към виновниците за националните катастрофи. В книгата „Кървави петна" от Владимир Мусаков

войната е обрисувана като жестока касапница. Тук липсва възторженото отношение към воюващия герой, потънало е в ужаса на човешкото изтребление.

В началото на Балканската война загива талантливият писател Илия Иванов-Черен. Някои изследователи отбелязват, че го е убил турски войник, когото Черен не е пожелал да убие. Хуманистът не може да отнеме човешки живот. За Черен, автор на книгата „Светлина от изток", войната е „нещо страшно, нещо гибелно, което като че ли с устата на легендарните хали погълта хиляди човешки трупове, изпива хиляди килограми човешка кръв, обръща села и градове в жални пепелища, жените прави вдовици, майките и бащите без синове, а клетите дечица без бащи...".

Големият белетрист Антон Страшимиров участва в Балканската, в Междусъюзническата и в Първата световна война, когато е военен кореспондент към Главната квартира и активно сътрудничи на „Военни известия" и „Отечество". Преживяванията му през Балканската война намират място в романа-хроника „Вихър. С шопите към Цариград", който обединява различни жанрове с ясно подчертан автобиографичен характер, с добре изразени народоведски наблюдения и антивоенен патос. Вижте как Страшимиров рисува ужаса на войната: „Те, труповете, бяха страшни: всеки от тях откриваше своя трагедия с положението, в което беше изстинал. Един грамаден труп бе паднал с глава върху пречупената си ръка и очите още гледаха опулено – смъртта се откриваше само през плитко продупченото сляпо око. До него друг мъничък труп бе сврял глава в калта – на темето му се откриваше петно от кръв. Повечето убити бяха легнали на една страна с хвърлена назад ръка...". Страшимиров пише до жена си: „Участвах в три сражения. Доволен съм, че душата ми страх не е познавала."

Интересен и много плодовит белетрист е Константин Петканов, участник в Първата световна война, автор на романи, повести и исторически разкази. Творбите му, в които диша тракийският пейзаж, са широкомащабно платно на българския живот. Авторът пише за националната съдба на българите, за черковните борби, за непреходните добродетели на нацията. Особено внимание заслужава романът му „Морава звезда кървава", който е сред най-силните антивоенни произведения в нашата литература. Именно затова той е посрещнат на нож от управляващите кръгове. Министърът на войната нарича романа „един атентат-отрова, чието въздействие е равно на цианкалий". Съюзът на запасните офицери взема решение писателят да върне получените през войната ордени. Ето редове от казаното от един от героите на романа: „Неприятел съм на офицерите. Те са крадци и народни убийци! За да бъдем убивани като мухи, те са виновни. Те получават заплати, а ние хляб от трици и чернилка, и куршуми. От днес нататък триците, чернилките и куршумите ще бъдат за тях. Я се погледнете, такива ли бяхте, когато си бяхте по селата?...".

През 1921 г. излиза повестта „Брегалница" от Михаил Кремен. Литературната критика и читателската аудитория я посрещат радушно. Подчертава се, че това е една от най-честните, най-ярките творби в българската литература, посветени на войните. Както пише сам авторът за книгата си, „това е България през 1913 година" – годината на Междусъюзническата война. Кремен разкрива преживяванията на българските войници, които ненавиждат войната. Когато един от тях помага на ранен сърбин, не пропуска да го попита: „Сърбине, кой

те кара да се биеш? Не е хубаво нещо войната, а? Царете да му берат греха! Я да попитат нас – война няма да има." Авторът, участник в описаните събития, вижда всичко около себе си в истинския му и неподправен вид. Той не се бои от наслагването на черни краски, защото иска да бъде максимално правдив и точен. За изобразителната сила на писателя говори способността му да открива и откроява необходимия детайл при изграждането на цялото. Макар че и неговата душа е „изтръпнала в ледено вцепенение", той нито за миг не забравя, че, както се изразява един от героите му, „може би отсреща има някой като мене: това е моят истински брат". Какъв морален заряд носят тези думи! Само нравствен, добър, препатил човек, само голям българин може да се извиси над злото, пошлото и негативното и да съхрани човешкото у себе си. Пластичен, силно емоционален е езикът на писателя. Сякаш човек стои пред внушително платно, което му помага да съпреживее пълноценно нещо, което не се забравя: „Понякога те грабне като вихър трясъкът на граната, залюшне те в безкрайността – всичко утихва, сякаш над тебе се притварят тежки похлупаци. И плува душата ти в небесата на една сладка нирвана. Без сънища и без видения минава тая полусмърт. Когато отвориш очи, погледът ти равнодушно се спира на разкъсан череп. Трясъци се носят над тебе: нищо не те учудва...". Много силни са страниците, в които се говори за България, за тази България, от която великите сили не се интересуват. „Хее, там някъде си, на Балканите, се рушала една държавица – ще я заменим с друга!" – цитират войниците думите на цинични чужди политици и ругаят. Недоволството сред тях расте, расте омразата към причинителите на мъките и страданията им. „Слушайте какво ми е дошло на ума! Всички дипломати трябва да се докарат тука, на позицията – да ги вържем на един кол, забит в бруствера, сърбите ще ги помислят за войници и ще се мерят в тях!" – говори един от измъчените мъже. Друг добавя: „Тия хора ще поумнеят само когато чуят пищенето на куршумите! Всички дипломати трябва да прекарат по един стаж в окопите!". Книгата на Михаил Кремен прибавя нов, съществен щрих към неговия творчески облик.

Войните, в които участва България, са различни по характер и по цели. Те, съвсем естествено, оказват сериозно влияние върху обществено-политическия, икономическия, социалния и културния живот на нацията. Това чудесно личи в произведенията на нашите белетристи от различни поколения. Сред многото имена може да се откроят, редом със споменатите досега, Георги Райчев, Людмил Стоянов, Георги Стаматов, Добри Немиров, Йордан Вълчев, Станислав Сивриев, Иван Мартинов, Иван Аржентински, Стоян Ц. Даскалов, Величко Нешков, Петър Славински, Бончо Несторов, Павел Вежинов и др. Създаденото от тях очертава широкоспектърната карта на една сериозна литература, която талантливо проследява отделните етапи от живота на България с пораженията и победите по време на войните, с болките и надеждите на народа, с мъката и вярата, с омразата към политическите върхушки, които са пренебрегвали заради свои лични интереси интересите на народа…

Към такива мисли насочват и следните правдиви думи: „Българската литература трябва да бъде пропита с национален дух. Не от враждебен към други народи патриотизъм, не от чувство за расово превъзходство, каквото ние впрочем нямаме, трябва да желаем това, а защото е условие за всяка култура, за

всяко морално и духовно съвършенство. Изкуството е и трябва да бъде преди всичко национално." Това е писал през 1936 година големият белетрист Йордан Йовков – един от стожерите на българската вечност.

Големият родолюбец и хуманист Йовков участва в три войни – Балканската, Междусъюзническата и Първата световна. И въпреки че се числи към командния състав, желанието му е: да прекара войните сред простите войници и с тях да дели храна и несгоди. По такъв начин той вниква дълбоко в техния душевен свят, разбира вълненията на селските хора, съчувства им, когато страдат за напуснатия дом, за нивите и животните, удивлява се на тяхната виталност и устойчивост. Човеколюбецът Йовков не може да се примири със смъртта, която е на всяка крачка, и се пита кому е потребна тази смърт. Пожарищата на войната, стотиците жертви, нечовешките страдания създадоха големия писател Йордан Йовков. Когато говорим за него, е особено важно да се подчертае фактът, че нищо от преживяното, от душевните му терзания не го озлоби, не роди нито една хулна дума у него. Той остана доблестен воин на хуманизма, красотата и справедливостта. Такива са и неговите забележителни разкази, които отдавна бележат едни от най-високите върхове на нашата белетристика: „Белият ескадрон", „Балкан", „Първата победа", „Кайпа", „Пред Одрин", „Те победиха", повестта „Земляци"… Мислейки за преживяванията на фронта, Йовков е убеден, че „има всички средства да се нарисуват великолепни и грандиозни картини", и го направи! Неговата проза е дълбоко изповедна и лирична. Той пише и говори за войната като неин очевидец и като такъв именно я отрича и ненавижда. В разказа „Пред Одрин" четем: „Едри, снажни хора с черни широки лица… разхвърляните навсякъде вещи, извадени от раниците им. Какво нямаше тук?... Чорапи от дебела груба прежда, фланели, ризи. И ясно изведнъж изпъкваше пред мене тъжната интимност на семейството, трагичната участ на човека, на бащата. Нима в тия мъртвци може да се вижда врагът, нима имаше място за ненавист, за мъст? Тия ризи, тия бедняшки прикърпени дрехи, и те са били грижливо сгъвани от треперящите пръсти на някоя любяща ръка и върху тях са падали едрите, горчиви сълзи на раздялата."

Особено интересен е трагичният образ на Стоил от „Земляци". Примирен с войнишкото ежедневие, той се вълнува като дете, когато усеща милувката на пролетния вятър. Тогава още по-болезнено се връща по коловоза на спомена в напуснатото родно село, още по-силно чува гласа на събудената земя, която очаква своя стопанин… Разнежен от предчувствието за пролет, Стоил прави нещо, което би направил на село, за да разбере какво ще е времето. Ето как Йовков рисува тази картина: „Понякога намокряше с езика единия си пръст и издигаше нагоре ръката си: така кожата ставаше чувствителна и най-слабият вятър се усещаше като лека и приятна ласка и непогрешимо се познаваше посоката му. И Стоил се радваше, когато се увереше, че духа морският източен вятър. Той е влажен, лек и приятен. От него храните по-бърже растат, изглеждат весели и наситено зелени."

Безсмъртната военна проза на Йордан Йовков, изобщо цялото му богато творчество дадоха основание на писателя Емилиян Станев да каже, че Йовков е писал на колене пред българския народ.

* * *

Разгърнем ли внимателно страниците на нашата литература и по-конкретно тези, в които се говори за войните и преживяванията на българина, непременно ще се забележи нещо съществено: тази тема е събудила творческите търсения на много от нашите съвременни поети и белетристи. Те са родени в следвоенните години, когато са отшумели изстрелите и бомбите, когато в окопите са подали главици първите нежни цветя, когато войнишките паметници извикват в паметта имената на хилядите загинали герои. Сърцата на новото поколение поети и белетристи са трупнали от разказите на оцелелите дядовци и бащи за страшните фронтови събития, виждали са разрушените сгради и сълзите в очите на осиротелите деца… Всичко това е причина авторите да намерят думи, за да облекат с тях своите вълнения, да покажат как те виждат героичното време на борби и победи, на развени български бойни знамена, от които нито едно не е попаднало в плен. За това пишат поетите: Христо Черняев, Петър Караангов, Дамян П. Дамянов, Слав Хр. Караславов, Александър Михайлов, Иван Динков, Евтим Евтимов, Велин Георгиев, Рашко Стойков, Йордан Милев, Владимир Башев, Любомир Левчев, Орлин Орлинов, Лъчезар Еленков, Матей Шопкин, Иван Николов, Воймир Асенов, Ивайло Балабанов… Ето и белетристите: Рашко Сугарев, Росен Босев, Тодор Велчев, Димо Димовски, Цветан Северски, Никола Гаговски, Васко Жеков, Константин Площаков, Янко Станоев, Милчо Томов, Славчо Чамов…

Мисля, че е уместно да завърша тези мои бележки със стихотворението „Вечност", което написах през 2012 г. по повод 100-годишнината от Балканската война:

ВЕЧНОСТ

Идат спомени – гъста редица
в мойта душа смутена.
Чувам: „Шуми Марица
окървавена".

Виждам дядо с пушката верна
висок, страховит.
Пада той при Завоя на Черна
убит.

Нищо друго. Плачат звездите.
Плаче ранена земя.
Моите спомени – птици убити.
Кървави думи. Писма...

После орден и някаква дреха
някой донася у нас.
Орден и дреха. Но няма утеха.
Времето вие на глас.

То не замлъква. Не може.
Колко години така!
Дните ми, пустите, още тревожи.
Мачка сърцето ми с твърда ръка.

Тъй ще си бъде навярно до края.
По-стар от дядо си днес,
ада си зная, но рая не зная.
Зная две думи – Родина и чест.

Вече животът от мен си отива,
но във душата смутена
нещо е истинско, нещо е живо:
„Шуми Марица окървавена..."

СИМЕОН ХАДЖИКОСЕВ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЪТ КАТО МЕМОАРИСТ

Михаил Аначков

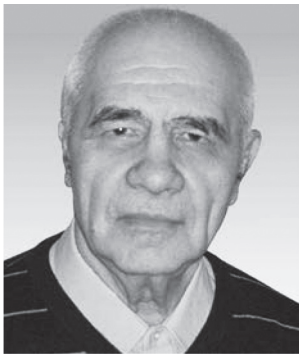

Михаил Аначков *– доцент, доктор по история. Има издадени две монографии: „Георги Димитров и работническата класа в Перник" (1979) и „Темелко Ненков и революционното работническо движение в Перник" (1986), автор е на учебни пособия по българска история, на редица студии и статии по история на социалистическата мисъл и социалистическото движение.*

Вбурно надигналия се през последните десетилетия поток на родната мемоаристика релефно се откроява трилогията на Симеон Хаджикосев: „Записки на конформиста", „Записки на вътрешния емигрант" и „Което е било и ще бъде" (С., Персей, 2005, 2007, 2012).

Повече от половин столетие жизненият път на Симеон Хаджикосев е свързан със Софийския университет „Св. Климент Охридски". Там изминава стъпалата от студент до професор и доктор на филологическите науки. В проведената през 2009 г. интернет анкета сред студентите в страната на него му е отредено първото място за любим преподавател. Полиглот и преводач, литературен критик, историк и теоретик, Симеон Хаджикосев е знакова фигура в родното литературознание. Дора Габе свидетелства, че никой като него „не е писал такава мъдра, дълбока и изчерпателна рецензия" за поетическото ѝ творчество. Неговата осемтомна „Западноевропейска литература" е индивидуален авторски проект, който няма аналог и в европейското литературознание. Наред с преподавателската работа той заема за определено време различни длъжности в институции, свързани с културния живот на страната – председател на кабинета на младия писател, заместник-директор на Института за литература при БАН, помощник на заместник-председателя на Министерския съвет Живко Живков, на заместник-председателя на Държавния съвет Георги Джагаров и др. Социалните му роли предопределят богатото събитийно съдържание на неговите спомени. Но за техния облик съществено значение имат още завидната хуманитарна ерудиция и яркото му белетристично умение, благодарение на което те притежават характеристиките на високохудожествена проза.

Симеон Хаджикосев е вещ познавач на мемоарите като литературен жанр. Анализирайки тяхната природа, той специално отбелязва стойността на всяко животоописание като свидетелство не само за неповторимостта на отделната личност, а и за различни измерения на съвременния ѝ исторически процес. Адресирани към съвременниците, мемоарите са и послание към бъдещето, „черти и резки", които спомагат следващите поколения да сглобят сложния образ на миналото. Заедно с това писателят изтъква, че „преживеният живот е едно, а разказът за него съвсем друго нещо. Първото е хаос от натрупани (и затрупани, в най-добрия случай полузатрупани) спомени, кълбо от забравени преживявания, второто – текст, който трябва да въведе ред в този хаос". При реализирането на това намерение съществуват трудности от различно естество. Паметта има избирателен характер и лесно изневерява на човека. Същевременно „ако пишеш за себе си, възможността за истински висока степен на откровеност е много по-голяма, отколкото когато се съобразяваш с мнението на потенциалния читател. В редица случаи второто обстоятелство има като следствие премълчаване или прекрояване на истината". Дори когато е честно и искрено, всяко свидетелство е субективно и съдържа само част от истината, тъй като едно събитие „зависи съдбоносно от гледната точка, спрямо която е изобразено". Още по-страшна за мемоариста е „тиранията на езика, съзнанието за невъзможност да облечеш в думи преживяното, усещането, че разказаното е само бледо, незавършено копие на действително случилото се".

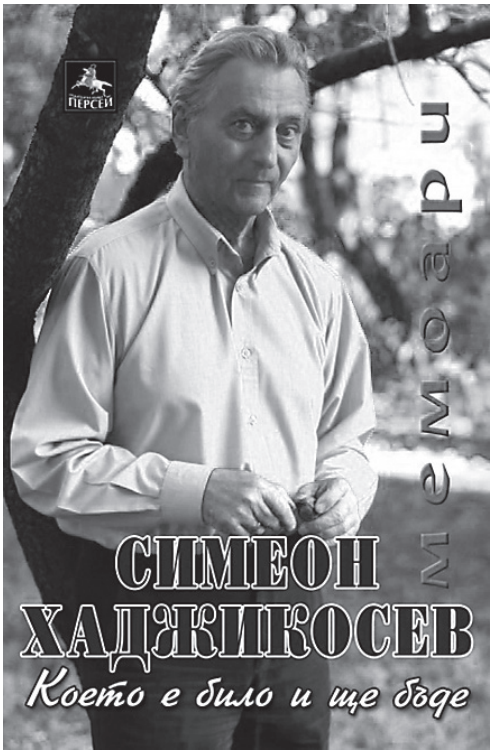

Симеон Хаджикосев пристъпва към експониране на спомените си от предпоставката за човека „като вечно тъждество на себе си, защото се е реализирал в мига, ала е могъл и да бъде друг". В този план проследява как през върволицата на годините е станал това, което е, и осмисля собствения си живот на фона на съвременната му епоха през двойствена гледна точка – едната е някогашното му виждане за събитията, а другата – преценка за тях в момента на извършването на тази процедура. Поради това в дадени случаи при ретроспекциите към едни и същи моменти, осъществявани в различни години на писането на спомените (1990, 1991, 1996, 2005, 2011), има определени нюанси, а понякога и значителни различия. Например като петдесетгодишен в съжденията си за последните две десетилетия от управлението на Тодор Живков на преден план той извежда обагрени с негатив-

на тоналност негови характеристики и решения – фаворизирането на Людмила Живкова, помпозните пропагандистки кампании, възродителния процес и др. А от котата на седемдесетте си години подчертава, че тогава у нас се е живяло значително по-добре, отколкото сега, и мнозинството от населението, особено младите поколения, са имали оптимистичната перспектива да разгърнат своите сили и способности, да живеят уредено и достойно.

Сред най-впечатляващите черти на мемоарите на Симеон Хаджикосев са проникновеният му психо-характерологичен самоанализ, отличаващ се с рядко срещана откровеност, както и елегантната иронична обагреност на редица моменти в тях.

Енциклопедичната хуманитарна ерудиция на автора му дава възможност да разположи спомените си в координатната система на своите разсъждения за смисъла на човешкия живот, за съдбата на личността в микро– и макросоциалната среда, за дълга, приятелството, предателството и т.н., орнаментирани с хармонично вплетени постановки на мислители от различни философско-етични школи и на антични, западноевропейски и руски литературни творци. В идейно-политически ракурс мемоарната му изповед е осъществена през призмата на съхранилия социалистическата си идентичност интелектуалец. Тя е негов автопортрет на фона на следвоенната българска действителност.

Значително място в спомените си Симеон Хаджикосев отделя на процеса на формирането си като личност, на отговора на въпросите в каква степен в този процес „са били определящи времето, семейството, средата". В този план живописно проследява генеалогията на родителите си с техните мизийски по бащина и македонски по майчина линия корени. Прави колоритни ескизи на физическите и характерологичните особености на своите най-близки родственици. Опитва се да установи какво е наследил от родителите си и какви черти е формирал собственият му житейски път. С атрактивна пластичност са изложени епизоди от неговото, както го характеризира, „окаяно, жалко и все пак толкова прекрасно детство". Възкръсва картината на белязания с недоимък бит на преживяващото със скромни чиновнически доходи семейство и на ролята на баща му за неговото духовно съзряване. Зримо е щрихирана столичната атмосфера през първите следвоенни години с разрушените от англо-американските бомбардировки здания, с рядко минаващите автомобили, с игрите на децата по чистите улици. Такива са и епизодите от ученическите му години, чертите от облика на негови учители, характеристиките на тогавашните му приятели, свидетелствата за изявите му на попрището на ученическата музикална и театрална самодейност. Отбелязан е отзвукът на официалните идеологеми в детското и юношеското му съзнание, демонстриран в ранните му поетически изяви.

Много страници в спомените са посветени на войнишката му служба като граничар в Родопите. Не са спестени красите при разкриване на спартанския казармен бит и на обидите и униженията, на които е изложен през новобранските месеци. Но в глобалната оценка на двегодишния си войнишки период С. Хаджикосев подчертава ролята, която той е изиграл за неговото възмъжаване. Отбелязва, че в цялост в неговото поделение са съществували патриархални, в добрия смисъл на думата, отношения, че войниците и офицерите са се усе-

щали като „едно голямо семейство". Акцентира на подчертано патриотичното настроение на войниците и на местното население. Израснал в столичния град, по време на граничната служба е очарован от непосредствения си контакт с природата, „от първичното усещане, че човек е нейна рожба". Отбелязва и перипетиите, свързани с приемането му в БКП.

Определяща роля за житейската му съдба имат студентските години. Сред неговите университетски преподаватели в специалността „българска филология" са елитни учени в областта на литературознанието и езикознанието: Владимир Георгиев, Петър Динеков, Пантелей Зарев, Кирил Мирчев, Симеон Русакиев, Стоян Стайков и др. Особено ярки впечатления с лекционното си умение оставят у него професорите Емил Георгиев, чудесен импровизатор, „чието слово се лее леко и изразително", и Александър Милев, притежаващ „феноменална памет за лица и имена" и имащ „магнетично въздействие върху студентите", който съумява да съчетае „взискателността с милосърдието и доброжелателността". Симеон Хаджикосев увлекателно пресъздава атмосферата на приятелските си кръгове с техните забавления, често включващи изпълнения на стари градски песни, френски шансони и руски романси.

Най-голямо място в мемоарните си записки Симеон Хаджикосев отделя на професионалната си реализация. Проникновено разказва за драматичните перипетии при подготовката на своята първа докторска (кандидатска) дисертация и при избирането му за „доцент" и „професор", както и за отношенията си със свои колеги, за положителната роля на едни от тях в научното му развитие и за затрудненията и пречките, с които други са спъвали неговия просперитет.

Като исторически източник особено ценни са сегментите от неговите спомени, свързани с участието му в литературния живот. Изявил се още в първите години след завършване на висшето си образование като един от най-активните литературни критици, като оглежда от разстояние тази своя дейност, той прави самопреценката, че искрено е гледал на литературната критика „като партийно и общонационално дело, което от своя страна е съставна част на порива на цялото общество към социализъм". Приет сравнително млад в Съюза на българските писатели, във впечатленията му за тази институция преобладава критичната тоналност – като за „застинала казионна организация със строга служебна йерархия", с „дребни игрички, натискане за повече постове, звания, награди", със самочувствието на писателите, че „са маята на народа". В импресионистичен стил е пресъздадена атмосферата на кафенето на Съюза на писателите, уподобено на „нещо като литературна борса", където се уреждат всякакви, но главно литературни срещи, дават се поръчки за статии и рецензии, разпространяват се клюки и се просмуква най-напред информацията за решенията на ръководните органи на Съюза. Симеон Хаджикосев общува с десетки литературни творци, поддържа приятелски връзки със Слав Караславов, Иван Давидков, Стефан Поптонев, Ламар, Емил Манов, Николай Хайтов, Александър Геров и др., някои от които са гордост за националната ни култура. Той демонстрира впечатляващо умение при физическото и психо-характерологичното им портретиране, нерядко посочва мнението си за цялостното им творчество или за едни или други техни творби.

В спомените си авторът отделя голямо внимание на настъпилите след Десети ноември обществени промени. Той характеризира това драматично и неспокойно време като „време на разграбване на държавата и на първоначално натрупване на капитала", извадило на показ „цял легион страдалци, които се изстъпиха на авансцената на епохата, разкъсваха с театрален жест предварително опръсканите с червена боя ризи и показваха пред удивеното множество белези и драскотини, причинени по всяка вероятност от собствените им алчни нокти. Това бе истински панаир на низостта, предателството и безогледността", когато „нечисти, меркантилни съображения" се прикриват „под маската на борческия идеализъм, на непримиримост към тоталитаризма и диктатурата".

Симеон Хаджикосев илюстрира високия градус на настъпилата в началото на прехода идейно-политическа поляризация на червени и сини в българското общество и с примера на неистовите спорове, които той и съпругата му имат със застаналите на позициите на СДС негова сестра и по-големия им син.

Без да е идеологически фундаменталист и признавайки суверенното право на личността да променя своите идейно-политически убеждения, той обяснява оставането си в БСП със страха от загубване на своята идентичност и на синдрома на социална чувствителност – да стои на страната на бедните и онеправданите. Поради това неговите симпатии са за „червените бабички и прочее червени боклуци", които „отстояваха не само реалния социализъм, в който бяха вградили своя отруден живот и мечтите си за братство и справедливост, в по-широк аспект те отстояваха съкровения смисъл на самото си съществуване".

На фона на следдесетоноемврийската обстановка Симеон Хаджикосев показва как СБП губи „статута си на авторитетна обществена организация с влияние върху духовния живот на нацията", бързо залинява финансово, а битието на средностатистическия български писател коренно се променя. Заобикалян преди с грижи „като галено чедо на социалистическата култура", той бързо и безвъзвратно е изтикан в периферията на обществото.

В тази обстановка тягостно впечатление му прави поведението на някои от елитните фигури в българската литература. Възмущава се от Георги Джагаров („изключителен поет, какъвто рядко е раждала България"), който публично се оплаква от своя покровител и меценат Тодор Живков, че го потискал, и „не се поколеба да го оплюе и се отрече от него". Осъжда предсмъртното писмо на автора на знаменитите „Партизански песни" Веселин Андреев, в което той прокламира отказването си от БСП и проклина намиращия се неправомерно в ареста доскорошен пръв партиен и държавен ръководител. Не одобрява влизането на Йордан Радичков (притежаващ „огромен талант на разказвач и драмописец") в Управителния съвет на „Отворено общество" и се възмущава от изказването му, че сметките на основателя на фондацията, американския мултимилионер Сорос, са по-чисти от тефтерчето на Левски. С игрива ироничност проследява преображенията на маститият литературовед Тончо Жечев от комсомолски функционер през ортодоксален комунист и псевдодисидент до идеен монархист „в оня сериозен, глъбинен и тайнствен смисъл на думата, в който се оглеждат принципите на православието, единоначалието и патернализма". В галерията от портрети на литературни творци особено релефно изпъква двуликият образ на Радой Ралин,

който „в съзнанието на масовия българин бе въплъщение на неподкупна гражданска съвест" и „се беше превърнал в своеобразен литературен персонаж, нещо като българския Езоп или Сократ", но притежава и редица несимпатични черти – „комплексарство, самохвалство, непостоянство и отмъстителност". Непосредствено след Десети ноември той е „обсебен, както винаги, от маниакалното си тщеславие да бъде в центъра на събитията". Чувства се „комунист сред комунистите и седесар сред седесарите". Иска „да бъде безапелационен морален съдник, както и преди да бъде харесван от целия народ, а това бе невъзможно, защото този народ не беше единен".

Правейки генерална характеристика на двете ключови за следвоенна България събития, Симеон Хаджикосев констатира: „Девети септември, при всичките грешки и недомислия, ако щете и престъпления ... сложи началото на мирно съзидание, докато Десети ноември, очакван с толкова лелеяни надежди, откри епохата на упадък и разруха. Преди се съизмервахме с годината 1939, последната предвоенна година, и много бързо я задминахме, сега се съизмерваме с 1989, последната тоталитарна година, и още не можем да се изравним с нея по ръст на производство и по жизнен стандарт". Не смята себе си за галеник на съдбата. За някои от своите неблагополучия мисли, че си е виновен сам, за другите – времето, в което живее. Отбелязва, че е бил безсилен да се пребори с клюките, предубежденията и неистините, разпространявани по негов адрес, някои от които крият в себе си зловещ заряд, като инсинуацията за профашистки идейни изяви на баща му (доколкото съм запознат с негови публикации, се налага констатацията, че те са написани от леви позиции, а авторът им притежава несъмнен публицистичен талант и вярна ориентация относно геополитическата ситуация в началото на Втората световна война). Но за всичко, което не е постигнал, не вини „времето, нито обществото, а единствено себе си". В цялост има за себе си мнението, че е реализирана и успешна личност, достигнала тавана на своите възможности, и че е щастлив в личния си живот, което дължи „отчасти на себе си, отчасти на съдбата".

С познавателното си съдържание и естетическите си качества спомените на Симеон Хаджикосев се родеят с най-добрите образци на българската мемоаристика.

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONDAY"** – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Nikolay Velev Towards the Mature Practical Application of Some Young Marx's Ideas 7

INTERNATIONAL POLITICS

Vladimir Trifonov Humanity Enters an Epoch of Global Instability 17

Migel B. de Filipe Catalonia and the Constitutional Crisis in Spain 47

THE LEFT-WING PARTY YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW

Martin Srakmadjiev Neoliberalism Is Dead. Long Live Neoliberalism! 63

Boyan Balev The Document „Blair– Schroder" and the Economic Policy of the Third Way 79

POLITICS

Ivka Tzakova Against the Dependence on the Policy of "Big Money" 103

HISTORY

Mincho Minchev We Must Not Lose Our Historic Memory! (67 Years After the 5th Congress of the BCP) 106

Todor Koruev The Sharpness of People Was Very Strong 123

TABLE OF CONTENTS

CULTURE

Nayden Valchev How Long? 131

Dragomir Shopov The Impact of the Wars in Which Bulgaria Participated on Our Literature 138

NEW BOOKS

MIchail Anachkov Simeon Hadjikossev – the Literary Expert as a Memorist 147

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(**„LE LUNDI“** – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Nikolay Velev — Vers une application mûre et pratique de certaines idées du jeune Marx 7

POLITIQUE INTERNATIONALE

Vladimir Trifonov — L'humanité entre à l'époque de l'instabilité globale 17

Miguel B. de Felipe — Catalunya et la crise constitutionnelle en Espagne 47

LA GAUCHE – HIER, AUJOURD'HUI ET DEMAIN

Martin Srakmadjiev — Le néolibéralisme est mort. Vive le néolibéralisme! 63

Boyan Balev — Le document „Blair – Schröder" et la politique économique de la Troisième voie 79

POLITIQUE

Ivka Tsakova — Contre les dépendances de la politique des „gros sous" 103

HISTOIRE

Mintcho Mintchev — Ne perdons pas notre mémoire historique ! (67 ans depuis le Cinquième congrès du PCB) 106

Todor Korouev — Le sertlik des hommes était trop grand 123

SOMMAIRE

CULTURE

Naïden Valtchev Jusqu'à quand? 131

Dragomir Chopov La réflexion des guerres auxquelles la Bulgarie a participé dans notre littérature 138

NOUVEAUX LIVRES

Mikhaïl Anatchkov Siméon Hadjikossev – le critique littéraire comme mémorialiste 147

INHALT

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONTAG“** – *ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE, POLITIK UND KULTUR*)

GEDANKEN UND APHORISMEN 5

THEORIE

Nikolaj Welev Zu der reifen praktischen Andwendbarkeit einiger Ideen des jungen Marx's 7

INTERNATIONALE POLITIK

Wladimir Trifonov Die Menschheit tritt in die Epoche der globalen Instabilität ein 17

Migel B. de Felipe Katalunien und die verfassungsmäßige Krise in Spanien 47

DIE LINKE- GESTERN, HEUTE UND MORGEN

Martin Srakmadshiev Der Neoliberalismus ist tot. Es lebe der Neoliberalismus! 63

Bojan Balev Das Dokument „Blair – Schröder“ und die Wirtschaftspolitik des Dritten Weges 79

POLITIK

Ivka Zakova Gegen die Abhängigkeiten der Politik von „dem großen Geld“ 103

GESCHICHTE

Mintscho Mintschev Mögen wir das historische Gedächtnis nicht verlieren! (67 Jahre seit dem Fünften Parteitag der BKP) 106

Todor Koruev Die Schlechtigkeiten der armen Einwohner des Dorfes waren sehr kräftig 123

INHALT

KULTUR

Najden Waltschev Und wie lange? 131

Dragomir Schopov Die Auswirkung auf die Kriege mit der Teilnahme Bulgariens in der Literatur 138

NEUE BÜCHER

Michail Anatschkov Der Literaturwissenschaftler Simeon Hadshikossev als Memoirenerzähler 147

Содержание

ПОНЕДЕЛНИК

(**„ПОНЕДЕЛЬНИК“** – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

Мысли и афоризмы 5

Теория

Николай Велев Об обдуманном практическом применении некоторых идей молодого Маркса 7

Международная политика

Владимир Трифонов Человечество вступает в эпоху глобальной нестабильности 17

Мигель Б. де Филипе Каталония и конституционный кризис в Испании 47

Левые – вчера, сегодня и завтра

Мартин Сракмаджиев Неолиберализм умер. Да здравствует неолиберализм! 63

Боян Балев Документ „Блэр – Шредер“ и экономическая политика Третьего пути 79

Политика

Ивка Цакова Против зависимостей политики от „больших денег“ 103

История

Минчо Минчев Давайте не терять свою историческую память! (К 67-летию Пятого съезда БКП) 106

Тодор Коруев И испытали люди большой гнев 123

Содержание

Культура

Найден Вылчев И до каких пор? 131

Драгомир Шопов Отражение войн, в которых участвовала Болгария, в нашей литературе 138

Новые книги

Михаил Аначков Литературовед Симеон Хаджикосев как мемуарист 147